

198014

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

Hung. l.

535

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

IFJUSÁGI
PLUTARCH.

KIADJA

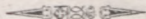
A PÁPAI KATH. GYMNASIUM
Néhány tanára.

II. EVFOLYAM,

II. FÜZET.

687. /v

IFJUSÁGI
P L U T A R C H.

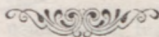
KIADJA

A PÁPAI KATH. GYMNASIUM

NÉHÁNY TANÁRA.

II. ÉVFOLYAM,

II. FÜZET.

PÁPÁN,
NYOMATOTT A FŐISKOLA BETŰIVEL MAGDA LAJOS ÁLTAL
1860.

198.014

Bátori István,

született 1533., meghalt 1586.

Mohács! Mohács!

Miért újból és mindig Mohács?

Nem bünhődött-e már eléggé a nemzet ama vétkekért, a meghasonlás, elpuhultság és elbizakodás vétkeiért, miket azon kor elkövetett?

S ha igen; miért vonzódik még mindig e vérmezőre, miért lebeg fölötte a hazafias emlékezet?

Azért, hogy

„ — — — a mult csak példa legyen most,

S égve honért bizton nézzen előre szemünk“!

A mohácsi vész után az országuagyok versengése által oly inséges állapotra jutta hazánk, hogy

mi egyéb sem látszék már hátra lenni, mint az, hogy találtassék valaki, ki a bukottat el is temesse.

S e szerep sem marada vállalkozó nélkül!

A saját érdekük, nem a haza java után indúlt, oly királyt, kinek üstökét kezökben tarthatnák, kívánó, elhatalmasodott országnagyok, kik Mátyás király halála után magukhoz ragadák az országos ügyek vezetését, oda vivék a dolgot, hogy Zápolya János, nagyramenő terveinek kivihetése végett, Laski borzasztó

„Flectere si nequeam Superos, Acheronta movebo“ — féle tanácsára, az ország született elleneihez folyamodék segedelemért.

Mint Szepességnek ura, Erdélynek vajdája és azon negyvenezer főből álló seregnek főparancsnoka, melyet Lajos segítségére vala viendő, a főhatalom egy részét magához ragadván, odahozta Magyarhont, hogy két királynak hódolni s végül a török iga alá hajolni kénytelenítettet.

Hadi lábon álló seregében bizván, Tokajra országgyűlést hirdete, hol Verbőczy az egybegyűlt rendek előtt azt fejegetvén, hogy a közel múltnak példáján okólniok kellene, és soha többé idegent királynak nem választani, tüzes beszéde által, melyet a színhelyre parancsolt huszezernyi sereg támo-

gatott, kieszközlé, hogy eleve a töredék főnökei, reá a gyűlés minden tagja Zápolyát választák királynak. Erdödi Simon a zágrábi püspök, Bánfi Antal és János, Petrovich és Cibák Imre valának ama töredék fejei. Ezek és az ígéretek által megnyert Perényi Péter közreműködésével az utolsónak kezeiben lévő koronát birtokába ejtvén, azzal Székes-Fehérvárott Várdai Péter esztergami érsek által megkoronáztatott.

Ennek ellenében Magyarország több nagyja, köztök leginkább Bátori a nádor, Zápolyának régi ellensége, Pozsonyban tartának országgyűlést. S ha Zápolyának pártja az 1505-ki országgyűlés azon, october elején kelt határozatára alapítá eljárása jogosságát, mely idegent királynak választani tilta, a pozsonyi gyűlés, hol Batthyáni Ferenc, illyriai alkirály, Szerédi Gáspár, Nádasdi Tamás, Bánfi Boldizsár, Cobor Gáspár valának a nádoron kívül a szereplők, mindazt, mi Tokajban és Székes-Fehérvárott történt, mint a nádor mellőztével, tehát nem törvényes uton történtet semmisnek nyilvánítván, Ferdinándot választák királyul, ki 1527-ki novemb. 5-én, miután Perényi Pétertől a korona ugyanazon ígéretek által kinyerettet, meg is koronáztatott. E kettős király-választásnak vala azután az ország két-

telé szakadása, a török iga és a vallásbeli szakadás — szomorú következménye.

Harmadik, ki az elvált kis Erdélyt kormányzá, Zápolya János Zsigmond utódja, Bátori István volt.

Bátori István 1533-ki szeptember 27-én Bátori István — Zápolya János alatt erdélyi vajdától és Telegdi — nem Annától, hanem mint ezt Kemény József bebizonyítja — Katalintól született. Nemzetségét némely történetiróink Batha nevű pannoniai királytól, a Batha vagy Baltha — gót nyelven bátor — törzsökétől származtatják, azt állítván, hogy miután e családból származott Alarich-, a gótok királyának és Ataulfnak utódjai Némethonba áttelepedtek, vazenburgi Vencellin, sz. István első magyar király alatt régi hazájába visszaköltözött és itt kitűnő tulajdonaiért a szent király által a pártütő Kupa ellen indult sereg vezényletével megbízott. Ennek unokájától, ugyanazon történetírók szerint, származék O p o s B á t h o r, Mártonnak fia, ki Salamon király alatt különös vitézsége által tündöklött. Így azt írják róla, hogy midőn a magyar sereg a csehek beütését megtorlandó Csehországot tüzzel vassal pusztította, egy óriás-nagyságu ellent párban legyőzött,

épen ily egyes párbajt Salamonnak a vezérek elleni hadában is víván. Midőn pedig a kiszorúlt Salamont visszahelyezni törekvő német sereg Nyitraig nyomult, Opos e város kapuja előtt oly hősileg viselést magát, hogy a német katonák, kik vele a nevezett város kapujáig előhatoltak, őt dicsérő szavakkal emlegeték császárijok előtt. Ez Opost maga elé híván, nagy dicséretekkal tetézte, azt kérdezvén Salamontól, ha Gejza és László táborában volna-e még sok ily jó katona. Mire Salamon, dicsérni akarván a magyart, meggondolatlanul azt felelé: igen sokan, és még sokkal jobbak is. Ha így áll a dolog, mondá a császár, ily katonák ellenében nem foglalandod vissza országodat. És e három nevezetes tette miatt nyeré a hárommezejü zászlót címerül, melyet utóbb Báthor Vida három sárkányfoggá, miket egy kört képező és farkát saját szájával harapó sárkány környez, változtatott át. E fogakat a későbbi kor farkasfogaknak mondá. Egyébiránt e hősnek vitézségét a Bátori-család valamennyi tagja örökölni látszott. Magasztalással említettik egy, ki jeruzsálemi András alatt, egy más, ki Várnánál, a harmadik, ki a kenyérmezőn oroszlátként harcolt.

Ily dicső eldödök ivadéka, erényöknek utánzója, sőt felülmulója vala Istvánunk, kis korától fogva erényre erényt, érdemre érdemet, dicsőségre

dicsőséget halmazni óhajtván és törekedvén. Tanulmányait, miket vas szorgalommal szülői házában kezdé, Páduában folytatá, hová valamint Olaszország más városaiba is e korban mint a tudományosság és a szelíd muzsák kiváló lakhelyére özlének Európából az ifjak. Hogy ifjusága idejét, mely az ébredező szenvedélyek miatt, életünknek legveszélyesebb szaka, nem a henyélés puha párnáin töltsé, hanem nagyratörő lelkének folytonos kiművelésére fordíthassa, Ferdinánd király udvarába nemes apródnak ment, hol jeles észtehetségei és nemes magaviselete által annyira megnyeré ura hajlamát, hogy általa a többiek fölött egyedül nemesnek címezteték. Ugyanazért, midőn Ferdinánd Katalin nevű leányát a mantuai herceghez nőül adá, ennek egyik kísérőjeül Olaszhonba küldetett. Itt is számos előkelőnek barátságát sikerült kiérdemelnie, és azon finom bánásmódja által, melylyel mindenkire alkalmazkodni tudott, mások példányává lennie.

Midőn így a legszebb tulajdonokkal fölékesítette Olaszországból hazatért, nem a béke angyala lebege honunk fölött, és ő maga is, kit jószágainak fekvése, de még inkább övéinek példája az erdélyi fejedelem pártjára terele, nem egyszer a szerencse változó szeszélyeinek áldozata lön. De nagy lelkének jeleit mindenütt egyaránt kitüntetvén, hasonlóan a tűznek

lángjához, mely mindig fölfelé tör s akkor győz, midőn legyőzettnek látszik, mind inkább siete hivatása felé.

Ily szép tulajdonok mellett nem csoda, ha a cselekvés terén, melyen 1556-ki october elején látjuk legelőször fellépni, mindenütt a vezérszerepet vitte. Így látjuk a fönkitett időben ama küldöttségnek élén, mely Izabella királynőt, a Lengyelországból visszajövőt, Magyarország határain elfogadá, ezt egy ékes beszéddel üdvözölni. Így a rákövetkező télen, mint szatmári kapitányt a belháboru gyászos terén, változandó szerencsével ugyan, de mindenütt személyes bátorságát, éles elméjét s higgadt gondolkozásmódját kitüntetve működni.

E közben Bátorinak nem sokára alkalma nyílt személyes vitézsége mellett diplomatai ügyességét is bebizonyíthatni. Ugyanis, midőn a Szulejman és Ferdinánd között 1562-ben létre jött béke egyik cikke által János Zsigmond, Erdélynek birtokában meghagyatván oda utasított, hogy a magyar részek iránt a királylyal külön egyezkedjék, általa Bátori István küldeték Ferdinándhoz követül. A fontos dolgok körül forgó utasítás azonban, de még inkább irigyei, kik azt, mit János Zsigmond a királyi címnek és Magyarország némely részeinek megtartását illetőleg Ferdinándtól kért, török párt-

fogás alatt nagyobb előnnyel képzelék elérhetni, és iránta bizalmatlanságot költének küldő fejedelmében, e követséget eredménytelenné tevék, és Bátori, mielőtt célhoz juthatott volna, visszahivaték. A béketörekvéseket, melyeket Bátori, bizván abban, hogy fejedelme anyja halálos ágya mellett hűséget fogadott a kath. egyháznak, ez egyház ellen kitört vihar lassankinti lecsillapítása érdekében felhasználni remélt, ily módon meghiusítva látván, 1564-ben a tanácsstermeket a harcmezővel cserélte fel.

Mint szálla síkra ezereinek élén, mint röptüle sasként győzelemről győzelemre, midőn János Zsigmond parancsára a testvérhonnak részeit Kassáig elfoglalá, miért beszelném el, midőn az hősünknek dicsőségére ugyan, de a drága honnak, melynek keblét az egymással szembeálló fiak marcangolák, vesztére volt? S miután a rákövetkező évben Miksa király vezérei, a mult évben elvesztetteket visszafoglalandók, jól szervezett sereggel előnyomulván, az erdélyi fejedelem által ajánlott békekötésének alapjául a status quo-t elfogadák, újból Bátorira esék fejedelmének választása, hogy követül Bécsbe utazzék. De működése ekkor is eredmény nélkül marada, minthogy küldője a Konstantinápolyból hazatérő Békesi Gábor és a török fogságból visszajött Bebek György azon biztosítására, hogy Szulejman

János Zsigmondot bizonyosan segíteni fogná, föltételeit magasbra fokozá és így előadni parancsolá. Miksa király ezt a követnek tudván be, mintha csalárd alkuszt játszanék, Bátorit elzáratá s kemény őrizet alatt tartá. Bátori e két évig tartó fogságának idejét is korábban szerzett tudományának öregbítésére fordítá, különös szorgalommal az ó classicusokat, a művészi alak ez örök remekeit tanulmányozván. 1567-nek nyarán elbocsáttatván, darab időig birtokainak visszaszerzésére fordítá figyelmét, míg János Zsigmond halála után a földi pályák legdicőbbikére, de egyszersmind legnehezebbikére hivatván, uj oldalakról jelentkezék nagyságában.

Ugyan is, 1571-ki martius 14-én meghalálózván János Zsigmond, és Miksa király Békesinek adott levelében, melyben ezt fejedelmül ajánlá, kijelentvén, hogy Erdélyt, miután azt úgy sem védhetné meg, nem igényli, az országrendek az elhalt fejedelem eltemettetésére, valamint az ujnak választására határnapul ugyanazon év májusa 17-két tűzék ki. E határidő beálltával a rendek Gyula-Fejérvárra be is gyűltek, s noha itt is Békesinek párthivei, kit már a tizennyolctagu kormánytanácsból is az april elsején tartott előleges értekezleten, többen fejedelmül ajánlának, mindent elkövettek, az ország többsége, mely most első ízben függetlenül gya-

korlá a fejedelemléltást, a Bátoriak fényes származását, vitézségét és többször tanusított lángkeblű hazafiságát tekintetbe vévén, Bátori Kristóf felé hajolt, kit a közcsend fentartása végett az új fejedelemléltásáig helytartóul választottak és oda utasítottak volt, hogy Thorda mellett 2500 főt tul nem haladó sereget lábön tartson. Mivel pedig Kristóf, beteges állapota miatt, magát e polcra kevésbbé alkalmasnak látta, a feléje hajlók szavazatait István öcsce számára törekvék kinyerni. Törekvése, — melyet a Békesiek fondorkodása — dacára annak, hogy a többség, a haza javát szemé előtt tartván, már régen tisztában volt önnönmagával azon férfú íránt, ki erély, értelem és érzület tekintetében kortársainak legnagyobb részét felülmulta, — veszélyeztetni indúlt, s melyet azért a rendelkezése alatt álló, tíz ezerre szaporított hadseregnek Gyula-Fejérvár közelébe való felállítása által gyámolítani jónak láttott, — oda is vivé a dolgot, hogy István május 25-én közmegegyezéssel fejedelemlélt választatott.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az ország rendei, kik ekkor már legnagyobbbrészt elpártoltak volt a kath. hittől és Istvánt nemesak istenfélő országnagynak, hanem buzgó katolikusnak is ismerték, ily készséggel adák reá szavazatukat; ha megfontoljuk, hogy a választók nagy részét, a történészek egyező

tanuskodása szerint ép azon körülmény indítá meg, mert ifjuságától fogva különösen vallásosnak ismerék : könnyen elhíhetjük, hogy nem csak kora legjelesb férfiainak egyike, hanem fejedelmeinek legkitünőbbje is volt. Ily jellemnek csak természetes kifolyása volt, hogy midőn Békesi azon reményben, hogy János Zsigmond elhaltával fejedelemmé megválasztják, haza indult és utját Bátori István uradalmain át vette Erdélybe, e titkos és nyilvános ellenségére nem leselkedett, mint azt neki némelek tanácsolták, hanem uradalma határáig elébe ment, őt barátságosan üdvözlé és vendégszeretettel fogadá. Erdély szászai őt mai napig is „fromm“ melléknévvel tisztelik.

Békesi látván mellőztetését, Miksa királynál azt törekvék kinyerni, hogy Bátori mellé második vajdának tétessék, mi számtalan, alább látandó zavarnak lön oka.

István azonban a fejedelmi székre nem csak ifjuságában edzett vitézséggel, hanem férfias eszélyességgel is lépven, mindjárt kormánya kezdetén, ne hogy hazája a netalán megürülendő fejedelmi trónnal valamikép a rá számító török kezére jusson, Miksa király hajlamát, egyuttal pedig a török császártól megerősíttetését törekvék kinyerni, ennek évi adóul a 10,000 aranyat és János Zsigmond ha-

gyatékát megküldvén. Így Miksa királytól, kinek mint a magyar király hűbérese azon esküt, miszerént Magyarország törvényes királyai iránt hű és engedelmes leend, a várakat ő felsége és törvényes utódai számára megőrzendi, Erdély rendének szabadságait föntartandja, a vajdaságról a király kívánságára bár mikor lemondand, letette, — és a török császártól is, ki már a választás idején az erdélyieknek Istvánt ajánlá fejedelmül, zászló-, buzogány- és sisakból álló ajándék mellett Mahomed aga által 200 spahi kíséretében elküldött megerősítést kinyervén, országának erélyes rendezéséhez fogott.

Azonban, minthogy Erdélyben, melynek birtoka felett Miksa király, kinél az öröködési jog, és a török császár, kinél az erő volt, pörlekedék anélkül, hogy egyik is elég erős volt volna azt a másik ellenében tökéletesen hatalmába keríteni, a legeszélyesebb eljárás csak is mindkét szomszédnak megnyerése lehetett, Bátorinak a törökök beavatkozásának kikerülése végett mindenek előtt arra kelle törekednie, hogy Miksa királytól kinyerje, miszerént az Erdélyben végítélettel befejezett ügyek Magyarországba a királyi tábla elé ne főlebbeztessenek, ő felsége bármikori kívánságára Erdélyt azonnal átadni ne legyen köteles, végre vajdai címéhez a magyarországi részek feletti helytartói vagy

más hasonló címet csatolhasson. S ezt, kivált miután a várak kapitányait bátyja Batori Kristófnak, tehát ő felsége hívének hűségére föleskette, részént hallgatólag, részént okmányilag ki is nyerte, s így diplomatiái óvatosságának és ügyességének bebizonyítása mellett, fejedelmi hatalmát is megalapítja.

Állását így megerősítve találák őt a székelyek lázongása és Békesi fondorkodásai (erdélyiesen praktikái). A székelyeket, kik mindig könnyen engedék magukat arra izgattatni, hogy ősi szabadságaikat zendülés által visszaállítsák, erélyes intézkedései által elszélyeztette. Több időt és fáradságot igényelt a Békesi által forralt és megindított zendülés elnyomása. Békesi ugyanis Erdélybe jöttekor István választását megtudván, Fogarasba vonta magát, innen a fejedelmet Földvári István követé által Miksa királynál gyanussá tenni törekedvén, sőt várának erősségében bizván, mit sem mulasztott el, mit a fejedelem dacára tehetett. A viszály a fejedelem és e nyughatatlan országnagy között így mindig mérgesebbé válván, Batori őt, ki a véres ellenségeskedés megkezdését october 18-ára határozta, megelőzendő, losonci Bánfi György által a fogarasi várt ostrom alá vétette. De Békesinek, kincsei nagyobb részével a várból kiszökni és Prágába menekülnie sikerült.

Itten Miksa királyt, kitől azelőtt a vajda ellen

tett gyanúsításaira azon választ nyerte, hogy alkalmazkodjék a körülményekhez és engedelmeskedjék a vajdának, befolyásos emberek által részére meglepetnie sikerülvén, sőt ajándékok és az évenkénti adónak 10,000 aranyról 15,000-re szöktetése által még Konstantinápolyban is a török nagyok egy részét magának megnyervén, 1575-ki jun. 28-án Magyarországon fölszedett embereivel már Thordán táborozott, magához hódítván azokat, kik István erélyes kormányával elégedetlenek voltak és a székeket, kiknek régi szabadságaiknak visszaállítását megigérte. De a ráüto fejedelem elől hátrálván július 10-én a s z e n t p á l i vár mellett csatát vesztett és mint közmegvetés tárgya Magyarországra menekült. — Békesi Gáspár szegény nemes családból származott. Petrovith Péter szolgálatában lévén, ettől végrendeletileg János Zsigmondnak ajánltatott. Itt éles eszénél fogva úgy be tudá hizelegni magát, hogy a fejedelem őt nagyságos címmel földiszítván és tanácsosi rangra emelvén, bizalmával mindenek fölött megtisztelé. Ebből származott nagyravágyása vala bukásának és annyiak szerencsétlenségének oka; mert Bátori legyőzvén így a lázongást, mielőtt a csata zajában ingerültsége lecsillapodott, a hadi foglyok közül sok nemes családból származott előkelőt a csata helyén felakasztatott, mely tette,

valamint azon eljárása, hogy az elfogottakat, miután országgyűlésileg elítéltettek, kivégezteté, ép oly kevéssé van indokolva, mint amazoknak Békéshez való ragaszkodása, ki semmi fönséges elvet nem képviselt.

1576-ban Bátori Istvánt nagy buzgósága és világhírű vallásossága miatt lengyel királynak választották, mondja Miles Mátyás Siebenbürgischer Würgengel című munkájának 339-ik lapján, és ezzel életének fényesebb, nevezetesebb része kezdődik. Valoisi Henrik, lengyel király, a fivére IX. Károly halálával megürült francia trónt elfoglalandó, titkon Franciaországba utazott és ezért, miután az országrendek által kitűzött időre vissza nem tért, országgyűlésileg trónvesztettnek nyilvánított. Erre István előbb jó barátjai által ajánltatván, majd követei által a választók több vezérét részére megnyervén végül azon körülmény által is segítettven, hogy igénytársa, Miksa király, némelyek által a dolgot elsietőleg királynak nyilvánították, s így a nemeség, mely szabad választási jogára féltékeny vala, a vajda választásában függetlenségét tanúsító hazafiságának némi jelét látá, fönkitett év januariusza 18-án közmegegyezéssel királynak választatott. Az új király, ki jan. 28-kára Medgyesre országgyűlést hirdete és itt az országrendeknek bátyját, Kristófot

vajdául ajánlá, tavasz kezdetével a Lengyelországból utána jött követek és számos erdélyi főember kíséretében Gyulafejérvárról új hazájába indult. Erdély előkelő férfiai közül Gyulafi László, az ország főtábornoka; Bethlen Farkas, Bethlen Gábor atyja; Bánfi György és Kristóf, Kemény Boldizsár, Kemény Jánosnak atyja; Kornis Farkas, Perneszi István, Lázár András, Mikó Miklós, Bec Imre, Dacó Péter és Székely Mózes kísérek a távozót, nem kevesebbé sajnálván a fejedelem elmenetelét, mint örvendvén azon, hogy hazájok fia ily magas polcra méltatott, Mátyáshoz hasonlóan. —

István Lengyelországba érkezvén és itt mindenütt lelkesedéssel, Krakóban nagy pompával fogadtatván és megkoronáztatván, önérzettel vevé át új honának kormányzási gyeplőit. „Mielőtt ez országba hívtatok volna“, így nyilatkozik kormányzása kezdetén, „semmiben sem láttam szükségét, mi az illendő életre kívántatik. Régi nemes nemzetségből származván, mindig szerettem szabadságot; és azon eltökéléssel jöttem, hogy azt ezen túl is fentartsam. Kormányozni akarok, királytok kívánok lenni és nem csak annak látszani, vagy olyannak neveztetni; az akarok lenni tetteleg és valóban, a jókhoz kegyes, a rosszak iránt rettenetes.“ De ez önérzetét hivatalának lelkes betöltésével iga-

zola is. Az ország roppant szükségeit, az elment király alatt megürült kincstár hiányát nem egyszer sajátjából fődözte. A lengyel állam több veszélyes bajait kormányzási bölcseségével orvosolta. Az ország határait az elhatalmasodott oroszok ellen nem csak védelmezte, hanem a sereg vezényletét személyesen átvevén és a hadi taktikát tökéletesítvén — a bombák feltalálását némely író neki tulajdonítja — tetemesen ki is terjesztette. Nem csoda, ha a vitéz lengyel nemzet őt nagy n a k nevezé.

És mindamellett, hogy úgy kormányzott, miszerént még azok is, kik eleve választását ellenzéék, bevallák, hogy hibáztak: Erdélyről, szeretett hazájáról sem feledkezett meg, a fejedelmi címet továbbra is megtartván és a nagyobbbszerű ügyek el-látását magának kikötvén.

Mily hive volt egyházának, mutatja a gond, melylyel annak érdekeit ápolta; a kitüntetés, melyben a római szentszék részesítette; a törekvés, melylyel tekintélye fölhasználásával a jezuitákat — kikhez a katolikus nép csak azért is, mert vallásuk egyetlen szolgálai voltak, ragaszkodott — Erdélyben fön-tartá. Ő alapítá Kolozsvárott a katolikusok főisko-láját, az általa tett alapítványokon táplálkozik még jelenleg is nem egy katolikus ifju.

Mily gonddal nyugvék figyelme e kis hazán,

midőn bátyjának, Kristófnak egészsége bomladozván Zsigmond öcsését ajánlák vajdául, mint nyilvánítá efelett aggodalmait, mondják a történeti lapok. S midőn végül a gyermek választását még is kikönyörgék tőle, mint ügyekezett ennek lelkületére bölcs tanácsaival hatni, mutatja a következő levél:

„Kedves öcsém! Vettem minap leveledet, melyből megértém, hogy korodhoz képest kitünő előmenetelt tanusítasz tanulmányaidban, s a többek között azt is látom, hogy megtanulád, miszerént a balsors, melytől ha kedvező volt, gyakran félni kellett, béketűrőssel hordozandó; tehát sem Heraklytoszszal nem kell mindig sirni, sem Demokritoszszal mindig nevetni, mit ily gyöngéd korodban is saját példádön láthatsz, ki nem régen mind atyád- s barátidnak, mind magad örömeire vajdául választatván, mindjárt reá atyádtól megfosztattál s nevelésed végett asszonyok barátságára szorúltál. Ilyen a világ állapota, kedves öcsém, állhatatlan t. i. és csalárd: ritkán történik, hogy valaki ily ifju korában, mint te, fejedelemnek választassék, de sokkal ritkábban, hogy a nép jó fejedelmet nyerjen, ki az államnak szolgál. Te azért dicsérd az Istent, ki veled így cselekedett, és tarts a szerencse változandóságától; minthogy pedig a szerencse nem egyéb, mint Isten rendelkezése, lásd, hogy

minden erődből neki szolgálj, kinek hatalma alá van vetve mind az, mi az égben és a földön létezik; ne is engedd, hogy valaki az igaz, atyádtól rád szállott vallástól elvonjon. Mit ha saját erődön meg nem tehetnél, legalább szived mélyéből kívánd, hogy mindnyájan tévutjokról megtérjenek és a hitben s reményben egyesülve dicsérjék és imádják az Istent. Én pedig, ily jó híredet hallván, elhalt atyád helyett minden szükségedben védőd és istápod leszek. Meg ne ereszkedjék szorgalmad a tanulmányokban, sőt napról napra mindinkább azon légy, hogy mihamarabb a tudós nevet magadnak kiérdemeld; mert szükséges, hogy járatlan ne legyen, valamint a hajós, ki a hajót kormányozza, úgy a fejedelem se, ki az országot kormányozza. Nekem gyakran sajátkezüleg írn, különösen egészségedről és tanulmányaidról.“

S most mivel végezhetnők jobban ünnepeltünk életrajzát, mint azzal, mi e képnek egyik legszebb vonását képezi?

Békesi látván, hogy szerencsecsillaga fölhozhatalanul eltűnt, s hatalmas vetélytársa Lengyelország trónjára emeltetvén az égnek kegyét kiválólag tapasztalta, István királyhoz ment és lábaihoz borúlván tőle e szavakban kért bocsánatot és kegyel-

met: „Mitsem óhajtok annyira, mint annak, kinek győző hatalmát éreztem, a legyőzöttek irányában tanúsított irgalmát és kiesdhetni.“ Bátori ellenének, megemlékezvén e szép latin mondatról:

Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit
Moenia: nec virtus altius ire potest, —

nem csak megbocsátott, hanem magas hivatalokra is érdemesítette, ki aztán végig híve is maradt.

Halálának közeledtét érezvén, végakarátát írásba tette, melyben hívei- és rokonairól szeretetteljesen megemlékezvén, Erdélynek, legkedvesebb hazájának szeretete jeléül 50,000 tallért fogarasi uradalmából és 96,000 forintot az orosz foglyokért kapott váltságdíjból, Zsigmond öcsésének aranyos és gyémántos lószerszámaait, valamint drágakövekkel kirakott 6 gyűrűjét és a kolozsvári és fejevári kath. iskolák gondját, Endre bibornok- és Boldizsárnak ezüst készületét, s ez utóbbinak ezüstös lószerszámaait és a fogarasi uradalmat, végre Mátyás Gábornak 5000 és Veselényi Ferencnek 10,000 forintott hagyományozván, Grodnóban 1568-ki dec. 12-én e szavakkal: „Uram kezeidbe ajánlom lelkemet“ meghalt. Tetemei Krakóba, a királyok sírboltjába vitettek és e halotti szertartás költségei az ország

pénztárából fődöztettek. Vele Erdélyben a katholikusra derülni kezdett ég is sokára elhomályosodott. Mohács! emléked itt is megújúl!

Ompolyi.

Kutatók:

a) Betlen Farkas. b) Budai. c) Kerékgyártó Árpád és a t.

Károlyi Antal,

született 1732., meghalt 1791.

„Clarorum virorum facta moresque posteris
„tradere antiquitus usitatum, ne nostris quidem tem-
„poribus, quamquam incuriosa suorum aetas omisit,
„quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac
„supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus
„commune, ignorantiam recti et invidiam.“

Jeles férfiak tetteit és erkölceit utódoknak megírni, e hajdani szokást az időnkbeli, ámbár övéivel gondatlan nemzedék sem mulasztotta el, valahányszor némi nagyszerű és fényes erény győzött, s fölülemelkedett az apró és nagy országok közös vétkein: nem tudásán az igaznak, és kajánkodáson.

Ezen szavakkal kezdi a hasonlíthatlan Tacitus Agricoláját. És én, ámbár a fordítást jeles

műfodító tollából kölcsönözém, még is áthatva a styl szépségétől, meg nem állhatám, hogy a rómairemekíró gyönyörű mondatát, eredetiben előre ne bocsássam; annálinkább is: minthogy nagyobbbrészent olyan ifjak számára írok, kik a latin nyelvben már annyira jártasak, hogy Tacitust megérthetik, és örömüket lelik azon nyelvben, melyet nekünk magyaroknak nélkülöznünk nem szabad, ha hűtelenek nem akarunk lenni minmagunkhoz; mert nemzetünk egész multja, minden törvényei a legujabb időkig, ezen nyelven vannak megírva. De ez egyszersmind az egyház nyelve is: a kath. ember pedig a kath. egyház nyelve iránt érdektelen nem lehet.

Tacitus szavaival élve tehát, megkísértem olyan jeles férfiú életírását, ki méltó volt arra, hogy Tacitus volt volna életírója.

De mit emeljek ki először is Károlyi Antal grófban? mondjam-e, hogy a Kaplonyok törzsökös magyar nemzetségéből származott? mondjam-e hogy derék, jeles apának fia volt? vagy gazdagságát, hatalmát, birtokait számítsam el?...

A származás nem érdem; a születés szerencse; a gazdagság, hatalom, birtok merő hiúságok, melyek csak a lágyvelejű embert tesz ik elbizakodottá; a józant és jelest pedig arra emlékeztetik, hogy e-

zen mulandóságok árán olyan javakat szerezzen magának, melyeket sem a moly, sem a rozsdá meg nem emészt... quae marmore aut aere finguntur... imbecilla ac mortalia sunt; forma mentis aeterna.

Ha a származásban, születésben, gazdagságban, valami dicséretre méltó rejlének, a születésre nézve kitünőknek, kitünőknek kellene lenniök a test és lélek egyéb tulajdonaira nézve is. Már pedig látjuk, hogy sem a szépség, sem az erő, sem az ügyesség, sem a finomság, sem az ész, sem az akarat, sem az igyekezet bizonyos személyekhez kötve nincsenek; sőt gyakorta a szerencse adományival megfordított arányban állanak.

Midőn Károlyi Antal gróf jeles származását megemlítem, ezt nem ő miatt teszem, ki ez által sem kisebb, sem nagyobb nem leszen; hanem inkább az olvasóért, hogy lássa, melyik fán minő gyümölcs terem.

„Dux atque imperator vitae mortalium animus est; qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens, potensque et clarus est, neque fortuna eget, quippe quae probitatem, industriam, aliasque artes bonas neque dare, neque eripere cuiquam potest.“ C. Sallust. Crisp. Jugurtha C. I. A halandók életének vezére és parancsnoka a lélek; mely midőn dicsőségre az erény útján törekszik,

fölötte erős, hatalmas és jeles, és nincs szüksége a szerencse javaira, úgy mint amelyek becsületességet, munkásságot, és más egyéb dicséretes hajlandóságokat sem nem adhatnak senkinek, sem azokat el nem vehetik. ¹⁾

Károlyi Antalnak atyja: nagy-károlyi Károlyi Ferenc gróf, cs. kir. altábornagy és a róla nevezett huszárezred tulajdonosa, nemes Szatmármegye főispánja, valós. bel. titk. tanácsos, a kir. hétszemélyes tábla bírója, Magyarország tiszántúli részeinek főparancsnoka, kir. főasztalnok, Károly, Erdőd, Bélték, Csongrád, Negyer és Surány várak és uradalmak ura. Anyja: keresztszegi Csáki Krisztina grófnő. Születését az istenfélő atya következő sajátkezűleg írt szavakkal jegyezte be naplójába; melyeket minthogy igen hiven jellemzik a kort, és az embereket, jónak láttam szóról szóra leírni, figyelve még a helyesírára is, úgy mint azt az altábornagy maga gyakorolta:

„1732. 25. 8-bris Áldotta meg Isten ő szent Felsége édes Házasársamat reggeli 9 órakor egy Leánykával, és úgy 11 órakor egy Fiúval. kereszteltetett az első T. Pr. Rector Adalbertus a S. Stephano Um ő kegyelme által Boriskának. Az másik Tiszt. Pr. kaplonyi Sárközi László ur ő kegyelme által A n t a l n a k, Ferencnek. Mindkettőt

keresztvízre tartották T. N. Jasztrabszky János uram és néhai Szatmári Sámuel ur özvegye Gersényi Ersébeth Asszony. Mely irgalmas kegyelmiért Dicsértessék Istennek ő szent Felségének neve mind örökké, az említett szentek eszédezése által pedig nevelje Istennek ő sz. Felsége maga Dicsőségére.“

Mennyi bensőség, mennyi szeretet, mennyi háziasság, mennyi vallásos buzgóság rejlik ezen néhány sorban! Ki nem ismerné fel ezekben a gyengéden szerető férjet, a családjá növekedésén örvendő apát, az istenes érzelemtől áthatott keresztényt! Az ilyen apa fiának is hozzá méltónak kellett lennie.

Úgy látszik a mult század közepe táján, legelső családainknál sem ismerték még azon rendbeszedett fészességet; azon minden bensőség nélküli, szóban és tettben kiszámított modort; mely az eredeti magyar jelleget, az őszinteséget kiszorította, s azalatt, míg a külsőségeken szerfelett aggódik, a szívet hidegen, az érzést parlagon hagyja. Nyájasabbak voltak odahaza, kedélyesebbek egymás, simulékonyabbak az emberiség iránt.

Károlyi Antal ilyen nyájas körben növekedhetett. Azért volt ő maga is olyan szíves, leereszkedő, barátságos, tele részvéttel és rokonszenvvel

embertársai, különösen jobbágyainak ügyei és bajai iránt.

Ehhez nem mindenki ért. Vannak emberek, kiknek nyájassága bosszant; leereszkedése sért; barátsága elidegenít. Hiányzik a szivesség, s a részvét csak mesterkélt színlelés.

Károlyiban már mint gyermekben kitűntek azon tulajdonok, melyek őt az alantabb és magasabb, sőt legmagasabb körökben, egyaránt kedvelté és szeretetreméltóvá tévék. Már 1741-ben, tehát 9 éves korában, Esterházy János grófnak Pozsonyból, ugyanazon évi dec. 14-ről kelt levele szerint Mária Terezia kívánságára, az udvarnál bemutatattatott; „hol gyakori udvarlásával úgy viselte magát, hogy egész gyönyörűségek vala eő Felségeknek vele.”

A szellemdús uralkodónő, ki igen jól ismerte a magyarokat, és tudta a módokat, miként kell azokat megnyerni és magának lekötelezni, kik arra hivatvák, hogy az ország és közvetve a birodalom ügyeire nagy befolyást gyakoroljanak; igaz kövekkel gazdagon megrakott aranyos kardoskával ajándékozta meg a 9 éves gyermeket.

Atyjának példája és saját lovagias szelleme, tanulási éveinek bevégezése után, a katonai pályára vivék a lánglelkű ifjút. 1751-ben atyja ezredében

örnagy, Kevenhüller gróf miniser jul. 30-án kelt tudósítása szerint, cs. kir. kamarássá nevezetik. 1755-ben, januar 25-én, Mária Terezia őt, mint a Károlyi-huszárok alezredesét, áttesi a gyalogsághoz; különösen az Esterházy Józséfféle ezredhez, ezredesnek.

A fiatal főtiszt, kinek a szerencse ennyire kedvezett, most Hymen láncáival kívánta magának a családi élet boldogságát biztosítani. A szép, deli termet, magas méltóság, gazdag örökség, mindek fölött pedig olyan nemes jellem, minő Károlyit ékesítette, nem hagynak magukra sokáig várakoztatni. A házassági szerződés Harrucker Ferenc báró cs. kir. kamarás és békesmegyei főispánnak, és Dierling Antonia bárónő leányával, Josephával, 1757. majus 23-án megkötöttetett, s a jegyesek juniús 13-án, Gyulán, Engel gróf csanádi püspök által, az anyaszentegyház szokott szertartásai szerint összeadtak.

Az örömet nem sokára mély gyász és szomoruság váltotta föl. Antal elvesztette édes atyját. A kegyeletos fiú vérző szive fájdalmát a nagylelkű uralkodónő azzal akarta enyhíteni, hogy az atyja halála által megürült szatmármegyei főispánságra, 1758. sept. 4. őt nevezte ki. De mielőtt székét elfoglalhatta volna, Antalunkra még nehéz kísértetek

várakoztak, hogy az ő vitézségét, hűségét, áldozatkészségét, annál nagyobb fénybe helyezzék, és neki a kitüntetések- és megtiszteltetésekre újabb módot és alkalmat nyújtsanak.

A magyar nemzet, mely 1278-ki august. 26-án, a marchfeldi csatában, levervén Rudolfnak hatalmas vetélytársát Ottokárt, a habsburgi dynastiát szive vérén váltotta és alapította meg; újabban ismét arra volt hivatva, hogy annak végső sarjadékát másodszor is megmentse. 2) Károlyi Antal még gyermek volt, midőn a harcikürt először megriadt, és atyáink a pozsonyi országgyűlésen (1741.) lelkesedve fölkiáltottak: „Moriatur pro rege nostro Maria Theresia“! Mindamellett neki is jutott a harc veszélyeiből és fáradalmaiból. II. Fridrik megszegvén a békét, melynek erejénél fogva Szilézia a poroszoknak átengedtetett, 1756. ismét fegyvert fogott. De a magyarok hűséggel vevék körül szeretett királynéjuk trónját; és ezen hadjáratban gyakorta éreztették a poroszokkal fegyvereik hatalmát. Én csak egy csatát említek meg, Hochkirchnél, hol Károlyi 1758. octob. 14. a fölállított porosz üteget, az Esterházyezred élén, melynek parancsnoka volt, megtámadván, több mint 30 ágyút elvett az ellenségtől; és mindamellett, hogy lováról leesvén, saját emberei által összegázoltatott, és nagy sérelmet szenvedett,

úgy, hogy az orvos érvágást tartott szükségesnek, azonnal ismét a harcba ment. Hűsége, vitézsége, tudománya fontos szolgálatának jutalmául, Maria Terezia öt octob. 18. tábornokká tevő; Ferenc császár pedig, mint a Maria Terezia által alapított, és nevére hivatott vitézi rend nagymestere, 1759. januar 9. kinevezé ugyanazon rend vitézévé, és annak kis keresztével megajándékozta. „Ad quem nulli, nisi qui evidentia heroicae virtutis edidisset specimina, pateret aditus.“ ³⁾

Azonban Károlyi nem egyedül a harcmezőn aratott borostyánokat. Neki, mint híres jogtudósnak, és munkás, mély belátású államférfiúnak, a polgári pályán, az állam szolgálatában is fontos teendői valának. 1760. decemb. 21. kelt királyi rendelet erejénél fogva — hétszemélynökké, — 1766. dec. 16. belső titk.tanácsossá lön. Hogy minő igazgatszeretettel járt el mint bíró hivatalában, bizonyítják azon számos adomák, melyek felöle még most is szájról szájra szállanak, és áldásban tartják emlékezetét. Ezekből összegyűjtött némelyeket a „Régi képek“ szorgalmas írója Vas Gereben. Akik nevezetesebb férfaink életéből merített jellemvonásokban gyönyörködnek, azokat utalom a fennidézett munkára. Még is meg nem állhatom, hogy azokból egyet kettőt, jegyzetben legalább ne közöljek. ⁴⁾

E helyen csak a megdicsőült sajátkezűleg írt „Promemoriajá“-ra hivatkozom, melyet jószágai igazgató-bizottmányának adott; és mely az ő tiszta lelkének és gondosságának hű tüköre. Ebben többek között így szól:

„A fontot, icét, vékát, akót minden jószágomban vizsgáltassa meg az Commissio, ha egyenlő-e, és ha nem egyenlő volna, igazítsa annak, s rendeljen embert, az ki azokat vizsgálja, s gondja legyen reá, hogy jószágomban hamis mérték ne legyen. Mert én azt a nehézséget ma vetem nyakában lelkemről a Commissionak.“ Justus germinabit sicut lilium, et florebit in aeternum ante Dominum! —

1774-ben, januar 28-án, József császár és Maria Terezia őt bátorsága és hasznos hadi szolgálatai jutalmául, kinevezik altábornagynak; és 1775. januar 16. a királynő által Magyarország zászlós urai közé emeltetik. (Dapiferorum regal. magister. A régi magyar elnevezés szerint: királyi fő étek-fogó; mi szebb is, jobb is az asztalnoknál.)

Az 1777. év Károlyit az unghvári és nagyváradi kerületben, az iskolák és tanulmányok királyi főigazgatójának hivatalával ruházza föl; miben több ideig nagy buzgalmat és jártasságot tanúsítva, működött. Úgy, hogy amidőn őt (1787. aug. 28. óta

már táborszernagyot) József császár, az Esterházy Miklós herceg leköszönése által megürült testőr kapitányságra méltatja, kitünő bátorságán, hűségén, katonai és polgári erényein fölül, még különösen a tudományos pályán szerzett érdemeit is kiemeli: „Örül az egész Haza rajta, Méltóságos Gróf! Kegyelmes Uram, hogy ama nemes seregnek, mely amint a császári széknek, úgy Magyar nyelvünknek is őrzője, s amelyből származtak a Besse-nyeiek, Nalátziak, Bárótzia, s Tzirjékek oly nagy-lelkű s maga Nemzetét szerető, és a magyar Mu-sákat öröme- st ápolgató Fő Kapitánnya esett, aki eddig is megmutatta, ezután pedig reménységünk szerént még inkább meg fogja mutatni, hogy az ékessen író penna épen nem illetlen egy Generális-nak vitéz kezében“; írja Pétzeli József R. Komá-romban, 1788. sept. 25. ⁵⁾

Hogy minő hirben és tiszteletben állott Károlyi Antal a hazában és ahhoz kapcsolt részekben, mutatja azon körülmény, miszerént Pálffy Károly gróf cancellár, a horvát nemzet közóhajtását követ-ve, 1770. mart. 29. ő felsége nevében megkínálá őt a horvátországi bánsággal; mit azonban minthogy a horvát nemzetnek sem nyelvét nem érté, sem szokásait nem ismeré, de különben is igen el volt már halmozva mindenféle hivatalokkal és köteles-

ségekkel, magától szerényen elhárított. Ellenben II. Leopoldtól, 1790. nov. 23. az aranygyapjas rendet, nagy megtiszteltetéssel fogadta. ⁶⁾

Mi kell még egyéb valamely halandónak, midőn mind a polgári s katonai, mind a tudományos pályán a legfőbb méltóságokat elnyerte, hanem hogy azokat hazájának és az emberiségnek javára betöltsse? És Károlyi ezt cselekedte. Mint főispán szigorúan ügyelt a közigazgatás minden ágaira, és a nemzetgazdászatot hathatósan előmozdította: a Szamos vizét szabályozta; az ecsedi lápot leszállította; Nagy-Károlyba különféle kedvezések mellett, Aranyos-Maróthról és sz. Benedekről posztómetszőket telepített; a tudományokat és közművelődést pártolta. „A gymnasium szerény falai hangoztatják, mily örömes lelkesedéssel; mily gyakran s mily számos főrendű vendégek fényes koszorújában szokta ő a hon sarjadékait meglepni s örvendeztetni? mily szerénységgel kérdezgette ki maga a tanoncokat, s buzdította minden hasznos- és üdvösre? Méltán buzogott ekkor a hangyaszorgalmú tanulócsereg, buzogtak a tanárok szellemi munkában; mert a páratlan kegyeléssel összekapcsolt gazdag ajándékok részéről soha el nem maradtak.....Tüköryanánt szolgált ő mind alattvalóinak, mind a tanári testületnek, mind a tanuló ifjuságnak. Mert,

midőn az év kellemesb részét nagy-károlyi várában tölténé, az általa épített nagyszerű templomban, az ifjuság isteni szolgálatán, példás buzgalom- és ájtatossággal megjelenni, vásár- s ünnepnap i hit-tanításon a szent beszédet meghallgatni, majd a tanodai hitszónok szerény lakába menni, s az általa mondott beszédet magának felolvastatni el nem mulasztá. Ki nem látja át ezekből: hogy e dicső térfiú az emberiség, különösen a magyar grófok hosszú sorában csillagként tündöklött; kinek emléke a múzák csarnokában örökké fenmaradand; a kegyesrendiek pedig nagy nevét mindenkor magasztalják.“ Így ír a nagykárolyi kath. algymnasium 185⁴/₅-ki évkönyvében, annak érdemes igazgatója Koczányi Ferenc.

Az irodalom sokat köszönhet Károlyinak; részént azért: mert másokat a tanulásra ösztönzött, és abban segélyezett, mint a halhatatlan Révait; részént azért: mert Nagy-Károlyban saját költségén nyomdát és nyomdászokat tartott. „Ha mi számba jöhetnek a Magyar Írók között, — mondja Révai, — Kegyelmes Uramnak köszönhetem, kinek kegyes pártfogása alatt kezdettem annyi erőre nevekedni.“ Győr mart. 22. 1788. Szerette a könyveket, s ha valahol valami jó munkára szert tehetett, volt az régi vagy új, el nem mulasztotta megszerezni. Ká-

rolyi folytonos összeköttetésben állott korának legjelesebb íróival: Gánóczy, Báróti Szabó Dávid, Ányos Pál, Kollár Ádám, Pétzely, sat. leveleztek vele, vagy munkákat ajánlottak neki, melyek az ő költségén, vagy pártfogása alatt, jelentek meg. Méltán írja tehát róla a szentbuzgalmú Ányos: „Igaz Hazafi, az az....Károlyi Antal ur....Hazája szerelme.“ Pest 1778. Érdekesek e tekintetben Berzeviczy Pállal folytatott levelezései, kit ő taníttatott, és hogy magát a gazdászatban, úgy elméletileg mint gyakorlatilag kiképezze, a hazában és azon kívül, nagy költséggel utaztatott.

Károlyi lovagias ember volt. Mint magyar, mint katona, mint főnemes, szerette a szép paripákat, és ménesei lévén, mindig újabbakat taníttatott többnyire Bécsben, a császári lovászmesterek által. De a ló végtére is csak ló, és a lovak iránti szenvedelme soha sem ment annyira, hogy a nemesebb érzéseket és vágyakat benne elfojtotta volna. Vannak, kik az állatok iránt rendkívüli előszeretettel viseltetvén, annyira gondoskodnak élelméről és kenyelméről, hogy ez náluk valóságos kórsággá fajul: azonban aki azt hinné, hogy ők egyszersmind valami finomérzésű és melegkeblű emberbarátok, kik mindent mi szép és jó, örömmel fölkarolnak, igen csalódnék. Sőt nem ritkán minden más iránt,

mi a művelt embert fölmagasztalja és megdicsőíti, hidegek és részvétlenek. Az igen heves szenvedelmek maguk mellett más érzéseket meg nem szenvednek. Károlyi ebben is bölcs mérsékletet tartott. Alig van egy levele, melyben a többi bizományok között, a paripákról is rendelkezvén, egyszersmind valamely jeles könyvről, vagy építésben levő iskoláról, vagy templomról, vagy más valamely emberbaráti cselekvényről említést ne tenne; még a szegény deákokról (ha jól tanulnak) és a 'két vén muzikusról' sem felejtkezvén meg.

Természetes, hogy az olyan ember, ki mások, kivált a szegényebbek sorsa iránt részvéttel viseltetik, és lelkiismeretes kötelességének tartja annak fölöslegéből, mivel őt az Isten ingyen való jóvoltából megáldotta, a szükölködőket segíteni, és amit cselekszik, jó szívvel cselekszi, maga is jó szívre és háladatosságra talál. Példák mutatják: hogy a kegyes, emberszerető földesurért jobbagyai készek voltak a tűzbe, vízbe rohanni, és vele mindennemű bajt és veszedelmet híven megosztani: ellenben a hideget és részvétlent magára hagyák; sőt a kegyetlenen még unokáiban is megboszulák az elkövetett méltatlanságokat. *Similia similibus recompensantur; contraria contrariis curantur.* Károlyit

mindenki szerette, és iránta tisztelettel és becsülettel viseltetett.

Sokat elmondottam már Károlyi Antal grófról, mi azt mutatja: hogy ő tetőtől talpig derek, becsületes ember volt, kiben a művelt ész jó szívvel párosult. De a javát utoljára hagytam: hogy ő egyszersmind lelkes magyar, lelkes hazafi is volt; mi nem csekélyet jelentett olyan időben, midőn a hazafiság gyanus szemmel nézetett, s a magyar főurak felejtani kezdték eredetöket, nyelvöket, nemzeti-ségöket. Bizonyos alkalommal a már említettem Berzeviczy, ki utóbb a gróf főtisztje lön, majdnem elvesztette a gróf kegyelmét, midőn ez meghallotta, hogy ő Bécsben tanulván, a magyar ruhát német-szabású öltönnnyel cserélte föl; és Berzeviczynek okadatolt mentségre és fölvilágosításra volt szükség, hogy a grófot mind viselete, mind érzése felől megnyugtassa. Végre adjuk még hozzá, hogy Károlyi jó keresztény és buzgó katolikus volt; ki azon fölül, hogy a sz. misén naponkint megjelent, és ájtatossága, isteni félelme által másoknak követésre méltó példát adott, az Isten dicsőségének előmozdítására, s a kath. hit gyarapítására fordította minden igyekezetét. Bizonyoságot tesznek erről a nagy-károlyi, sándorfalusi, mező-petrii, barlafalusi, zsitva-födémesi, csongrádi, nyiregyházi sat. tem-

plomok; melyek vagy általa, vagy az ő segélyezése mellett építtettek.

Így élt és működött ezen nemeskeblű ember, buzgó katolikus, nagytudományú férfiú, bátor katonára és jeles hazafi egészen 1791-ig; midőn őt a halál, kisasszony hava 24-én, Pencingben Bécs mellett, rövid földi pályáján érdemlett örök jutalmának elfogadására szólította. Utolsó szavai, melyekkel végintézetét befejezte, ezek valának: „Fiamat Józsefet.... atyailag sürgetem és intem.... hogy azon keresztényi erényeket, melyeket sarkalatosaknak neveznek, különösen pedig az igazságosságot, mely minden más erényeket magában foglal, gyakorolni igyekezzék; a római kath. egyházat, mint anyját tisztelni meg ne szünjék, és el ne szívelje, hogy azt valaki még csak tréfából is sértegesse. Azon fölül emlékezzék meg róla: hogy a kölcsönből soha se reményljen nyereséget; mert kölcsön adni ugyan keresztényi cselekedet, de az után valamit elvenni, jogos cím nélkül, uzsoráskodás. Végre a szegények és szükülködők iránti ama jótékonytságot, melyet a szentírás Tobiasról emlékezetben fentartott, általam mondottnak, és magának különösen ajánlottanak tekintse. 7) Ezen erények gyakorlása által Istentől még utódaiban is megáldatván; amivel hogy őt a jó és

nagy Isten, az ő határtalan jóságánál fogva, megajándékozni méltóztassék, forrón óhajtom, és arra nézve utolsó atyai áldásomat adom, az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében. Amen.“

Eltemettetett Kaplonyban, a családi sírboltban, Miklóssy Ferenc egri nagyprépost, később váradi püspök által. Beszédet Klobusiczky Péter, akkor még kalocsai kanonok, utóbb érsek, tartott fölötte. ⁸⁾

Ime! nyájas olvasó, olyan képet tartottam eléd Károlyi Antal gróf személyében, melyet nem csak neked ajánlok buzgó figyelmedbe, hanem és különösen mindazoknak, kik a magyar főnemességhez tartoznak; — és pedig annál nyomatékosabban, minél nagyobb dicsőség, minél szorosabb kötelesség az ősi erényekről megemlékezés. Van a magyar aristocratiának több reményteljes sarjadéka, hivatvák arra: hogy valamikor az emberiség dísze, és a haza oszlopai legyenek. Ezeket kérem, ezeket sürgölöm minden alkalommal, minden tőlem kitelhető eszközökkel, lelkem egész hevével, hogy induljanak atyjaik dicső példája után, és töltsék be magasztos hivatásukat. Nem úgy mint azon elpuhult, elsatnyúlt, elasszonyosodott magyarok, — és fájdalom ilyenek még mindig számosan találtnak, — kik levetközvéen őseik tiszteletreméltó jellemét, vét-

kes dözsölésben, vagy haszontalan semmit nem tevésben pazarolják el a test és a lélek minden erejét; kikről mázsányi szavakkal írja a lánglelkű Kölcsey, midőn Zrinyi dalában kérdezi:

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére,
Mely nevével hév szerelmet gyújt;
S messze képét bujdosó magzatja
Még Calypso keblén is siratja,
S kart feléje búsan vágyva nyújt?

Itt van a hon, ah nem mint a régi,
Pusztaságban nyúlnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már;
Elhamvadt a magzat hő szerelme,
Nincs magasra vívó szenvedelme,
Jégkebelben fásult szívet zár.

Hol van a bérc, és a vár fölötte,
Szondi melynek sáncait védlette,
Tékozva hiven életét;
Honnan a hír felszáll s arculatja
Lángsugárit távol ragyogtatja,
S fényt a késő századokra vét?

Itt van a bérc, s omladék fölötté,
Mely a hőst és hívét eltemette,
Bús feledség hamván s néma hant;
Völgyben ül a gyáva kor, s határa
Szűk köréből öse saslakára
Szédeleg, ha néha felpillant.

És hol a nép, mely pályát izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult;
S szenvedett bár, s bajról bajra hága,
Hervadatlan volt szép ifjúsága,
A jelenben múlt s jövő virult?

Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

Nagy időket élünk; nagy emberekre van szükségünk: olyanokra, kik az európai tudományos műveltség színvonalán állanak; kiknél az ész és szív helyén van. Középszerüségekben, vagy csak parányiságokban nem gyönyörködhetünk.

Olyan polgárokat, olyan honfiakat kívánok én hazámnak és nemzetemnek, minő Agricola volt; minőkkel a most is virágzó és érdemekben gazdag Károlyi-nemzetség jeleskedik; kikről el lehessen Tacitussal mondani: „Quidquid ex Agricola (Antonio), amavimus, quidquid mirati sumus, manet, mansumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum.“

Pados János.

Jegyzetek:

1) Minthogy a méltóságos grófi nemzetség kegyes engedelméből, a levéltár előttem megnyitvatott, amit mondok, nem pusztá hír, hanem hiteles adatok nyomán mondom, s a kép melyet festek, eredetiből vételezt. Köszönet érte titek. s tudós Waltherr László urnak, ki mint a fentiszteelt ur nemzetség nagybuzgalmú levéltárnoka, és hazai régiségeink szorgalmas bűvára, hosszas éveken át gyűjtött adatait velem közölni szíveskedett. Adja Isten, hogy azon fáradságos munkát, melybe kapott, a Károlyi nemzetség történetének írását, előrehaladott kora, és szemei gyengeségének dacára, befejezhesse; meg lévén győződve: miszerént az honi történetünkhöz igen becses adalékul szolgálанд.

3) Rudolfnak csak 10,000 embere volt. Ottokár pedig 30,000-rel ment ellene; bajor, brandenburgi, lengyel és orosz szövetségese is gyűlvén zászlói alá. Rudolfnak tehát okvetlenül veszni kell, ha a magyarok nem mennek segítségére. De az eldöntő pillanatban ott termett IV. László „*Ungariae rex inclutus cum XI. millibus Ungarorum et XVI. millibus Cumanorum.*“ (Bodmann Codex ep. Rudolphi I.) cuius adventum, — írja Kézai, et auxilium, sicut Dei exoptabat.“ És Ottokárnak porbahullott koronája örökre elhomályosult, a magyar daliák száguldó méneinek dobogása alatt. Lásd Szalay L. Magyar. Tört. I. k. 96. l.

3) Palma, Notitia Rer. Hung. P. III. p. 580.

4) Károlyi Antal gróf roppant birtokaiban ügyvédek nélkül nem lehetett, s ezek néha túlbuzgóságból azt is megtették, amire szükség éppen nem volt.

Egykor mint híres jurista, maga is beletekintett pörös dolgaiba, s egyik ügyvédével tételről tételre vizsgálta a pöröket, és röviden értesítettvén magát, véleményét közlé az ügyvéddel.

Egyik pört már másodszor beszélteté el magának; minthogy valami nem tetszett neki.

„Hallja kend, — szól az ügyvédnek, — úgy áll a dolog, a hogy kend most nekem elbeszélte?“

„Biz az úgy van, kegyelmes uram.“

„Meg is ütheti kendet a guta, — hisz így kend nekem azt bizonyítja, hogy nincsen igazam!“

„Természetes, hogy nincsen igaza kegyelmes uramnak; de én azért azt a pört harminc esztendeig is elhúzom.“

„De hallja kend, az én becsületes nevem gróf Károlyi Antal, s azt akarom, hogy harminc esztendő múlva is, mikor már nem élek, azt mondja rólam mindenki: gróf Károlyi Antal becsületes ember volt, — azért ezt a pört tűzbe veti kend, s az ellenféltől bocsánatot kér kend a maga nevében?“

Septemvir korában volt neki egy collegája, ki lelkiismeretével alig ha volt egészen tisztában; mert a haláltól nagyon félt.

Károlyival gyakran beszélgetvén, azt a tárgyat akármi módon is előhozta: mert a jámbor nagyon szeretett volna bizonyos lenni, ha csakugyan van-e mennyország és pokol?

„Mit gondol barátom, — kérdi a collega Károlyit, — hiheti-e az ember mindezt?“

„Én legalább hiszem“ — mondja Károlyi.

„A mennyországot is, poklot is?“

„Mindakettőt hiszem.“

„És nem fél amice a pokoltól?“

„Egy szikrát sem, amice, — felele Károlyi, mert biz úgy éltem, hogy Istenem előtt bátran jelenek meg, s hiszem, hogy valahol csak kapok egy kis tűrhető helyet; ezt abból gondolom: mert nem félek. Hanem bizonyossá teszem, amice, hogy aki már ezen a világon is fél; annak a pokol már itt is elkezdődött.“ Régi képek II. k. 8. 18. l.

*) Van Pétzelinek francia levele is, melyben „pour une marque de mon estime, je Vous présente cette Tragedie,

„que je viens de traduire, comme a un de ces vaillants
„Hongrois, qui aiment leur nation et leur propre Langue,
„quoiqu'ils possèdent plusieurs, qui leurs sont maternelles.“
Comorn 4. Aout 1784.

6) „Mon Cousin! Disposé à Vous donner un nouveau
„temoignage public de la satisfaction, que J'ai de votre
„zèle, et de votre attachment, ainsi que de l'attention, que
„Je fais d' ailleurs volontiers au mérite, et au lustre de
„votre maison, J'ai resolu de vous nommer à la dignité
„de Chevalier de mon ordre de la Toison d'or.“

7) Bizonyos alkalommal, egyik jég által károsult szomszéd
község elöljárói, kik saját uraságuknál hiában kerestek
volna pártfogást, a grófhoz folyamodtak télre- és vetni-
valóért; kinek habár nem jobbágyai, de azért még is ma-
gyar emberek, és tudják hogy a kegyelmes ur is az....
A gróf kezét nyújtva a két küldöttnek, tisztartójához uta-
sitotta őket; s amidőn ezek visszajövének, hogy a vett
jóért hálát adva, egy két rend írással elismerjék tartozá-
sukat:

„Itt az írás,mondja a gróf, fölemelvén tenyerét,
s a szőlónak markába ütven, mintha alkut kötne, — a mi
eleinknek, édes jó barátim, ilyen írásuk volt, aztán azilyen
téntának porzó sem kell, s a papirosa sem ázik el.“

Igen természetes, hogy a becsületes szomszédok tud-
ták, mi az emberség; s annak idejében hazateremtettek
mindent; de a tisztartó mindennek csak felét fogadta el.

„Hát a többi, uram? Kérdi a multkori küldött.“
„Azt izente a gróf, hogy kölcsön a zsidó is ad; legalább
tudják meg kendtek: hogy amit kaptak, emberségből kap-
ták.“ (Régi képek.)

*) Halotti ünnepélyét Hannulik János, korának legjelesb lantos költésze, ki mind fellengzőség, mind tiszta irányra nézve második Horácnak tartatott, és Károlyiban kegyes pártfogót talált és vesztett el, és Pesti Adolf jeles búdálnok, a kegyesrendiek szerzetéből, gyászversekkel diszesítették.

Calasactius sz. József,

született 1556., meghalt 1648.

Vallás és polgárerény a birodalmak talpköve, támasza; tudomány és művészet a nemzetelet éke és virága. Megtermi ugyan a vitézség is a maga gyümölcsét és tekintélyét, de miként föllobbanása úgy hatása is ingatag, változó; a szélvész is hagy ugyan maga után életmutató nyomokat, de károkból fölrivóbb az út, a merre átnyomúlt. S ha diadalok következtében az elhúnyt hősök halmait oly örömittasan koszorúzza meg a nép: miért ne dicsőítenők meg a vallás és polgárerény fölként bajnokait? mért ne jegyeznők föl életét Cal. sz. József a keresztény népnevelés mintaképének, ki több mint félszázadon át hordta a népnevelés tövis koronáját, ki az emberiség fölmérhetlen hasznára a val-

lás és polgárerény, a művészet és tudománynak égből küldött apostola vala? Most örök és hervadhatlan koszorú disziti fejét, leirom még is életét tetteit s hazánkrai befolyását vigaszul azoknak, kik e nehéz pályán munkálkodnak, kik a nevelésnek barátai, vagy mint nevelt egyéniségek a szív és lélekmívelők iránt kegyelettel viseltetnek. —

Ósei tett- és hirkoszoruzta férfiak valának, hősök a harcban, cselekvő polgárok a béke csendes napjaiban, kiknek családi jelvényén már a XI. században diadalmi képek ragyogtak, megküzdvén férfiasan a mórok ellen, s ontván véröket a hitért, az emberiség boldogításaért.

A hősök elseje volt Dath Fortunio, Calasant várát a móroktól visszafoglalván, vitézségének emlékeül Péter Aragonia királyától ugyanazzal meg is ajándékoztatott, Alfonz pedig kegyelete jeléül Dath családját örököségi joggal is felruházván, első szülötte Ximenius már Calasanti Ximeniusnak nevezetett. Utódai közül különösen kiemelendő Beltrand, ki saját vagyonából állított hadcsapatokat, s I. Jakab alatt Alhesa vára alatt kitünő vitézség- és szerencséével harcolt. Dath utódai tehát fényes javadalmakkal bírtak, a vallás- és hazájokért több ízben vitézül harcoltak. Még egyet említek föl, t. i. Pétert, ki Petralta városának parancsnoka a fényes Gasto-

nia családból származott Máriának férje s Józsefünknek atyja volt.

1556-ot irtak; loyolai Ignác a Jézus-társaság alapítója ép akkor húnnya be halálos ágyán szemeit: midőn szülőföldén Spanyolhonban az említett városban Cal. József látott első napvilágot september 11. A József név igen rá illett, mert példátlan türelemmel viselte a világ és testvérei üldözését mint az egyiptomi; mert különös gondviselése alá vette Jézus választottait a kisdedeket mint a nevelő József; mert a küzdő egyháznak új intézetet nyújtván, mint nevében, úgy önmagában is valódi növekményt ada a keresztény világnak.

Józsefünk bölcsőjét gazdag földi fény környezé; minden oldalon hirdús és diadalbabér koszorúzta ösök alakjával találkoztak mosolygó szemei, mozzanatain gondos anyai szemek örködtek, minden taglejtését édes apai öröm kíséré. Péter a kincs-, hősök- és tekintélyben gazdag apa minden parányi gondolatában merész harcférfiút láta benne, a szelídlelkű Mária csöndes békeszerető polgárnak képzelé. Így édelgünk kedvene eszméink fölött, nem is sejtve a gondviselés titkait.

Mint fakadozó rózsabimbó egyre nagyobb és nagyobb illatárt ömleszt maga körül: úgy növelé a kis Calasancet is naponkint a gondos szülék meleg

reményeit. Az áhitat jelei legkiválóbb színben igérkeztek tettein. Még nem volt 5 éves, máris mindenemű imát könyv nélkül rebegtek el ajkai; térdre borult minden vállalata előtt, s e szent szokását élte véglegelleteig megtartá. Hozzá járult a rendkívüli tanulékonyság, engedelmesség, szerénység s mindenki iránti szivesség és a kora fölötti rendkívül éber lélekjelenség. Már ekkor egybegyűjté kortársait, az Úr oltárához vezeté őket, s majd ima, majd énekkel együtt dicsőíték a Teremtőt. Van-e szüle, ki hasonló körülményekben nem jósolna magának és gyermekének legszebb jövőt?

Most tanodába küldék a serdülő ifjút; Stella városa volt legközelebb, s mind a tanárok buzgalma- mind a tanoncok szép számáról igen nevezetes; ide vezeté őt szülői, hogy képezze magát a tudományokban, hogy valósítsa amaz édes reményeket, melyekkel még Petraltában a gondos szülék keblét betölté. Tanodai kötelmeit végezvén, rendesen testi sanyargatásoknak engedte át magát; a szentek életét olvasta, tudta, kiállott szenvedéseiket ismerte, a mennyire testi ereje engedte, ő is utánozni törekedett őket. Gyakran elnézte a legtáplálóbb eledleket anélkül, hogy hozzájuk nyúlt volna, elhagyá többször puha meleg ágyát, s a hideg deszkán aludta égi álmait. Beszédében annyira szüz, tettei-

ben oly tiszta volt, hogy már akkor tisztelettel járultak hozzá társai. Sőt tanárai látván benne a széptudományokbani rendkívüli előhaladást, a hü emlétet, az éles értelmet, a páratlan ártatlanságot, nyíltan bevallák nem egyszer a gondos szüléknek: miszerént társainak úgy fölötte áll erényben, mint a tudományokban. Szerette tehát és becsülte mindenki, s nem volt egy sem, ki őt már ifjabb éveiben valamely magasztosabb lénynek nem tekinté.

A tanfolyamot Stella- vagyis Estadellában bevégezvén 15 éves vala. Midőn visszatért a szülői házba, végig pillantott Péter a falakon csüggő ösök arcképein, s megelégedett nyugodt lélekkel állapodott meg a szép reményeket ígérő József arcképe előtt. Láta benne a nemes hősök nemes sarjadékát, látta benne önmagát megifjúdni. Fölvillant agyában a kiállott csaták kínálkozó dicsősége, s édes hangon kezdett szólni a harcok babéráról. Fölmelengeté a letúnt kor hadjáratait, az ösök véres küzdelmeit, a lezajgott harceseményeket s ama vigasztaló öntudattal ölelé át gyermekét, hogy benne nem sokára hies daliát üdvözlend.

József némán hallgatá az ömlengő atyát, lelke magasztosabb dolgokkal foglalkozott, keble szentebb célért dobogott. Jó ideig hallgatott. Később azonban bátorságot vőn, s fölhiván közbenjáróul a

szerető anyát is, megkéré és megnyeré a jó atyát, hogy a bölcsészeti osztályokat is bevégezhesse. A jó apa ezen méltányos kérést is meghallgatta, s fensőbb iskolákra Leridába küldé.

Az ifjú most kezdé magát boldognak érezni, most kezdé csak hinni szíve sugalma valósútlát. Elmenését önmaga is nem távozásnak, hanem az atyafiak- és rokonoktól menekvésnek mondogatá. — Ilerda vagy Lerida nevezetes egyetemmel bírt, József pedig minden áron megakart felelni ígérétének, a felköltött reményeknek, az intézet szép nevének. Csakhamar fölismerve lön. Fényes észtehetsége, vas szorgalma, tudománysovár szelleme, folytonos munkálkodása, szelíd- és szerénysége, kedves előzőkenysége, szóval egész valója mind tantársainak, mind főnökeinek teljes figyelmét ébreszté föl. Iskolai foglalkozásain kívül legkedvesebb teendői valának:

Minél gyakrabban a templomban megjelenni, a szomorúakat vigasztalni, betegeket ápolni, és elhagyottakat látogatni, embertársaival jót tenni, a tudatlanokat oktatni, a tévedteket jó utra téríteni anélkül, hogy csak gondolt volna is a világnak magasztaló vagy gáncsoló szavára. Miknek szép eredménye az lön, hogy az egyetem dívó szokása

következtében akarata ellen is a szülői örömek teljére az egész ifjuság fejévé kiáltatott ki.

Atyja most már hadi pályára akará őt szorítani; tervétől csak a mondottak, s a tanárok szakadatlan magasztalása bírák elmozdítani; minek következtében most már a jogi pálya bevégzésébe is szívesen beleegyezett. Józsefünk reménye egyre fényesebb és fényesebb szárnyakat ölte, mintegy bizonyosnak tartá, hogy új lépése által a papi pálya nyílt meg előtte. S nem csalódott.

Minden szorgalmát minden erejét a canonok megtanulására fordítá. Mint minden tantárgyában, úgy itt is csakhamar elnyeré a babért, s hogy célja elérésében semmi időt ne vesszen, megkérte és meg is nyerte atyját, hogy 19 éves korában János urgellei püspök kezei által april. 11. az első tonsurát elfogadhassa. Erre a b. Szüz oltáránál letévé az örök szüzesség fogadalmát, s a boldogulás édes öntudatával teljes iparral folytatta pályáját. Mint 20 éves bevégezte a jogi pályát, s a hallgatott tanulmányokból kiállván a szigorlatot, az egész jogtanból azonnal tudorrá avattatott. Atyja emléjében még most is föl-fölvillant az ősök dicsőségének büszke emléke, de az anyai bizalmas hang, a fiúi esdő szó megmegfelelteték a harci pályát.

Tehát ismét távozhatott, ismét új pályát kezdetett. Valenciába sietett, hogy az istenészeti tudományoknak avatottává válhassék. Itt jutott elsőbb is egyiptomi József sorsára. Ő t. i. nemcsak nemes vér, de tekintélyes és gazdag szüléktől származván, s különben is tetsző külalakkal birván, részént szüleinek fényes összeköttetései, részént ismeret és rokonság nyomán akarata ellen is kénytelen lön a legelőkelőbb házakban habár gyérebbe is föllépni. A korát haladott tudományismeret és műveltség, a szívélyes előzékenység, a kívánt ildom, a minden oldalon nyilatkozó magasztalás s a fényes családi név oda is maga után voná nevét és hírét: hová a különben annyira szerény és magába vonúlt ifjú álmodni sem bátorkodék. Ő nős életre soha sem gondola, még is mintha kicsinálva lett volna, minden körülmény oda látszott működni, hogy választott pályájától elűtessék. Ha rögs és sikamlós nem volna az erény útja, ha gyümölcse egyéb küzdelmeink eredményével egy és ugyanazonos volna, ki tenné azt minden földi dicsőségnek eléje? vagy ki hihetné Józsefünkről, hogy ő Istennek fölajánlott szivtisztaságát bármily fényes és ígérkező körülménynek is képes lehetendett fölládozni?

Mint illet, úgy cselekvék; a kísértő várost elhagyta, s hogy kezdett pályáját folytathassa, Cam-

plutumba menekült. Valóban boldognak mondható, hogy már ifjabb éveiben megtanúlhatá az imák imájának e szavait érteni: És ne vigy minket a kísértetbe. Menekvése elég beszélő tény arra, mikép csak tisztákat választ az Úr malasztja edényévé, mikép csak tisztákat tesz kegyei sáfárjává. Eddigi élete máris kis könyv, melynek rövid tartalmát e négy szóban fejezhetjük ki, tanult: ismerni, szeretni, türni, szolgálni.

A választott pálya bevégzésére kiszemelt hely meg-meg csak új kísérteteket termett számára.

Tantársa volt Columna Ascanius, ez elsőbb bibornok, utóbb Aragoniának király helyettese lön; az ifjak szivhajlamaikban sokban megegyezvén csakhamar barátok lőnek, mindkettő pedig magasrangú szülék sarjadéka, s a szeretet és tisztelet választott sőt kitüntetett tárgya levén, Józsefünket ismét új és új világi szerencse karolá föl. Ez mint már tapasztalók, meg nem tántoríthatá, de álltak be ezen kívül oly csapások is, melyek teljesen megingathatták volna. Nézzük a dolgok menetét.

Idősb fivére Péter 1579-ben II. Fülöp király alatt a lusitánok ellen harcola. Különben is vitéz és edzett dalia levén, a legszebb reményekkel távozik. A jó apa legnagyobb figyelem- és örömmel kíséré a csaták folyamát. A harc egyre szerencsésb lön, s

fiát többnyire diadalmaskodni hallá, most már ő is lelkéből örvendett: hogy idős fiában diadalkoszorúzta hőst, Józsefben vagy szelíd tudományos polgárt, vagy hivatásdús egyházférfit üdvözlend. Azonban ki volt titokavatottja az Úrnak?

A szelídlelkű Mária már régtől fogva beteges vala, csak az édes remények melengeték még a minden nemesért fennen dobogó kebelét; gyümölcseire azonban a könyörtelen halál már rég ráereszté hideg sarlóját. Tán a gondos apa sejté is már a bekövetkezhető csapást, midőn fájdalomleverten jár föl s alá szobájában, s gyors futár nyit be hozzá, jelentvén a részvét és fájdalom keserű hangján: hogy Péter a győzelemkoszorúzta fiú a csatában elesett. Amott fegyveres harcosok adnak végtiszteletet egy legszebb reményekre jogosított bajnoknak, itt élte fele sápad a hideg halál ölelő karjai alatt; ott tehát fia halála, itt az anya reménytelen élete marcangolja az édes apai szívet, s már csak egyetlen lény van, kiben a családnév még életben maradhat. Egyetlen vigasztalás az apára, végsújtással fenyegető körülmény az egészen más hivatást érző Józsefre!

A másik csapás sem késett soká gyilkos fulánkjával, a mondott évben a szerető anya is jobb

létre szenderült. Sírt apa és fiú, s mindegyiket más más remény kecsegteté.

Két csapás egyszerre, egyik örlőbb fájdalommal mint a másik. —

Most a busongó apának csakugyan minden vigasza minden reménye egyedül Józsefünkben központosúlhatott. Talán jó volt, hogy a Szűz oltáránál letett szüzességi fogadalomról mitsem sejtett, vagy tán jobb lett volna egy szenvedéssel minden fájérzeten túlesni!

József a visszalépés lehetlenségét igen jól tudta, de nem merte a dolgot saját nevén megnevezni, hanem előbb is tanulmányai bevégezhetéseért esdett. Hogy a szeretett fiú az örlő bánat közepett legalább foglalkozásban találjon menedéket, a szelid apa szívesen beleegyezett; de azért is, hogy megmentse az életnek azt, ki az örökséget és a családnevet egyedül tarthatná fön.

Hittani pályafutását ép oly kitünő sikerrel végeze mint egyéb tanulmányait; midön neve a tudorok sorában első helyen olvastaték, örömkönyük hullottak szemeiből, mitsem hitt bizonyosabbnak, minthogy miután e rögs pályát is annyi dicsőséggel végeze: atyja is örömmel fog akaratába beleegyezni; noha sebzé lelkét mindemellett is ama gondolat: valljon nem érdemel-e megrovást, hogy

atyja tudta nélkül szívtisztaságot fogadott? Minden körülmény célja sikerítésére működött.

Figuerra János jaccai püspök s a király legkegyeltebb hive fölismervén Józsefünkben a páratlan erényt, tudományt és hivatást, a jeles képzettségű ifjút magához vevé. József örömmel hajlott meg az akaratra, mely őt ennyire kitüntető volt, de mely egyszersmind menedéket szolgáltatandott a reá kimért atyai határozatot elkerülhetni. A fölvilanó öröm azonban csakhamar eltűnt.

Minél kitünőbb bizonyítványokat mutatott föl József; minél magasabb állású egyéniségek ragadák körükbe, a jeles apa annál melegebb reménynyel csünge széptehetségű fián. Annyiban azonban mégis változott, hogy most már nem katonai, hanem polgári pályára gondola; s most a kiképzett szépreményű érett fiú mellett az apa sehogy sem akart családja végtagjának neveztetni: minden kitüntetés és kérések dacára is Józsefnek haza kellett mennie.

Megmeg Petraltában találjuk; itt minden borkor minden zug gyermeki boldogságára emlékeztette: s mégis annyira aggódó, öröm- és kedvtelen, annyira boldogtalan vala! a kedves ajkak elhallgattak, képzelt boldogságát csak álmában, akkor is némán és szótlanul ölelheté. Az örlő fájérezetek né-

mává tevék, nyugtot sehol sem talált, a templom volt egyedüli menedéke, egyedül ott hitte, hogy megértetik. — A hüvelyéből kivett lélek azonban már a testet is sorvasztá, s a mosolygó ifjúságnak örvendett ifju veszélyes beteg lön! Még csak 26 éves volt, e földi lét minden dicsősége örömmel simúlt volna hozzá; mind hiában, ő egyre hanyatlott, az életremény jelensége egyre tünedezett nehézkes szempilláiról.

Fájdalommal állt meg a néma ágynál a még némább apa, könyük nyomúltak szemeibe, s bánkódó kebelével vallotta be, hogy nem jó a lélek sugalmával játszani. Oda simúlt most a szenvedő fiuhoz, melegen szorítá meg a fonnyadó kezeket, s lelkéből ígéré, hogy minden kíváncsiát teljesítendi, hogy teljesen megnyugszik a gondviselésben, s alig várja, hogy mint az Úr szolgáját üdvözölhesse.

Kipirúlt most a sápadt arc, a vér hevesebben kezdett verni üterében, s e perctől egyre javúlt a szenvedő ifjú. Az ember szétnéz, de az Isten intéz. — József csakhamar felüdült, első látogatását is az urgellei püspöknél tévé, ki őt még ugyanazon évben t. i. 1583. korának 27. évében dec. 17. pap-pá szentelte. Szent célra törni, s azt el is érni mennyi boldogság! — Ki nem győződhetik meg arról: miszerént hivatásnak az ismertető jele, hogy a hi-

vatott amaz utról, melyre őt egy csalhatlan kéz vezérlé, többé le nem tér. Lépjen föl a test, vagy lépjen föl egy világ ingereivel, semmi zománcozott érdek el nem tántorítja őt többé.

Midőn Moncada Ambrus szent keze áldást osztja fejére, midőn az ősz férfiú imahangjai megcsendültek fülében: mint egy átszellemült lény térdelt az Úr oltára elé, kinek szolgájává avattatott. Volt-e e percben boldogabb teremtmény e földön, mint Józsefünk!? Elhagyott e percben mindent mi őt a világhoz kötheté, magába vonúlt, a szoba négy fala lőn egész világa, csak az Úr egyháza, a betegek és szegények laka volt ama hely, hol őt látni lehele.

Azonban Figuerria az albaraci egyház püspökévé neveztetvén ki, Józsefünket csakhamar oldalához szólítá, magának gyóntatójává, az ifjabb papságnak pedig igazgatójává nevezé. E téren csak egy évig működhetett. Ugyanis Tocca Benedek az ilerdai főpap elhalálozván, helyébe főpásztorul Figuerria János neveztetett ki, ki Calasantól nem tudván megválni, őt oda is magával vivé. Szakadatlan működése, példás élete, valóban szentnek mondható beszédei, mérséklete, engedelmessége, alázatossága mindenbeni szolgálatkészsége őt itt is mint amott csakhamar a kegyelet és tisztelet tárgyává tevék.

Itt azonban nagy csapás érte lelkét, mert négy hó mulva temetésén kellett siránkoznia ama példás életű főpapnak, ki őt oly melegen szerette, ki az Úr szőlőjében oly rendületlen lélekkel működött. Most ő is távozott, könyezve távozott ama szeretett nyájtól, mely őt kísért szemekkel kíséré. De hogy haza siessen, az emberiség is parancsolá; hisz atyja az annyira szeretett atya, ki csak nem rég még oly megadó lélekkel bocsátá őt hivatása útjára, haldokló ágyán fekvék; s ki nem hajolna az emberi végkivátnak egy haldokló apa ágyánál?

Ott örködött ő szakadatlanul a beteg ágyánál, ő fogta föl minden fohászát, teljesítette pontosan minden pillantását: midőn pedig a földi bilincsek-ből kibontakozott lelkét távozni látá, ő kíséré fel őt az mennyekbe fiúi hű imájával. Most már nem volt semmi, mi őt Petraltához, nem semmi mi a földhöz kösse! — Éjet napot imában tölte, minden szegény minden ügyefogyott biztos támaszt talált benne, nem zúgolódott, megadta magát a gondviselésnek. —

E rövid időközben Mancada Ambrus is meghalt, s urgellei püspök Capiglia Endre lön. Calasanciot ép úgy ismerte és tisztelte ez is, mint elődei, innen lön: hogy míg honn magányában egyedül Teremtőjének iparkodott magát föláldozni, az

alatt főpapja a következő kenetdús levéllel lépé meg:

„Szeretett fiam! Üdvöt kívánok neked az Úrban, és figyelmeztetlek, hogy viraszsz és imádkozzál; mert mint látom lelked teljesen készséges, de tested még gyöngé. Azonban azt se feledd gyermekem, hogy te cselekvő életre hívatál, hogy munkása légy az Úr szőlőjének, harcosa az Úr egyházának. Viraszsz tehát és imádkozzál, mindezeket azonban úgy végezd, hogy működjél és cselekedjél.“ — Erre minden habozás nélkül meghódola főpapja akaratának, elhagyá az apai lakot, s azonnal főpásztorához sietett, ki által a legforróbb atyai szeretettel fogadtatván, elsőbb clarevalli és ortonedai plébánossá, reá a trempi kerületben az egyházi ügyekben bírónak s a püspök helytartójává nevezetett ki.

Minél nagyobb vala reá nézve a megtiszteltetés, annál felelőségterhesebb a munkakör, melynek betöltésére hivatott. Teljes buzgalom és csüggedetlen szorgalommal kísérvén minden teendőit, embert, papot és szentet egy alakba olvasztván, oly hirnév- és dicsőségre vergődött, miszerént nyája szinte versengett a kérdés fölött: valljon benne lelkipásztorát vagy Istennek küldött angyalát tisztelje-e? Boldog boldogtalan, dús szegény, ép és beteg szóval min-

denki azt találá benne, mi a reá bizott ker. nyájnak élő példányképül szolgálhata. Főpapja elismerésének jeleül erre a pyrenaei kerületbe helyeztetik, és canonicus Visitatoni hivatallal tiszteltetik meg.

A szeretet és bizalom e fényes záloga kissé nyomasztólag hatott a sz. férfiúra, de ő azt engedelmesség- és alázattal fogadá. Bár hol lépett is föl, béke és ég küldötte gyanánt fogadtatott, áldás és magasztalás kísérte minden nyomait. Hol a föld sava kiszáradt, hol az erkölestelenség méteyként ragályozott, hol a nép bünei súlyát már lakolásban érzé, tehát hol javító mesterre volt vala szükség, oda Calasantot kelle küldeni, mert szelídséget és válásos szigort, szeretetet és mestert tisztelhetni egy személyben vagy Józsefet látni egy vala. Bokros fáradalmai nem maradhattak méltánylat nélkül.

A nép és papság a közpénztárból fényes adományok- és pénzzel kíváná megtisztelni, ezt jelleme és hivatása sem engedé elfogadni; erre főpapja tünneté ki, consistoriumába fogadván és általános helyettessé nevezvén. E megtiszteltetést Capigliától az urgellei megye főpapjától nyeré.

Calazantot már ekkor is szegények atyjának nevezék, mert vagyona legnagyobb részét ezekkel már is megosztá. Itt társulatot alakított, melynek hivatása lön: az özvegyeket, árvákat és szegényeket

gyámolítani; de fölállította ama jótékony egyletet is, mely az elhagyott vagy árva lányok nevelésére évenként bizonyos összeget ajándékozott. — Most Barcino vette igénybe tevékenységét. Itt polgári lázadás ütötte föl sátorát, minden fegyverben állott, még néhány perc, s özönben foly a polgárvér.

A király Capigliát bizta meg a békeapostol szerepével, Capiglia örangyalát Calasanciot küldé a vérszomjuzók táborába. S ő csakhamar oly sikerrel működött, minőt csak tőle lehetett várni; közörm s üdvözlő föliratok jelenték minden oldalon a szerencsés eljárás eredményét. Infulát vagy is püspöksüveget óhajta, ígére mindenki fejére Calasancinak. Lelke nem ez után, Rómába vágyott; itt hitte célját érhetni, itt hitt hivatásának megfelellhetni. Hoszszú esdés után nyerheté csak meg a főpaptól, hogy távozhassék, de ama kikötéssel: hogy javadalmát megtartsa, s visszatérve helyét ismét elfoglalja. Az elsőt a szegényeknek hagyá hátra, mi lön a második kötményből, látandjuk. —

Sok vihar és küzdelem után elsőbb is Nólában kötött ki, itt hálafohászt bocsátván az egek urához — és zarándokruhát öltvén, azonnal Rómába sietett, hol is, hogy lelke sugalmának határozatát mielőbb megértse: buzgó imával járta be a világ-város minden templomát, ezentúli idejét pedig ki-

zárólag a kórházak és börtönök látogatására fordítván. Calasancról nem lehetne elmondani: Minuit praesentia famam. — Még nem volt Rómában, mire főpapja levele Compte Boldizsár római egyházi biztosánál megjelent, s Józsefünket mind renkívüli férfiút figyelmébe ajánlá. Boldizsár meghitt barátja volt A. M. Columna bibornoknak, esetleg a levél megérkezte után azonnal találkoznak, s Columna fölkéri Boldizsárt, hogy neki udvarába egy jeles tudományú és kitünő erényű férfiút ajánljon theologusnak és egyszersmind ügybirának. B. előmutatja azonnal az urgellei püspök levelét, s kijelenti: hogy Cal. nem sokára megérkezendik Spanyolhonból; mire C. fölötte megörvendvén fölkéré Boldizsárt, hogy Calasancot azonnal udvarába vezesse.

Calasancot természetesen csak templomban lehetett fölismerni; végre hosszú keresés után egy aragoniai pap csakugyan fölismerte, s Józsefünk csak bámúlt, midőn ájtatosságát végezve a templomból kijő, s őt a helybeli kanonok és B. a templom küszöbén ölelve fogadja, midőn pedig egyenest C. palotájába vezettetik, épen nem hitt kevesebbet, minthogy elárúztatott. Columna a legszívélyesebben fogadá, s utazása célját tudakozván, szándokára azonnal így válaszolt: Az az Isten akarata, hogy nálam maradj, nálam lakjál, s buzgó áhitatidat itt

végezd, nekem pedig theologusom s minden megbizott ügyben tanácsadóm légy; mire azon lakosztályt nyéré, melyet kevészel ezelőtt sz. bor. Károly hagyott el, kis unokáját Fülöpöt is nevelésére bízta; s ez volt első, ki őt a szeretet egész hevével átkarolta, s atyjának nevezte.

Mennyire törekedett megfelelni a benne helyezett várakozásnak mutatja eléggé az, hogy a bibornok csakhamar udvari szónokává is nevezé; erre az apostolok társulatának tagjává avattatván, Mediceus Sándor által pedig a keresztény tan egyletének főnökévé kiáltatott. A tény mindenkit bámulatra gerjesztett, hogy egy alig ismert egyéniség, s Rómának csak pár hónap óta lakosa a tridenti zsinat által szentesített társulat főnökévé választott; most kanonokká neveztetett, de e méltóságot már nem fogadá el.

Rómába indúlt 1592-ben; 1595-ben pedig hogy szerafi sz. Ferencnek tett fogadalmát is teljesítse, Assisiumba zarándokolt. Ugyanazon évben sz. Camillhoz csatlakozott, s a járványos betegségben szenvedőket ápolta. —

Ime a csak még kevészel előbb gazdag örökös, a fényes méltóságokkal megkinált s kitüntetett férfiú, ki előtt a legelső paloták valának tárva: most vándorbotot ragad, s mint ismeretlen zarándok

járja el Rómának minden betegápolóit, vigasztal, térít, gyóntat, predikál, nevel, s a legelhagyottabb haldokló ágyánál is földre borúlva imádkozik. Nem volt jótékony vagy ájtatos intézet, melynek tagja nem volt volna, nem felebaráti egyesület, melyben nem működött! Szóval egész idejét az Úr szolgálataiban s a felebaráti szeretet gyakorlásában tölté el. — —

Miként a mondottakból fölismerhetjük, Calasancznak minden visszavonúltsága dacára is igen nagy alkalmá volt az emberi viszonyokat kitanulhatni s pedig mind Spanyolhonban mind Rómában; látta tehát, hogy az ifjuság romlottsága a hanyag nevelésből sarjadjik. Mint minden jónak, úgy e keresztény ügynek is hő barátja levén, fogadalmat tőn, hogy ezentul a szegényebb gyermekeknek ő leend kizárólagos pártfogója. Nehogy azonban kezdőnek vagy szerzőnek látszassék, miután azon időben az árvák, szegények s elhagyatottak iskoláztatására meg senki sem gondola, elsőbb is az iskolamestereket látogató meg, kérvén őket könnyű szemekkel: hogy a szegények közül ne ötöt hatot, mint akkor szokásban vala, hanem mindannyit fogadnák be tanodaikba. Ezek a lehetlenség ellen a csekély fizetést hozták föl okul. Erre a hatásághoz folyamodott, s maga személyében esedezett a fizetés

javításaért az elhagyatott szegények érdekében; válaszul azt nyéré, hogy a nagy kiadások miatt a pénztár rendesen üres lévén, a kérelem nem teljesíthető.

Erre a jezuitáknál jelent meg, s kéré őket hasonló módon: hogy a különben is elég fényes tanintézetökhöz csatolnának egy tanodát a szegényebbek számára is; hogy legalább a legszükségesebb tárgyakban nyerhessenek elemi oktatást. A római tanodaigazgató nem fogadhatá el a kérést, miután nekik intézetökbe csak olyakat vala szabad befogadniok, kik már a nyelvtudomány elemeiben is kellő jártassággal bírtak; erre az említett szerzet generálisát keresé meg, de kérelme annál is hajótörést szenvedett. Most már teljesen magára maradt, a szegények nevelésének, ezen legkeresztényebb ügynek sehol sem találkozáván ápoló barátja.

Miként kiolthatlan lánggal lobogott keblében a felebaráti szeretet, ép oly rendíthetlen bizalommal viseltetett a mindenható atya iránt, hogy emberbaráti vállalatában minden esetre segitendi. Hallván pedig, hogy Róma Tiberen túli részében legelhagyottabbak s legnagyobb az elhagyatott ifjak száma, oda sietett, s elsőbb is a sz. dorottyai egyház plébánosával tanakodott. A buzgó férfiú belátván az ügy szentségét, elsőbb saját lakában egy pár

szobát engedett tanodául, utóbb maga is az ügyhöz csatlakozott.

Calasancet a szent ügyet följelenté azonnal Ascanius bibornoknak, ettől pedig egyenest VIII. Kelemen pápához siet; lábaihoz borúl, s örömkönyük közt mondja el vállalatát. A pápa rá adja áldását, ő angyali örömmel távozik, kihirdetteti vállalatát, s mindjárt az első hétben több mint 100 elhagyatott szegény gyermek nyert nála oktatást; köztök volt amaz Oregius Ágoston is, kit 1633-ban az egyház bibornoki süveggel tisztelt meg. Ez volt kezdete a kegyes rendnek.

Mint minden kezdetnél, úgy itt is sok nehézségnek kelle előfordúlnia.

A tanodai porhoz nem szokott társak csakhamar beleuntak az ingyen foglalkozásba, s Józsefünk ismét magára hagyatott; most saját erszényére fogadott mestereket, s az ifjuság száma annyira megsaporodott, hogy négy terem is alig lőn képes őket befogadni. Erre kiáradt a Tiber, s özönével minden munkáját elmosá. Az erő és szeretet, melyet a szerencsétlenek megmentésében, azok ellátásában s a víz fékezésében kifejtett, egész a király föléig jutott; a hálás felség hogy jutalommal viszonozza a páratlan erélyt, püspöksüveggel tisztelé meg; de

ezt hivatásával megferhetni nem gondolván, a legnagyobb alázatossággal utasítá vissza.

1600-ban elvesztette a sz. dorottyai plébánost is; a buzgó férfiú t. i. a boldogúltak honába költözött. Most már a helyiséget is változtatnia kelle. A városban vásárla házat saját költségén, a dolgot a pápának ismét följelenté, kitől nem csak áldást, de oly ígéretet is nyere, hogy ezentúl a világi papokból egylet fog alakulni, melynek hivatása lesz: a kegyes iskolákat fölkarolni és elősegíteni. Amint szaporodott az ifjuság száma: úgy gyarapítá a termeket is, s gyarapítá a mesterek és tanárok számát; mert új intézetében már nemcsak elemi tárgyak, de magasabb tudományok is taníttattak. Mind az egyletnek, mind a tanítói karnak közakarattal ő választatott fejévé, ezenkívül tagja volt a „sz. Háromság“ társulatának, melynek hivatása volt az utasok és idegenek fölsegítése, és a „szűz Mária“ egyletnek, melynek élén Baronius bibornok állott, s kinek a szent férfiú jobbja vala.

Az említett év vége felé Medici Sándor bibornok Calasanciot ker. tanúlmányi főnökké nevezte, mely kitüntetést azonban, nehogy kezdett és a legszebb sikerrel folytatott vállalatában gátoltassék, mint szokta, teljes alázattal utasította vissza. — Az önzéstelen szeretet, a szerény bánásmód, az egyre

növekvő siker és jó hír a tanoncok számát egyre növelé, meg-meg nagyobb épületről kelle gondoskodnia. Fölvette tehát Vestri főpap palotáját, fizetvén érette évenként 100 aranyat, s 1602-ben ott ütötte föl a szegények számára új intézetét; mely évben lelke mondhatlan örömmel két kitűnő egyénnel szaporodott munkatársai száma; egyik vala Ghellinus Gellius vincenti főegyházi kanonok, ki lemondván minden javadalmáról az ügy meleg szeretetével csatlakozott a sz. férfiúhoz, a másik Dragonetti Gáspár szintén pap, ki százados férfiú levén csak Rómában 60 éven keresztül működött a tanítás rögzös pályáján, s ki az Alvari-féle versek szerzőjének hitelesen állittatik lenni.

Mint az ifjúságnak száma: úgy növekedett híre disze Calasancet intézetének. A bibornokok, főpapok s nagyhirű férfiak is örömmel vőnek részt az előadásokban; s miután hallák, hogy az ifjúságot saját költségén látja el író- s tanszerekkel, sőt több esetben élelem- és ruhával is: vetekedve hordák össze áldozatfilléreiket az ügybarátok, csakhogy a legszebb reményekre jogosító vállalat valamiképen főnakadást ne szenvedjen; maga a pápa VIII. Kelemen 100 aranyat ajánlott föl évenként a szükséges tanépület béreül. Azon házat, mely sz. Pantaleon egyháza mellett áll, s mely ma is az egész szerzet

főkörmányzójának szolgál lakhelyül, csak később, s 24,700 p. forinton vette meg.

A buzgalommal fölkarolt vállalat óhajtott sikerrel jutalmaztatván, hogy a virágzásnak indult tanintézet — már ekkor 1200 tanoncot számlált — szilárdságot nyerjen, VIII. Kelemen Brevét adott ki, s a kegyes iskolákat nyilvános „Egyesületnek“ monddta. A vállalat eredménye már ekkor látható volt, a költség biztosítva, az egyének száma is szép növekedésben lévén, a szent férfiú teljesen megnyugodott a gondviselésben.

1605-ben mart. 3. meghalt Kelemen, utóda XI. Leo nevezet alatt Medici Sándor lön, ki azonban a rögtön bekövetkezett halál miatt egy egész hónapig sem kormányozhatta az Úr egyházát; ezt V. Pál követte, ki a már egyházilag szervezett együletet szintén hasonló kegyelettel karolta föl, s a főntebb ígért évi 100 aranyat ő is nagylelküleg fölajánlá. — Azonban ismét:

Megnehezült az idők viharos járása fölötte. Jól mondja a magyar: A jó szándék is bajjal jár. Calasancet habár a legmocsoktalanabb öntudat-, a legszentebb szándok- s a legemberboldogítóbb céllal működék is: viszály, irigység és ellenfelek nélkül még sem maradhatott. Majd az egyre szaporodó ifjúságot vették gyanúba, majd társait izgatták

föl ellene, majd meg a belélet ellen emeltek vádak-
kat; sőt voltak, kik a vallás és egyház érdekében
is gyanúsíták eljárását. József mint nevéhez illet,
tűrt mindent békével, nyugodtan vetette magát alája
a pápai vizsgálatnak. A vihar azonban csakhamar
elvonúlt, s eredménye lön: hogy a pápa és bibor-
nokok belátván és tisztelvén a szent férfiú magasz-
tos hivatását, hogy nagy vállalatát annál sikeresb-
ben valósíthassa, pénz-, könyv- és más szerekek is
a legszivesebben kedveskedének, a pápa pedig
adományozását megkettőzte, és Torres bibornok-
érseket a kegyes rend védnökévé nevezte ki.

Torres halálával a bibort és védnökséget ma-
gára Cal. Józsefre ruházta a pápa, — ő azonban mi-
ként a kétszer fölajánlott püspökséget: úgy e méltó-
ságokat sem fogadta el; könybe lábbadt szemekkel
esdvén a szent atyának: hogy e nagyszerű kitünté-
tést más nálánál méltóbb férfiúra ruházza, őt pedig
megkezdett pályáján engedje haladni háborítlanul.
A pápa megbámulta a páratlan szerénységet, s véd-
nökül Justinian bibornokot nevezé ki. Ennek véd-
nöksége alatt Calasanct társai igen jeles egyénekké
szaporodtak, utóbb pedig, a legfényesebb egyházi
méltóságokra emeltettek. Általában, kinek az orszá-
gok Calasanct után e tevékeny és minden jóra fo-
gékony rendnek lételet köszönhetik, az V. Pál

római pápa vala, ki a sz. férfiút 1617-ben ismét bibornoki méltósággal tisztelé meg, ő azonban hivatását és az Isten nyilvános akaratát hozván föl ellenvetésül, a megtiszteltetést ismét elmozdította.

Hogy az intézet minél inkább szilárduljon, Cal. fölkéré a pápát, egyesítené társait a lukkai papok gyülekezetével — Congregatio Clericorum Lucensium, — ezt 1614-ben meg is nyerte, de az egyesülés csak rövid ideig tartott. A nevezett papok más foglalkozásokhoz szokván, a terhes tanítói pályától minden áron menekülni vágytak. Segített a bajon a fendicsért pápa, ki 1617-ben egy nyilvánossá tett rendeletnél fogva József társaságát Pálról nevezett önálló gyülekezetté tette. Erre Calas Sancti Justiniani bibornok kezéből mart. 25. fölvette a szerzetesi öltönyt, s magát és társait a három egyszerű s a pápa által visszavonható fogadalomra lekötölte. Ily állapotban maradt az ügy 1621-ig. Ekkor ugyanis XV. Gergely pápa az egyesületet „Szabályozott papok“ című szerzetes renddé emelte, s a három ünnepélyes fogadalomhoz mint főcélt a tanítást csatolta; 1622-ben a sz. Pantaleanról nevezett egyházat a szerzetnek ajándékozta, s april. 28-án ugyanazon évben Józsefet a szerzet fejévé nevezte.

Ki az ifjuság nevelése érdekében a szerzet kiűntetésére mint alapító első lépett föl, az Tonti

bibornok volt, ki a Quirinal melletti palotát megvásárolván, azt tanintézetté fordította, s minden vagyonának örököseül az említett intézet föntartására a kegyes rendet írta. Miként híre és dicsősége ép úgy terjedt az új rendnek hatásköre is, szintűgy gyarapodott tagjainak száma. A városok küldöttei egyre látogták a sz. alapítót, s vetélykedve kérék őt tanodáik ellátására; Genua és Nápoly leginkább sürgették, venné át tanintézetöket, s látná el azokat tanárokkal; elsőbb megigére szívesen, utóbb pedig rendelkezhetvén már képzett egyénekkal, ígérétét valósította is a mondott helyeken és Flórencben.

A pápai széken ekkor VIII. Orbán ült; mint elődei ő is meleg kegyelettel karolván fel az ügyet, hogy a tanítás szent ügyével foglalkozó úgy is eléggé elfoglalt férfiakat munkakörükben misem háborgassa, 1629-ben a rend tagjait az egyházi körmenetekre vagy más nyilvános a püspökök által rendelhető ünnepélyekre megjelenéstől fölmentette, s Józsefet holtaiglan rendkormányzónak nevezte, ki mint ilyen a rend általános gyülekezetében háromszor, u. m. 1627., 1637. és 1641-ben elnökölt.

Meg-meg a városok küldöttei kérék rendtársakat: Ancona, Panormum, Straznic, Nicolsburg. Elsőbb is Nicolsburg lön szerencsés új tanárokat

nyerhetni, s pedig Dietrichstein hg. bibornok bőkezűségéből, ki ott fényes tanintézetet építvé, mind ezt, mind a papnövelvét piaristákra bízta. Ekkor válaszolta a lipnici és messinai hatóságnak: — mely helyeken 1634-ben csakugyan átvette az iskolákat — „Ha 10,000 rendtárssal bírnék, egy év alatt mind alkalmazhatnám.“ Épen nem mondott sokat: egész Olasz- és Lengyelhon, Szardínia, Morva és Csehország, Pomerania az új rend alkalmazását sürgeté, a pápa pedig elsőbb is Horvát- és Dalmathonba kíváná azt beültetni. E végső kívánságát valószínűtlen csak a pápa nem óhajtott halála gátolá meg. Lengyelországban első székhelyök Varsó lőn, második Podolin, mely végső ma Magyarországhoz tartozik; alapította Lubomierszky Szaniszló lengyel herceg 1642-ben.

Élte utolsó napjaiban a még zsengéjében alig megfogant szerzet néhány nyugtalan társ zavarása következtében majdnem feloszlatásához jutott. Kimondhatlanul fájt ez a szent férfinak, de bizott az Istenben, bizott az igazságos emberekben, kik előtt ügyét megfordulandónak hitte. Mint szent férfiú tisztában látta maga előtt a jövőt, s kik kétségbe esve pillantának feléje, mindannyit bizonyos reménnyel vigasztalá meg. S nem csalódott.

Tudta ugyanis, hogy előbb utóbb diadalmas-

kodnia kell az igazságnak az irigységen. Többször így kiáltott fel aggódó társai közt: Legyünk biztos reményben, Isten nem fogja engedni ezen egész Európa által óhajtott intézetet elveszni; föltámad rendem halottaiból, s inkább fog virágozni mint valaha. A szent aggastyán már ekkor a 90 évet meghaladta, földi tartozását leróta, s telve levén isteni sugalmakkal, látta a jövőt is.

Ha az Európaszerte elterjedt s igen számos tanintézetet ellátó szerzetet figyelembe vesszük: a jók szavak megvalósulta önkényt áll szemünk elé. Meghalt a szent férfiú 1648-ban aug. 25-én miként azt több hóval előbb megmondá, korának 92-ik évében; hamvai sz. Pantaleon templomában tétettek örök nyugalomra. Száz év múlva, tehát 1748-ban XIV. Benedek pápa által a szentek sorába iktattott, a mikoris koporsója megújítatván, szive, mely egyedül Isten s emberiség javáért lángolt, s nyelve, melylyel annyi szegény és elhagyatottnak osztá az Úr igéjét, teljesen ép és sértetlennek találtatott; mik mais mint az isteni kegyelem élő, sőt beszélő jelei mint szent ereklyék tiszteltetnek. Így élt, cselekedett és halt meg Cal. szent József a mai kegyesrendűek alapítója, így ültette át az életbe és foganatosította meg az Úrnak e szavait: Hagyjátok hozzám jöni a kisdedeket, ezeké a mennyek országa.

VII. Sándor volt, ki a rendet ismét biztos lábra állította, ki azt világi papok gyülekezetévé — *Congregatio Clericorum Secularium Scholarum Piarum* — tette 1657-ben; később pedig az ünnepélyes fogadalmak is életbe léptetvén — *Ordo Clericorum Regularium Scholarum Piarum* — szabályzott papok neve alatt lépett határozott életbe a rend, mely a pápáktól különféle kiváltságokkal, az egyházi és világi nagyoktól pedig szükséges anyagi kellékekkel láttatván el, csakhamar egész Európában elterjedett, s működik szakadatlanul mai napig, iskolai foglalkozásban, még II. József által sem akadályoztatván. Birtokképeséssel már ezelőtt, de alapítványain kívül tekvő vagyonnal hosszú ideig nem bírván, bold. eml. I. Ferenc Magyarország királya a magyarországi piaristákat, hogy létöket méginkább biztosítsa, s elősegítse kegyesen egyénei művelését és szaporodását, e cím alatt: „*Curtodiatus Alben-sis*“ igen szép jószággal ajándékozta meg Somogy, Veszprém és Zala megyékben.

A rend általános elterjedésének történelmét megírni igen messze vezetne bennünket; állapodjunk meg tehát közel magunkhoz, s kísérjük figyelemmel ama történeti adatokat, melyek részént a már mondottakra, részént annak magyarországi életére vetnek világot.

A magyar kegyesrendűeknek szomszédos társaik a németek és lengyelek voltak, kik 1656—1662-ig egy Némethonban székelő közös kormányzó alatt éltek. Megválás után a lengyel piaristák alkormányzót nyertek; első volt Veczirka Jakab, ki 1664-ben az akkor Lengyelhont uraló Podolinban tartományi gyűlést tartott. A gyűlés határozatainak IV. pontjánál fogva a Rómában tartatni szokott közgyűlés fölkéretik, engedné meg, miszerént a nagy távol és utazási költségek kiméltése tekintetéből a tartományi kormányzó — provincialis — a kormánysegédek, igazgatók s ujonc-mesterek a tartományi gyűléseken, nem pedig Rómában választassanak. Mi meg is lön. Két év mulva — 1666 — a rend honunkba is átültetvén, a magyarhoni piaristák lengyel kormányzók alá jutottak, s maradtak azok alatt 1692-ig. Első házuk a privigyei volt Nyitra vármegyében, melynek alapítója belassi Kanin Franciska Pálffy Pál gróf és nádor özvegye vala, foglalkozásuk köre a gymnasiumi és elemi tanodákra terjeszkedett.

A magyar kegyesrendűeknek mint a lengyelekkel egyesülteknek első kormányzójok volt Opatovszky Vencel; hivatalát nyerte 1665. s mint ilyen elnökölt 1667-ben a második tartományi gyűlésen Podolinban. Ennek kormánylata alatt alapított a már említett privigyei ház 1666-ban a rá következő

évben pedig elfogadtatott a Vesselényi Ferenc nádor, és neje Széchy Mária által ajánlott murányi alapítvány; de eredmény nélkül. Mert miután Jolsván a tagok befogadására minden készen állott: a nagylelkű alapító hirtelen meghalt, a rákövetkezett zavarok pedig mindent meghiúsítottak.

Második kormányzójuk — magyar születésű Nyitra megyei — Horváth Pál volt; ki Ressocon 1673-ban a IV. és Podolinban 1676. az V. tartományi gyűlésen elnökölt. Ennek kormánylata alatt nyertek a növendékek saját rendjökbeli tanárokat a bölcsészeti és hittanulmányokban, a rend pedig gyarapult ismét egy intézettel, a breznobányai házzal 1673-ban. Alapította I. Lipót császár és magyar király; hatásköre volt: a gymnasium, a helyi plébánia és Polhora — plébános-helyetteség ellátása. Az 1848-ki események több mint 100 képzett egyéntől foszták meg a rendet, ide járult a tized megszűnte, mely úgy szólván kizárólagos alapítvány vala; innét lön: hogy fensőbb jóváhagyás következtében a kegyesrendüek az említett házat 1857-ben végképen elhagyák, eladván mi sajátjuk vala, az épületeket a kormánynak, az egyházi készleteket az új plébánosnak hagyván hátra.

A harmadik kormányzó Krausz Mihály volt. Ennek kormánylatába esnek az I. Lipót alatti forra-

dalmi mozgalmak; negyedik Sierkovszky Béla. Ezt követte Halikovszky Ferenc 1683-ban; ez Szelepcsényi György érsek alapítványa következtében, ki római tanuló korában a szent atyának Calasancznak szokott gyónni, fogadást tőn: hogy püspökségre emeltetvén a kegyes rendet hazájában is megalapítandja, Pozsony vármegyében a szentgyörgyi házat átvette. Sept. 3. 1686-ban XI. Ince a rendet mint testületet az ingatlan javak kérdésében birtokképesnek nyilvánította.

Utóbb a rend kiterjedtsége miatt határozatott, hogy két kormányzó-helyettes választassék, egyik Magyarország, másik Lithvania számára. A kívánság így valósult: Kollonics Lipót magyarországi főpap és bibornok VIII. Sándor pápa halála után jelen volt Rómában a pápaválasztáson, s a rend főkormányzójától kinyerte: hogy a magyarországi kegyes rend a lengyelektől elválasztva a németországiakhoz csatoltassék oly kikötéssel, hogy a magyar piaristáknak saját helyettes-kormányzóik legyenek. Ez egyesülés 1695-ben történt meg, s tartott 26 évig, mely idő lefolyta alatt 7 német kormányzó felügyelése mellett 5 magyar alkormányzó vezette a rend ügyeit. Ezeket külön tárgyalandván, am azok közül főlemlitendő különösen Braunhoffer Ince, ki megválasztatott 1715-ben s kinek kormánylata

alatt a magyarországi alapítványok szaporodtak ismét egygyel Besztercén Erdélyországban. Alapító Steinwill István tábornagy és erdélyi kormányzó 1717-ben; hatásköre volt: nagygymnasium s a helybeli plébánia ellátása, valamint az elemi tanodákban a vallásügy vezetése. Ma itt is megszünve minden, csupán egy rendtag lakja a házat. Br. Ince utóda s utolsó német kormányzó volt:

Bartsch Joachim, ki 1720-ban írta alá a szegedi tanács alapítványát. A szegedi kegyesrendüek működésköre lön: a lyceum, nagygymnasium, a rajz és felsőbb elemi tanodák ellátása. Ma csak 8 osztályu főgymnasiummal bír. A magyar alkormányzók ily rendben voltak: I.

Volt Mösch Lukács, elsőbb Szobieszky János lengyel király fiainak a német nyelvben és mennyiség-tanban, utóbb a Pálffy grófok tanítója a bölcsészeti tudományokban, s egyszersmind gyóntatója Pálffy Károly gróf tábornoknak, kivel 1686-ban Buda alá menvén, az ostrom sikerítésére a mértani munkálatokban tetteges részt vön, s a cs. kir. tábor az ő rajza szerint helyeztetett el. Az eredmény mutatja eléggé a felfogás és belátás magasztosságát. II. volt:

Bajár Endre, nevezetes jogtudós, ki 1701-ben Nyitrán a gymnasium és növelde alapítványát vette át. Alapította Matyasovszky László nyitrai püspök

és magyarországi korlátnok, hivatása volt ellátni a helyi nagygymnasiumot tanárokkal, a hozzácsatolt növeldét felügyelőkkel; utóbb a rend hittanulmányokkal foglalkozó növendékei is ide helyeztettek. A növelde már megszűnt, most 8 osztályu főgymnasiummal bír. 1702-ben szintén Bajárt kínálta meg N. Szombat városa a kegyesrendűek számára lakkal és a „Sz. Háromság“ egyházával. Mért nem sikerült az egyezkedés, határozottan meg nem mondhatom. III. volt:

Cservenka Ignác, ez vette át 1711-ben Veszprém-ben a nagygymnasiumot, melyet alapított Volkra Ottó János gróf és veszprémi főpap. Ez most 4 osztályu gymnasium 6 tanárral, a sz. Anna kápolna ellátását szintén egy arra a szerzet által kinevezett rendtárs viszi. Ez időre esik ama szándék, melynél fogva a rend főkormányzója a magyar és lengyel piaristákat ismét egyesíteni akará; Cs. erélyesen szegült ellene, s maradtak amint voltak. IV. volt:

Bohn Eustach, ki alig 39 éves 1712-ben mint szentgyörgyi igazgató alkormányzóvá választatott. Ez alatt két ház- és gymnasiummal szaporodott a szerzet, t. i. a váci- és kecskemétivel; a vácit Kolonics Zsigmond bibornok, még mint váci püspök alapította 1714-ben, hatásköre volt: a lyceum, nagy-

gymnasium s rajztanoda ellátása; itt növeltettek hosszabb ideig a váci egyházmegye s a kegyes rend bölcsészettanuló növendékei. Az 1848-iki forradalom után 4 osztályu gymnasiummá satnyúlt, s a rend ujoncai helyeztetek a bölcsészettanulók helyébe. — Kecskeméten a gymnasiumot Koháry István Magyarország birája alapítá 1715-ben. Volt ott nagygymnasium, s ott képeztettek a rend ujoncai több éven keresztül, utóbb ez is kis- most ismét nagygymnasium. V. volt:

Zajkányi Lénárd, ki 38 éves korában 1715-ben emeltetett mint váci házigazgató az alkormányzói méltóságra. A mondott évben a pozsonyi országgyűlés I. sz. 102-ik teik. erejénél fogva honosított meg a kegyes rend Magyarországhban leginkább Majthényi Domonkos első kecskeméti házigazgató s Volkra Ottó veszprémi püspök s ugyanottani gymnasium alapítója hathatós közmunkálására. A nevezett tevékeny alkormányzó kormánykodása alatt említésre méltó dolgokban gazdagodott a kegyes rend. Elsőbb is szaporodott tanintézeteinek száma hárommal, u. m. Pesten, Debrecenben s Korponán. Pesten alapító sz. k. Pest városa tanácsa, s megnyittatott 1717-ben. Ezelőtt ellátta a 6 osztályu nagygymnasiumot s a felső elemi iskolák 5 osztályát; most van ott 8 osztályu főgymnasium. — Debrecen-

ben megnyitott 1719-ben, alapította Bakó János makári püspök s nagyvárad kanonok; hatásköre volt a 6 osztályu nagygymnasium ellátása, most 4 osztályu algymnasium van ott is. — Korponán megnyitott 1720-ban egy 4 osztályu algymnasium, alapítója Olasz Pál esztergami kanonok. Most az egyének megfogyta miatt a tanodák zárva, s két rendtag éli benne a nyugalom napjait. — Megjegyzendő ez időben különösen:

Mikép 1721-ben VI. Károly császár s e néven III. magyar király kívánatára Bornó Gergely rendfőkörmányzó az ez ideig a németektől függő magyar szerzetet önállóvá tette, s jogot engedé neki saját kebléből kormányzó rendfőt választani.

I. magyar kormányzó lön a már említett Zajtányi Lénárd, ki az I. tartományi gyűlést Nyitrán tartotta meg 1723-ban, hol a többek között az is határozott, hogy ezentúl, miután a magyarországi kegyes rend önállóvá lön, a növendékek a hit-tanulmányok hallgatása végett ne küldessenek külföldre, s hogy minden ház története különkülön följegyeztessék. Z. kormánylata alatt keletkezett Debrecenben a növelde is; ezt ma azonban csak hirtől tudjuk. Z. erdélyországi hátszegi születés volt, meghalt Privigyén 1726-ban. Megjegyzendő Privigyéről,

mikép 1848-ig a rend ujoncainak egyharmada ott képeztetett.

II. Kubránszky László nyitrai megyei születés, ki 1729-ben Privigyén a II. tart. gyűlésen elnökkölt. Ennek kormánylata alatt fogadtatott el a tokaji alapítvány, melyhez 1725-ben kir. jóváhagyás is járult, s gyarapodott a rend hatásköre N. Károlyban és Rózsahegyen egy egy gymnasiummal, mely alapítványok 1729-ben királyilag is megerősítettek. — N. Károlyban alapító Károlyi Sándor gróf, megnyitattott 1723-ban; a rend hivatása: a helyi plébániát, a várbeli kápolnát, Teremben a plébános-helyettességet és a gymnasiumot ellátni, ide járul az elemi és rajztanodák vezetése is. — Rózsahegyen 4 osztályu algymnasium alakult 1729-ben. Alapító: Löwenburg Jakab gróf. Hajdan a harmadik elemi osztály is a gymnasiumhoz tartozott: most az egykor még megnyithatandó tanodák reményét egy ott lakó rendtárs tartja fen.

III. Szlopnyay Elek, ki a III. tart. gyűlésen alig 40 éves elnökkölt Nyitrán 1735-ben. Ennek kormánylata alatt ismét nevezetes dolgok fordultak elő. Ugyanis Krajován Oláhországban III. Károly magyar király rendeletére 1734-ben a kegyes rendnek számára ház és gymnasium alakíttatott, mit azon-

ban a török visszafoglalás következtében 1739-ben el kelle hagyni. 1730-ban Máramarosban Szigeten ház és gymnasium alapított. Alapítá ezt is VI. Károly császár, s e néven III. magyar király 6 osztálylyal, s az elemi iskolák felügyelésével. Város-Doboson és Lázaron a piaristák szoktak plébános-helyettesek lenni; most itt is 4 osztályu algymnasium van. A fensőbb osztályok régi kívánat, mikor valósuland, nem tudhatni. A mondott évet megelőzőtt esztendőben Károly király XII. Kelemen pápának 1731-iki máj. 1. költ ama rendeletét, mely szerint: a kegyes rend mind alsóbb mind felsőbb osztályokban a nemes ifjuságnak is előadhatja a tudományokat, kormányozhat növeldeket s alapíthat házakat más szerzetesek beleegyezete nélkül is; miután ezt a jezsuiták minden áron gátolni törekvének — 1735-ben kiadott oklevelénél fogva minden tartományaiban nyilváníttatni megengedte. Szlopnay Elek Groll Adolffal, ki elsőbb az összes kegyes rend főkormányzója, utóbb győri püspök lön, abban is megegyezett, hogy Györbe a fensőbb tanulmányok előadására az ottani papnöveldebe 4 rendtársat alkalmazand, mi több éven át kellő sikerrel foytattatott is. Szl. másodizben is megválasztatott, de közvetve, ekkor kívánta a rendet bevinni Kalocsára Patachich Herman Gábor érsek, Batthyáni

Ádám gróf pedig Pinkafőre 1743-ban. Közvetett utóda volt 1739-ben 41 éves korában:

IV. Halapy vagy Alapy Szilár ungvári születés és nagynevű latin költő, ki a IV. tart. gyűlésen Nyitrán 1741-ben elnökölt; ekkor jelöltettek ki bizonyos házak a növendékek számára a bölcsészeti és hittudományi tárgyak hallgatására. Kormányzata alatt három házzal gyarapodott a rend, t. i. a magyaróvári, kis-szebeni s medgyesi ház birtokával. Magyar-Óvárott alapító Zsindanics István mosonymegyei főadószedő; megnyílt 1739-ben egy 6 osztályu nagygymnasium számára; a forradalom után ez is bezáratott, s csak 5 éve, hogy újra életbe lépett a vármegye s több jóakaró kérelme és áldozata következtében. Megjegyzendő, miszerént a tizedek és urbéri viszonyok megszűntével járt tetemes veszteség következtében oly házak, melyek eddig alapítványaik csekélysége miatt jövedelmök nagyobb részét a rend közpénztárából nyerék, nem akarva is egy időre tanárok nélkül hagyattak. M. Óvárott most 4 osztályu algymnasium van. — Szebenben alapító csetneki Desseöffy István tábornagyi helytartó, és sz. k. Szeben városa; megnyílt az intézet 1740-ben 6 osztályu gymnasium számára. Ma két rendtárs lakja a csinos épületet, az iskolák elláthatása teljesen megszűnt. Medgyesről alább.

H. meghalt 1752-ben. Utána ismét Szlopnyay választatott meg, mint olvasók főtebb.

V. volt Erdős István győri születés, átvette a kormányt 1745-ben, de 1746-ban főkormánysegéddé választatván, az év végével Rómába költözött, Erdős volt tehát az első, ki magyar születésű levén, mint assistens generális működött, távoztakor Szlopnyay Eleket nevezé helyettesének, ki mint ilyen az V. tart. gyűlésen Kecskeméten elnökölt 1747-ben. — Utóda lett 1748-ban a sok oldalról dicséretes, s mint az eredmény tanúsítandja nevezetes:

VI. Nemcsényi Adolf, ki Bars megyei születés volt, s Nyitrán mint kormányzó egy kis gyűlésen 1750-ben elnökölvén határozatba ment: hogy minden házba annyi egyén helyeztessék, mennyit az becsületesen eltartani képes. Medgyesen ekkor 5 tagtárs tengődött; innét lön, hogy kellő alapítvány hiánya következtében oda egyetlen egyén sem helyeztetett, N. a VI. tart. gyűlésen elnökölt Nyitrán 1753-ban; ekkor a föntebbi határozat is megerősítettvén a magyarországi piaristák így osztattak be: Kecskeméten 27, Privigyén 22, Debrecenben 20, Szegeden 20, Nyitrán 16, Nagy-Károlyban 15, Breznóbányán 12, Korponán 12, Vácott 11, Rózsahegyen 11, Szentgyörgyön 10, Veszprémbe 10, Szigeten 10, Pesten 8, Besztercén 8, Szebenben 6,

Magyar-Óvárrott 5, Tokajban 3, Medgyesnek mint mondók egy sem adatott. Így állott a rend alapítványaiiban 1756-ban. A nagy gyűlésből római követekké lettek: Bajtay Antal és Tapolcsányi Gergely. Nevezetes e gyűlés kívánata a következő szavakban: „Fiataljaink 10 évre csak egyszerű fogadalmakat tegyenek, melyek rájuk nézve kötelező erővel birjanak a maradás- és foglalkozásra, de ne az elüljárókra nézve a megtartásra, ez időszak lefolytával a maradni kívánók ünnepélyes fogadalmat tegyenek.“ — Ez időben kínáltaték meg a rend: Ujvidéken s Körmöcbányán 1749-ben, Sz. Annán 1751-ben, Késmárkon 1752-ben, s Kaproncán 1753-ban új alapítványokkal, elfogadtatott a sz. annai. Utódaul Bajtay Antal választatott meg; de ez akkor II. József trónörökös nevelésével foglalkozván, helyette két éven túl N. mint helyettes kormányzott. Meghalt Nyitrán april. 23. 1757-ben. Követte őt a nagytudományú:

VII. Bajtay Antal; ez Pestmegyei születés volt, s kormányzóvá választatott még alig 37 éves 1754-ben, elnökölt a VII. tart. gyűlésen Nyitrán 1756-ban. A többek közt határozatott: hogy a tagok világi vezetéknevei is használtassanak, az öregek vagy elaggottak csak szükségben tanítsanak, minden egyes ház története pontosan följegyeztessék, hogy

belőlök az egész rendé kidolgoztathassék, s sz. Calasanct márványszobrára, mely Rómában a Vaticanban állittatott föl, 100 arany küldessék. Bajtay a trónörökös koronaherceg nevelését 1760-ban végezte be, mire b. e. Mária Terezia által bárói méltósággal is megtiszteltetvén erdélyi püspökké neveztetett. Meghalt Aradon jan. 15. 1773-ban mint 57 éves, miután a szerzetben 27, a püspöki méltóságban 12 évet töltött vala. Nagy tudományának, s tapintatos bánásmódjának emlékét eléggé örökíti a nyert páratlan kitüntetés, latin beszéde pedig, melyet Budán az országos rendek előtt a kir. palota alapkövének letétele ünnepélyén máj. 13. 1749-ben tartott, szintén örökké hirdetendi nagy nevét. Utóda volt:

VIII. Cörver N. János született báró és tornai fi, ki 42 éves korában lön rendfőnök 1757-ben. Cörver bokros érdemeinek egyike a pesti ház egy részének fölépítése s a könyvtár gyarapítása. Meghalt Bécsben aug. 12. 1773. elődével egy évben. Követte:

IX. Tapolicsányi Gergely, tavarnoki fi 1760-ban. — Az ezen időszakra esett alapítványok ezek: Szencen 1763., Tatán 1764., Kalocsán 1765., N. Kanizsán szintakkor, Talloson a kir. árva-intézetben 1766. Meghalt T. Szegeden oct. 8. 1773-ban.

A mondott alapítványokból áll még: Tata, Kalocsa, Nagy-Kanizsa. Tatán alapító Esterházy Miklós gróf aranygyapjas vitéz és Sárosmegyei főispán. Hajdan volt 6 oszt. gymnasiuma, felső elemi tanodája s rajziskolája: most van 4 oszt. algymnasium rajz- és főelemtanoda. — Kalocsán alapító Batthyáni József magyarországi hercegprimás és bibornok mint kalocsai érsek, hajdan 6 oszt. most 4 oszt. gymn. — Nagy-Kanizsán alapító Batthyáni Lajos Magyarország nádora, ezelőtt volt 6 oszt. gymn. s elemosztálya, most van 4 oszt. algymn. A többi alapítványok majd elmaradtak majd nem fogadtattak el. Tapolcsányit követte.

X. Orosz Zsigmond, sárosi születés; ez volt első, ki élte fogytáig 16 éven keresztül vezette a rendet. Orosz kormánylata alatt több gyűlés tartott és több intézkedés léptetett életbe; lényegesebb események ezek: 1767-ben nyerték a piaristák Vácott a terezi növelvét; 1776-ban a jezsuiták eltöröltetése után Trencsénben, Kolosvárott és Selmecen a gymnasium, sz. Annán a növelde birtokába helyeztettek. 1777-ben Kőszegen nyitották meg a muzsák hallgató lakát, s ugyanazon évben nyilvánított az ujdón behozott tanrendszer is. Nevezetes még az 1781-ki év, mely a rendre nézve új korszakot nyit; t. i. II. József parancsa következ-

tében a Rómában székelő főkormányzóvali viszonyok megszűntek, s a rend a hazai érdekek nyomán önállólag kormányoztatott. A trencsényi, kolozsvári és selmeci házakat és tanintézeteket Mária Terezia ajándékozta a rendnek, a sz. annai növelde megszűnt, a kőszegi gymn. sz. Benedek fiaira szállt. Trencsénben ma 4 oszt., Kolozsvárott és Selmecen 8 oszt. gymn. tartatnak az előadások. O. meghalt 1782-ben oct. 11.; követte.

XI. Conrády Norbert pesti születés. Kormányja alatt egy nevezetes alapítvánnyal gyarapodott a rend hatásköre; Vácott t. i. Migazzi bibornok a piaristák telkén a már létezett házhoz egy szárnyat építvén, alapítványt tőn a 12 ifjat magában foglaló növelde; a házrészt a rendnek ajándékozta, a növelvét pedig a kegyesrendűek vezetésére bizta. A növelde már megszűnt, s most csak a 4 oszt. gymn. látja el a rend, ma a rend ujoncai helyeztettek oda. C. nevezetes nyelvtudós és nyelvbuvár volt, meghalt 1785-ben aug. 28. Utóda lett:

XII. Königsacker Calasanct bécsi születés. A rendet valóban nehézkes időben kormányozta ügyesen és rendületlenül. Több számtani művel gyarapítván az irodalmat, meghalt 1797-ben april. 5. —

XIII. Percel Imre veszprémi születés, a nyitirai gyűlésen elnökölt 1790-ben. Percel már ezelőtt

8 éven keresztül a világi papnövéndékeket valamint a rend ifjabb társait is a theologiai tudományokban oktatóván, nagy hír- és névre kapott; megürülven pedig Pesten az egyetemi jogtanári állomás a nagyszombati vizsgálatokra ő is megjelent, s ny. r. tanárnak meg is választatott; mint ilyen Pesten az egyetemen 12 évig tanárkodott; erre kir. nyugdíj mellett nyugalmába helyeztetvén, elsőbb debreceni házigazgató utóbb rendfőnök lön, meghalt 1795-ben jun. 28. — Halálozása nem esvén választási időre, utána mint „helyettes“ kormányzott Valero Antal bajai születés Festetics Lajos gróf, Grassalkovich Antal gróf, s Batthyáni Ferenc gróf nevelője, a fensőbb tudományok több éven át tanára s pesti házigazgató, meghalt 1798-ban sept. 10. Kormányzó lön:

XIV. Pállya István lévai születés, elsőbb bölcsészeti utóbb theologiai tudományok tanára, hírneves szónok, s a sopronyi gymnasium kir. igazgatója. Pállya 1796-ban lön kormányzóvá választva Vácott; tevékeny életét a rendtársak látogatására fordított utazása szakítá félbe, kocsija ugyanis felfordulván, nehéz sebeket kapott, s 9 havi fájdalmas szenvedés után meghalt ápril 6-án 1802-ben. Helyettesül iratában Dományi Márkot rendelé. Ez veszprémi születés volt, elsőbb tanár, azután Orczy

báró nevelője, később különböző házakban igazgató lön. Mint kormányzó látván a szomorú körülményeket, melyekkel társai a pénzhiány miatt küzdeni kénytetének, nem pihent meg, míg a m. kormánytól évi segélyül a 32,000 frt. meg nem nyerte. Azonban beteges ember lévén 3 év múlva nyugalomba lépett, élte fogytaig a rend s egyes házai történelme s a rendfőnökök életrajzait gyűjtven egybe, meghalt 1814-ben april. 1. Kormányzó lön:

XV. Egerváry Ignác egerszeghi születés, nevezetes mennyiségtantudós, és több nagy család nevelője. Megválasztatott 1805-ben. Nevét halhatlanná tévé az által: hogy a rend leginkább az ő közbenjárása következtében nyeré fekvő birtokait b. e. I. Ferenc Magyarország királya kegyességéből 1807-ben jul. 10., melyek a rend fölsegélyésére ugyanakkor kir. oklevél által is biztosítottak. Meghalt 1809-ben april. 26-án helyettesül hagyván Bolla Mártont.

Ez sümeghi születés, roppant tudományu férfiú volt, kormányzó lön 1811-ben. —

XVI. Bolla Márton, ki 22 éven át élte végperceig kormányozta a rendet, egyike volt a legnevezetesebb rendfőnököknek, s a legeszélyesebb törvényhozóknak. 1815-ben elfogadta a lévai gymnasium alapítványát, melyet Esterházy Miklós gróf, a Mar-

czibányi-család s egyéb uradalmak tevének. Bolla nagy neve ismert vala birodalomszerte kivált történeti munkálkodásairól. Megírta az „Egyetemes világtörténelmet“ a kolozsvári ifjúság használatára, s elfogadtatott tankönyvül, megért több kiadást és fordítást; 1800-ban pedig ernyedetlen szorgalma és munkássága jutalmul I. Ferenc b. e. magyar királytól nagyobb arany érdempénzzel tiszteltetett meg. Mint rendfőnök minden figyelmét oda fordítá, hogy az ifjabb rendtársak erény- és tudományban egyaránt gyarapodjanak, hogy a rájuk bizandott ifjúság előtt élő kép- és mesterül léphessenek föl. A csüggedhetlen aggastyán túlélte a 80 évet, meghalt 1831-ben nov. 7-én, kormányhelyettesül hagyván Grosser Ker. Jánost, ki a rákövetkezett évben kormányzóvá választatván, mint ilyen:

XVII. kormányozta a kegyes rendet. Grosser ó-becei születés, páratlan szónok, jeles mennyiség-tudós, s a classicai tudományok kiváló barátja volt; nagy örömmel foglalkozott Ciceroval, kinek kismelt leveleit át is adta a magyar irodalomnak. 1817-ben már m.-óvári ház- és gymn. igazgató volt, 1823-ban kormánytanácsos, 1826-ban kormánysegéd lön, 1829-ben pesti házigazgatóságra emeltetett, s fölismertetvén mély tudománya és éles ítéllete, csakhamar a kormány élére állíttatott.

1832-ben a város kívánalma s a legfelsőbb jóváhagyás következtében átvette Budán a főgymnasiumot s az elemi főtanodákat. A gymn. ellátatott a rend által egész 1851-ig, ekkor államintézetnek nyilvánítatván, a szerzet kezében csak az elemi főtanodák maradtak meg, s vannak mai napig. 1846-ban elfogadta N. Becskerekén a gymnasiumi alapítványt; alapítók N. Becskerek városa s több jótévő. Hivatásköre 6 oszt. gymn. volt, most ott is 4 oszt. algymn. van. Ekkor indított meg Fiumével is a gymn. és növelde ügyébeni tárgyalás, de az alapítvány csekélysége miatt el nem fogadtatott; küldettek azonban Velencébe az olasz nyelvben kellőleg jártasak az ottani lyceum és növelde ellátására oly céllal, hogy ott ujoncnövelde is állíttassék a rendre bizandott olasz gymnasiumok ellátására; az 1848-ki év mindent szétmosott.

Kedvelte különösen Grossert b. e. nádorunk József, ki bizalmának beszélő jeleül a haza és birodalom legszebb reményeit 3 fiát a kegyesrendűek nevelésére bízta. A rendet 16 éven át kormányozta haszonnal s dicsőséggel, 1847-ben leköszönt megzuzott egészsége miatt, s ugyanazon évben boldogabb létre is szenderült korának 69-ik évében. Utóda lön:

XVIII. Gruber György. Kormányát megzavarta

az 1848-ki év. A mondott esztendőben Gr. leköszönt, s kormányzóvá Palotay József választatott, a jeles és tevékeny ifju kormányzó a dolgok változtatával nyugalomba lépett, élt a rend javának s az irodalom terjesztésének.

XIX. Nagy Péter lön, miután a helyettes kormányzó Tamásy Calasancz működése megszűnt. Ez a rendet szeretet- és folytonos tevékenységgel 6 éven át szerencsésen vezetvén, s a válságos idők dacára is mindenkitől kedveltetvén, midőn 1858 végével újra megválasztaték, agg kora miatt leköszönt.

XX. Purgstaller-Palotay Cal. József hirneves bölcész, hittudor s m. academiai rendtag. Gruber már elköltözött az élők sorából, a két utóbbi még élő igen tisztelt rendfőnökről visszatart a szerénység bővebben szólni. Nevök eléggé ismert, tetteik nyíltan beszélnek, minek kiáltanók: Fölkelt a nap, miután azt mindenki látja!

Sárváry Béla.

Reguly Antal,

született 1819., meghalt 1858.

Az éjszaki derék magyar utazónak életrajzát akarom elődbe állítani, kedves ifju!

Fárasztó utazások, egészség-emésztő nélkülözések, szakadatlan munka s tanulás, csak igen kevés öröm, a vonások, melyekből ez életrajzot számodra összeállíthatom, — de ne ijedj meg! — rögzös a pálya, melyen érdem után halad az ember — sőt tápláld szivedben a szent buzgalmat, mely téged is nagy s érdemes tettekre lelkesítsen, kerüljenek azok bár nehéz küzdelmekbe, fárasztó nagy munkába. A mulandó élet elfogy különben is, a tétlenségben haszontalanul, a bűnben vesztedre; de így legalább nemzedet s az emberiség javára, saját magad dicsőségére fog elfogyni.

Reguly 1819-ben született Zircen Veszprém-megyében, hol atyja az ottani apátság ügyésze volt.

Ő a hazai tudomány érdekében, s ennek tágitása végett teendő utazások- s buvárlatokra volt az isteni gondviselés által kijelölve. Már az apai háznál, hol nem egy nemzeti nevet hallott emlegettetni, s köztük Körösi Csoma Sándorét is, ki nemzetünk eredetének s ősi lakhelyének nyomait azon időtájban délkeleten kereste; ez utóbbinak hős elszántsága, saját vallomása szerint, őt már gyermekkorában szokatlanul átvillanyozta.

Iskolai pályáján a történet volt az ő kedves tanulmánya, mely iránt előszeretete már az atyai háznál kezdte fejlődni. Tanítói közül Maar Bonifác sz. Bene rendű áldozár, számos éven át történet tanára a győri academiában, hatott reá legmélyebben. Ennek komolyan-kedélyes felolvasásaiban hallotta Reguly nemzetünk eredetét, s ősi lakhelyét illetőleg, úgy, amint akkor a tudományos világban állott, a finn-magyar kérdést emlegettetni, miszerint ő Csomától eltérve, nemzetünk eredetét s ősi fészkrét ezentúl a távol éjszakkelet vidékein kezdé feltalálhatónak hinni.

Ki ne hevült volna, midőn a derék Bonfintól

1) hallá a nemzet eredetét s ősi történetét fejteget-

tetni?!... Nem csoda, ha oly tüzelelkű ifjú, minő Reguly volt, különösen felvillanyozva érzé lelkét a derék tanár azon szavai által, melyekben, a finn-magyar kérdés fejtegetése közben, a népeket s tájt füstötte, hol apáink ősi fészket, s rokonainkat fel-találhatóknak vélte.

Reguly utazásainak kellő megérthetése végett a finn-magyar kérdés viszontagságait szükség röviden megérintenem.

A nyelv inkább jellemzi a népeket, mint bár mily más testi különbség; ugyanazért az emberiségnek földrajzi helyzet által különválasztott, s egymástól messze elszakadozott fajait, a nyelvekben föllelt kulcs által képes a tudomány rokonítani, s közös eredetére visszavinni. Ez okból látszott mindjárt kezdetben fontosnak a tudomány emberei előtt a hasonlat, mely már 1671 körül a magyar és finn nyelvek közt megsejtetett; t. i. az által hitték fel-találtnak az ariadnei fonalat, mely az Ázsiának bel-sejéből jött magyar nemzet rokonaihoz, így eredetéhez s ősi lakhelyéhez, mikről a történet könyvei csak igen bizonytalan tájékozást adnak, visszavezet; mi által teljesülésbe menendett a tudósoknak vá-gya, s magának a magyar nemzetnek is csaknem oly régi óhajta — ismerni rokonait, tudni eredetét s ősi lakhelyét — mint annak élete Európában.

Tehát a magyar és finn nyelvek közt megsejtett hasonlat vitatkozás tárgyává lön a tudós világban.

Midőn Hell Miksa, a selmeci származású jezsuita s híres bécsi csillagász 1767. a venusnak, a napkorong előtti átmenetének, észlelése végett a dán király által Wardoehusba meghivatott, a vitatás alatt álló finn-magyar kérdés annyira figyelmet ébresztett már, hogy a hőkeblű hazafi szükségesnek látta, a lapp nyelv megvizsgálása tekintetéből Sajnovics János szerzetestársát magával vinni. Sajnovics honába visszatérvén a magyar és lapp nyelvek közti viszonyt nem pusztá hasonlatnak, hanem egyenesen azonosságnak kiáltotta ki; ²⁾ Hellnek pedig az volt véleménye, hogy a magyarok ős hazája Kareliában (Karjala), a karjalai finnekben pedig a magyarok valóságos testvérei volnának keresendők, mi által a tudós külföld szemeiben a kérdés vég-árnyéka is eloszlani látszott; miszerént a tudományos világban közhitté lön, hogy a magyarok nyelve a finn és lapp nyelvekkel közel rokonságban áll, következőleg a magyar nemzet a nagy finn néptörzsnek egyik ága. E nézet azóta hazai és külföldi tudósok által sokat vitattatott, de eldöntve nem lett, s Reguly felléptekor oly karban állott, hogy Horvát István nagyhirű történettudósunk szerint azt sem hinni, sem tagadni, vagy elhallgatni többé nem

lehetett. Tanintézetekben a magyar nemzet történetének tanárai, a magyarok eredetéről s ős hazájáról szólván az ifjúság előtt, a finn-magyar kérdést rendesen felemlíték, s nem egy buzgó tanár táplálta eziránt hallgatóinak figyelmét oly szándékkal, hogy ezek közül támadjon majd, ki a német tudomány emberei által sokat vitatott, de el nem dönthetett kérdés megfejtésére lelkesülend, tudván, hogy ennek megfejtésére csak finn vagy magyar van hívatva. Mintha ma is tanszékén ülve látnám egykori jó tanáromat, a kedvesemlékü győri Bonfint!.. mintha füleimbe csengenének komolyan-kedélyes előadásának szavai a finnekről, Karéliáról, hova bennünket élénk festései által, a képzelem szárnyain egészen áthelyezett! S előttem nagyon megfogható, hogyan lelkesülhetett a lánglelkű Reguly a derék Maar alatt a finn-magyar kérdés megfejtése iránt.

Győrből Reguly Pestre ment, hogy az ottani egyetemen a jogtanulmányokat folytassa. Elvégeztén a törvénytudományi folyamat, a 22 éves ifjú kirándulást óhajta tenni Holland- és Belgiumba; mint azelőtt is, iskolai pályáján, a szünidőket a magyar felföld, Austria, Morva és Gallicia megjárására szokta volt fölhasználni. Célja ekkor még nem volt más, mint bejárni Németországot. A finnekhez

való utazásra még nem is gondolt. Hazulról 1839. július hóban indult el, s vándorlása Bécsen, Prágán keresztül Szászporoszországba, Rügen szigetébe, s Rostockon át Hamburgba érvén, itt az északi tenger és a finnek közelében, feltűnően emlékezetében a könyvekből ismert Scandínáv sziget regényesen sötét mythosai, ellenállhatlan vágy kezdé őt odavonzani. Tehát Holstein felé vette útját, Kielben gőzösre ült, s september 22-én Koppenhágába, a cattegati tengeren kiállott vész után Gothenburgba érkezett, october 6. Stockholmba, hol egy Upsalába tett érdekes kirándulás után november 5-ig mulatott. Stockholmban megismerkedett Arwidson könyvtárnokkal, egy honából kibújdosott finn férfiúval, ki a finn-magyar kérdés iránti figyelmét lelkesen táplálta, s a finn nyelv megtanulására serkentette. Ez elhatározó befolyást tett Reguly jövőjére. Megfogamodott lelkében a gondolat, nemzetünk ős nyomait felkeresni. A vállalat kivitelére, mely nagyobb tudományos előkészületet követelt volna, fiatal hevében elszánta magát, s miután e szándokát szülőinek tudtára adta, s tőlük e végre segedelmet kére, a bothni tengeröblön szerencsésen átkelvén, 1839. november 8-án Abo (finnül: Turku) városában, finn földre lépett.

Reguly Finnlandba megérkezvén, a pompásan

épült, 12,000 lakost számláló fővárosba Helsingforsba (Helsinki) a Sándor-egyetem (Alexanderin-Universitetti) s egy finn tudós társaság (Suomalainen kirjallisuuden seura) székhelyére ³⁾ sietett, hol a finn nép és nyelv körül tanulmányokat, s jövőbeli munkáihoz előkészületeket kívánt tenni. Négy hónapig tartózkodék itt, s ez idő alatt tanulta a svéd nyelvet, mint olyat, mely nélkül a Szuómihoz ⁴⁾ férnie lehetetlen, s megkezdé tanulmányait is a finn néptörzsek nyelve s irodalma körül. Azonban csakhamar észrevette, hogy a finn népről és nyelvről hű képet nem a vegyesnyelvű miveltebb városi körökben, hanem minden idegen befolyástól ment távol fészkeiben fog nyerhetni. Tehát 1840. martius 11-én elindult éjszak felé, s az északi szélesség 63-ik foka alatt a laukasi färamegyében (pitäjä) fekvő Lommasaho helységben, Gundunen nevű becsületes paraszt ember házában szállt meg, hol finn szónál egyebet nem hallott. Itt a falusi nép között, s evvel életközösségben tanulta a finn nyelvet, hallgatta a finnek énekeit, dalait, ⁵⁾ jegyezgette tapasztalásait, levelezett Collan urral, a helsingforsi nyelvtanárral. Itt vette a helsingforsi tudós társaság oklevelét is, melyben ez őt igyekezetébeni buzdításul tagjának kinevezte, mit Reguly finn szerkezetű levéllel köszönt meg. Május végén

éjszak felé Karjalába folytatta útját; Rautalampiban meglátogatta Korhoinen Pált, a híres rúnaénekest, ⁶⁾ s ez megismertette vele a finn költészetet, s a magyar ifjat is beszötte énekeibe. Káviban meglátogatta a Karjalánokat, ⁷⁾ azután Sotkamótól Kuusamóba folytatta útját, hol először lépett a lapp földre; de a honnét e nép rég föltolatott már a finnek által a magasabb éjszakra. Innét kirándulást tett az arkangeli kormánymegyében megfészelt orosz finnekhez, azután a Kemi taván, Sodankilän, Kittilän, Muonioniskán által Enontekisbe tért, a norvég Lapphon szélén fekvő fáramegyébe (az éjszaki szélesség 69. foka alatt 400 versnyire Torneotól.) Innét egy új utat tervezett, t. i. felhatolni az éjszaki szélesség 69. fokáig, de annak el kelle maradnia; azonban épen juniusha esvén itteni utazása, szerencsés volt az Avasaksa béréen látni a napot, mely itt sz. Iván éjjelén nem nyugszik le. ⁸⁾ Ez idő táján kezdé tanulni a lapp nyelvet, házi gazdája, Laestadius praedicator, a lapp Flóra híres írója, közölvén evégett vele a szükséges eszközöket. Két hét eltelte után a Torneo folyón dél felé fordúlva, a hasonnevű városba, innét Kemibe jött, hol az egész augustus hónapot Castrén Sándornál ⁹⁾ töltötte. Aztán Uleoborgba (Oulu), folyvást a bothni tenger keleti partmellékén haladva, Wasában álla-

podott meg, itt bevárando hazulról érkezett leveleit és pénzét. Itt folytatott lapp tanulmányaiban Stockfleth térítő és nagyhirű lapponista által támogatott, míg visszatért az év első napjaiban, Helsingforsba, hol végre megérkeztek várva várt, s fél év óta tévelygett levelei. Helsingforsból a finn tengeröblön átkelve, Revalba, Dorpatba az eszthek, s egy a Narva közelében lakó külön finn ág (Wagjalaiset) meglátogatására ment; azután 1841-iki május 24-én Szent-Pétervárába, hogy ott a keleti néptörzsek látogatására kellően elkészülhessen.

Reguly az orosz birodalom székes városába junius 11-én megérkezvén, ott két évet s 13 hetet töltött. Ezalatt sok főbb család ismeretségebe, és az academia híres tagjaival összeköttetésbe jutott, mi által terveire nézve sok kedvezés, sok tudományos eszköz és tanács ajánlkozott. Ezek segélyével tanulta az orosz, keleti finn (szürjän, mordvin, cseremisz, esuvasz) ¹⁰⁾ és török nyelveket összekötve az ázsiai népek vallási, történeti és földrajzi tanulmányaikkal, de oly erőfeszítéssel s annyi aggodalom között, hogy ezek erejét megtörni látszottak. Erre nézve neki barátjai szórakozást ajánlottak, mi végett ő Petershofba, a kronstadti tengeröböl mellett fekvő császári mulató városba ment, hol azonban a felüdülés helyett meghülés követ-

keztében ideglázba esett. Miután felgyógyult, újra Pétervárra ment, hogy ott tanulmányait folytassa; hol ezalatt a legtekintélyesebb családok pártfogásában részesült, s ennek folytán be lőn mutatva a császári udvarnál is. Épen ez idő tájban tervezett a pétervári academia egy tudományos küldöttséget Sziberiába, mely őt, neki e célra segélyt és költséget ajánlván, megnyerni akarta; de ő a magyar academiától, melyhez első jelentése 1842-ben május elején érkezett, várt e végre költséget, hogy a sziberiai utat, habár csekélyebb, de magyar költséggel tehetvén meg, annak eredményei a magyar academiát s hazáját illessék.

A magyar academia, midőn első jelentését vette, nagy lelkesedéssel fogadta Reguly törekvéseit. Az elnök ajánló levelére, utazása összes költségeinek elvállalását ajánlotta az igazgatóságnak, de már az 1842-ik nagygyűlésen csak 1000 ft. ajánltatott uti költségei pótlására. A következő évben az academiái levelező tagi oklevél is megküldetett számára; de az ígért segély egy részét csak igen soká küldé az academia, úgy, hogy az utazónkat, ki 1843., october 9-én Pétervárból az ural sziberiai utra kiindult, Pétervározt már nem találta.

Pétervárból Moszkván át Nisne-Novgorodba october 21-én érkezett. Onnét a Volgán folytatta

utját Makarjev-ig, azután szárazon a keleti finn népek határáig (a Szura folyóig), honnét folyvást cseremisiz, csuvasz és tatár lakosok közt haladva october 27-én érkezett a Pétervártól 200 mérföldre fekvő Kazánba. Ezen útjában különösen érdekelte őt egy cseremisiz és csuvasz vásár (Novi-szundirban és Csebokszáron a csuvaszok fővárosa mellett.) Egyébként Kazánban, mely mintegy fele az urali utnak, ez alkalommal csupán ismeretségeket s némi előintézkedéseket tevéen, kevés ideig mulatott, visszajövet szándékozáván az itt ajánlkozó adatokat felgyűjteni, s végezni a reá várakozó bővebb munkát. Tehát megtevéen egy második ittmulatás számára az előlépéseket, s a vogulok számára apró ajándékeszközöket s csecsebecsüket beszerezvén, november 8-án éjjel Kazán városát odahagyta.

Tatároktól lakott mivelt földön keresztül, a viatkai kormánymegyén át, a permi határig, votyákok közt esett vándorunk utazása. A permi határon megszűnik e nép, s baskirok váltják fel, kikkel azelőtt a permiek (bjarmiak) érintkeztek, de kik most már eloroszosodtak. Egy héti ittmulatás után Szolikamszon át Uszoljaéba tartott, s a sztregonovi híres sófőzés igazgatójától Volegov úrtól 4000 szót tartalmazó permi szótárt nyert. Folytatván útját, az Uralon december 4-én kelt át, s Verchoturjében

állapodék meg, melynek hatósága alá az Ural ezen részének voguljai tartoznak. Kevés ittidőzés után utazónk december elején éjszak felé 61-ik fok alatt 240 versnyire Verchoturjétől (éjszak felé a Szoszva, és Ivdel vizei között) Vszevolodo- Blagodackiba (Vszevolodszkoig) hajtott, hol a Vszevoloszky család jószág-felügyelőségétől oly ritka vendégszorettel fogadtatott, miszerént a Luzva mellékéről számára két tiszta vogul is, a 79 éves Jurkina s a 60 éves Baktyiár berendeltettek, hogy ezektől a a vogul nyelvet eltanulja. Miután az éjszaki szélesség 58—66, a keleti hossz 76—85 fokai közt fekvő tartományt legdélibb végétől fogva (a Tavda torkolatától) legéjszakibb csucsáig (a Szigva forrásáig) hosszában, szélessége szerént pedig az Irtystól a Pelimen és Luzván át az Uralig, s éjszakon a Szigvától a kis Szoszva torkolataig bejárta volna, martius közepén Tobolszkba, Sziberia ezen nevezetes városába érkezett, hol Satigin, a kandamelléki vogul fejedelem kimivelt fia, tanárkodott, ki őt oroszból vogulra fordított munkáival ajándékozta meg. Tobolszkban Castrénnel is találkozott.

A Szinján átkelve a halász-osztyákok közé lépett. September 18-án (1845) Tilomba érkezett, s a Vojkár, Lárusz és Szob vizein, a felséges Óbon pedig september 26-án Hispugornál átkelvén,

a Polui hegy oldalán fekvő Obdorszkba, az alsó Ob tartomány főhelyére jött. Obdorszkot october 10-én odahagyta, s hosszú fárasztó fátlan pusztákon utazva Berezovba sietett, hol a télen át osztyák tanulmányait folytatta, jelesen az osztyák költészetet, mely egyes aggastyánok emlékezetében élve, eltérőleg az egészen elszigeteltségben, s a társadalmi életen kívül fejlett többi finn költészettől — csak társadalmak, városok és vidékek sorát éneкли meg, s a munkás kifelé ható élet szemléletéből indulva, annak harcos mozgalmait, viharait s viszontagságait festi le. Martius 3-án Berezovból (hol 1844., november 24-től fogva lakott) kiindulva, a vogulok már jól ismert s a múlt nyáron megjárt tartományain (a Szoszva és Lozva mellékén egész Wsewolodskoiig) Ekaterinenburgon és Permen át Kazánba tért vissza. Utjában mindenütt nagy szivességgel kísérte őt a nép. A Szigva és Tapszija lakói lehető leggyorsabb utazhatás végett irámszarvasaikat rendelék előre, s folyóik torkolatainál összegyülekeztek, hogy utazónknak bucsukezet nyújtsanak. A szigvai fejedelem pedig azon napok emlékeül utazónkat ivvel és hét nyállal ajándékozta meg.

Kazánba utazónk martius utolsó napján érkezett vissza. Célja volt itt a cseremisz nyelvet meg-

vizsgálni. Evégett a főkormányzó ajánló levelével jelent meg a kazáni püspöknél, ki egykor a csere-
miszek közt térítő volt, s az új szövetség némely
részeit cseremiszt nyelvre fordította. A püspök szí-
vesen fogadá őt, neki a cseremiszt és csuvaszt nyel-
vek megtanulására szolgáló eszközök közöltetését
ígérte, sőt cseremiszt szógyűjteményét vele közölte,
s megbízó levelével a rajfai zárdá apátjához utasi-
totta. A Kazántól 30 verstnyire, erdőmagányban,
egy szép tó mellett, cseremiszt falvak közt fekvő
rajfai zárdában, hol — a derék püspök engedelme-
ből gyöngélkedő egészsége helyreállítása s tanul-
mányai folytatása végett húzta meg magát, érkezett
hozzá a magyar academia derék titoknoka által,
aláírás útján gyűjtött 1400 pengő forintnyi segély,
mi őt test- s szellemileg felüdíté. Cseremiszt tanul-
mányait bevégezvén, július elején (1846.) elhagyta
Kazánt, s hogy az academia felhívása folytán a vol-
gai finnek kibuvárlását még a mordvinok és csu-
vaszt meglátogatásával kiegészítse, kevés időzés
után, a csuvaszt és hegyi cseremiszt közt, kü-
lönösen Kozmodemiánszkban, Nisny-Novgorodba
indult. Itt egy hétig tartó pihenés után e kormány-
megye belsejébe rándult a mordvinok közé. Az
ezek közti utazás sok bajjal s kedvetlenséggel volt
összekötve, azonfölül célját is csak részben érheté

el, miután utja a mezei munkák fő idejébe esvén, ezalatt a nép lakjaitól távol a szabadban volt elszéledve. Először egy tolmács segítségével a nyugati mordvinok (erzek) nyelvjárását tanulmányozta, de csakhamar észrevette, hogy ez az orosz befolyás miatt vizsgálatai számára tiszta anyagot nyújtani nem képes; azért elhagyva e vidéket a Moksa mellékére tért át, a penzai és tambovi megyék éjszaki részére, hol reményéhez képest csakugyan tiszta mordvinságot talált. A két (erz és moksai) törzs összehasonlítása végett tolmácsokat szerezvén, szenvedő egészségének is jobban gondviselhetését remélvén, visszautazott Nisny-Novgorodba.

Novgorodban új váratlan hír lepte meg utazónkat, t. i. miután a m. academiának 1844-ben tett felszólítása Reguly pártolása ügyében nem hozta meg a kezdetben nem megvetendőnek mutatkozott sikert, az academia lelkes titoknoka, a magyar irodalom körül oly nagy érdemeket gyűjtött Toldy Ferenc úr, megkísérté egyleti uton előteremteni azon eszközöket, melyek Reguly utazásának befejezésére annyira szükségesek voltak. 1845 elején megalkottatott a Reguly-társaság, mely teendőjeül tűzte ki részvények s egy album ¹¹⁾ kiadása által előteremteni annyi pénzt, hogy utazónk két évre fődözve legyen, mialatt a halomra gyűjtött anyagok

Pétersvárott, mint ily munkálkodásra legalkalmasabb helyen feldolgoztassanak, s a hazatérés is eszközöltessék. Ennek hírért Reguly 1846-ban augusztus hóban vette, miből vállalatának becsülettel befejezhetését látván, sorsa felett a legteljesb megnyugvást érzé. Ezáltal egyszersmind lehetővé vált a csuvasz nyelv tanulmányozása is, melyet előbb mellőznie kelle; martiusban Civilszkbe ment, egy a csuvasz földön fekvő kerületi városba, hogy innét a csuvaszok külön törzseihez kirándulva, nyelvjárásaikat hasonlításba vegye. Május végén a rajtai zárdába vonúlva újra a cseremiszeket vette elő, hasonlót tön Kozmodemianszkban, s a Szúra melléki csuvasz nyelvjárás körül Jadrinszkban. Elvégre bucsút vévén a volgai finnektől, Nisny-Novgorodon és Moszkván keresztül augusztus 25-én 1846-ban, közel három évi vizsontagságos távollét után, roppant kincseivel, Szent-Pétersvárhoz visszaérkezett.

Az orosz fővárosban barátai, kik közt Balugyanszkiék különösen megemlítendők, ¹²⁾ nyílt karokkal fogadták Regulyt. Az orosz tudósok javaslatára utazása eredményeinek feldolgozását is itt kezdte meg, s a bejárt s 180 geogr. mérföldre terjedő éjszaki Uralvidék földabroszát nagy fáradsággal ki is dolgozta. E munka 1847-ben készült el, s oly roppant mű, mely az orosz tudósok bevallása

szerént nem egyes embernek, hanem egy egész utazó társaságnak is becsületére válnék. Az orosz pártfogás iránti hálájának ezen lerovása után 1847-ben februar 3-án végbucsút vett az orosz fővárostól.

Nyelvészeti munkálatait szintén külföldön akará előbb bevégezni, s csak azután visszatérni hazájába; de e szándokában testi bajai sokképen meggátolták. Egészsége helyreállítása végett haza felé vezető útjában a híres gräfenbergi vizgyógy-intézetbe utazott. Itt találkozott Széchenyi István gróffal, ki őt minden módon kitüntette. Azon év szeptemberében rövid látogatásra hazájába rándult. Ez alkalommal két hétig szülőinél Pozsony-vármegyében mulatott, october 14-én lement Pestre, hol megbizott ügybarátai körében néhány kedves napot töltött. Onnét vissza Zircen, Győrön és Pozsonyon át Bécsnek menve, hol a felséges udvar által is kegyesen fogadtatott, november elején Berlinbe sietett, hogy ott megújult erővel roppant munkái rendezéséhez fogjon.

Reguly utazásairól egy áttekintő értesítést a magyar academia egy igen népes gyűlésében (1847. évi november hóban) Toldy Ferenc olvasott fel, mit a közönség nagy részvétellel s méltánylattal fogadott.

Ez alkalommal Regulynak magával hozott

nagybecsű népismeii gyűjteménye is be lön mutatva, mely jelenleg a n. muzeumban őriztetik. ¹³⁾

Berlinben a megfeszített munka újra visszahozta Reguly testi bajait. Bajának orvoslása végett most a hasonszenvi gyógymódhoz folyamodott, de szintén sikertelenül, úgy hogy 1848-ban, mikor junius 13-án a magy. kir. közoktatási ministerium által a pesti egyetemi könyvtár első öreül lön kinevezve, hivatalát el nem foglalhatta. Szülőinek ösztönzésére elvégre a külföldi orvoslással felhagyva, Némethont elhagyta, s 1849-ben május 3-án Pozsonyba érkezett, hol a katonaság által elfogatott, mert gyanusnak tetszett egy magyarnak hazájába térte épen akkor, midőn a magyar forradalmi sereg győzelmes volt. Tized napra sikerülván az alaptalan gyanú elhárítása, fogságából szabadon bocsájtatott. Ezután szülőihez vonúlt, hol egészsége elvégre visszatérni látszott. 1850-ik évi september vég napjaiban ekképen Pestre mehetett elfoglalni hivatalát, melyet ez évi januar 25-én a magy. ministerium által tett kinevezések megsemmisítettén, a császári kinevezés folytán is megnyerni szerencsés volt.

Reguly azóta mint egyetemi könyvtárnok folyvást Pesten lakott. A magyar közönség, sőt az európai tudomány emberei is, kiknél az ifju magyar utazó mindjárt kezdetben nagy reményeket keltett,

várva várták, hogy ezalatt iromány-halmazát rendezve, a tudomány számára közrebocsátandja; de minthogy ez sokáig nem történt, elvégre Reguly felől balhírek kezdtek terjengeni, s a magyar közönség előtt, mely a szegény finnek és lappok rokonsága iránt nemzeti büszkeségből különben sem igen táplált rokonszenvet, az egész finnismus gyanúba kezdte hozatni. Azonban vád Regulyt se-hogy sem illetheti. Hátrahagyott irományainak halmazát tekintve, bámúlnunk kell azon méh-szorgalmon, melylyel ő azokat gyűjté, oly téren, melynek átbuvárlása az övénél sokkal nagyobb előkészületet és számosak erejét veszi igénybe. Értékre nézve is irományai közt találatnak olyak, melyek, ha a magyar tudomány révén az európai tudománynak közhasználatává tétethetnek, tudományunknak becsülést fognak szerezni a külföld előtt. ¹⁴⁾ Hogy irományait rendezetten a közönségnek át nem adhatta, erre a mentség azon körülményben fekszik, mely szerint ő, kit a nagy vállalatra fiatal hév ragadott inkább, mint magával való komoly számvetés, nemes buzgalmának áldozatjává lön, t. i. a folytonos lenyomó kedélymozgalmak, a szertelen erőfeszítések, s melyeknnk utazásai alatt huzamosan kitéve volt, a zordon égálji befolyások összehatásából eredett testi bajai, a hosszantartó gräfen-

bergi s berlini orvoslás dacára sem enyészve el végképen, megtörték lelki erejét is. Ő honjövetele óta folytonos gyöngélkedésben töltötte éveit, s bár a vidorarcú, deli természetű s ruganyos járású férfiút sokan nem tartották veszélyes betegnek, de közelebbi ismerősei s barátjai tudják, hogy testi bajai mind annyiszor gyűjtött anyag-halmazát rendezni melléje ült. Ezért meglepő volt halálának híre is, mely a még alig 40 éves férfiút 1858-iki évi augusztus 23-án egy rögtöni vérömlés következtében érte.

De a finn-magyar kérdés sem lön halála által egészen elejtve, t. i. eziránt Reguly utazásai a nemzet és tudósok figyelmét sokkal erősebben lekötötték már, mint sem annak Reguly halála véget vehetett volna. Mielőtt ő hazájába visszatért volna, találkozott, ki a finn nyelvet idehaza tanulmányozni kezdé. Ez a nagy nyelvtudományi előkészülettel bíró s minden nehézséggel megküzdeni kész s erős akaratú Hunfalvy Pál volt, ki a m. academiának 1851-iki januar 18-án tartott ülésében szót emelt nyelvészeti nagy tennivalóinkról, emlegetni kezdé a finn régiségeket, értekezett már azon évben, s utóbb folytatólag a nyelvhasznítás elveiről és elemeiről, nyelvtudományunk alapját az ural-altaji nyelvek ténén tűzvé ki. ¹⁵⁾ A derék Hunfalvy elvégre a „Magyar Nyelvészet“ megindítása által 1856-ban

főleg a finn-magyar kérdés megoldása végett iskolát törekvők alapítani, melynek feladataul főleg a rokon altaji nyelvek körül teendő vizsgálatokat s az evégre szükséges eszközök előállítását tűzte ki. ¹⁶⁾ A szűk körben s csak kevesek által folytatott finnizmus, bár gunyoros élcek idegeníték is a magyar közönséget a lapos és finyas ¹⁷⁾ népek rokonságának elhívésétől, még is tért nyert, s annyira van érlelve már, hogy a rokonságot, melynek mi-benlétét is érteni kezdjük, már most senki sem tagadhatja. Sajnálni lehet, hogy gyöngélkedése miatt e kis felekezet törekvéseiben sem vehete részt, kit itt a vezéri tiszt illet vala, a derék Reguly, s attól bizonyos neme a félénkségnek sok ideig visszatartóztatta. Azonban nem sokkal halála előtt sikerült Hunfalvinak vele aziránt tanakodnia: hogyan lehetne és kellene kidolgozni s kiadni utazásainak eredményét; s szíves volt Hunfalvyval néhány vogul mondát olvasni s őt e nyelv anyagi ismeretébe is bevezetni. Egyik vogul mondát magyar fordításban székfoglalólag olvasta Hunfalvy 1859-ki martius 31-én a m. akademiában. ¹⁸⁾ Reguly halála után, ennek rendezetlen dolgozatait is ő vette át, s ha ezeket a jeles kezdet után sikerül valaha nyelvtudományunknak rendezni, s felvilágosítva a tudós világnak általadni, Regulyunk érdemei csak akkor

fognak feltűnni egész nagyságukban, s soha nem enyésző fényben ragyogni dicsősége.

Bizunk Istenben, jöni fog még egy szebb kor, mely nagyobb számmal hozandja a munkásokat, a nemzeti tudományosság dics-csarnokának fölépítéséhez.

Kedves ifju! kinek számára ez életrajzot összeállítottuk, téged is munkára küldé Isten, s vár a Haza.

Addig is míg a munkások közt megjelenhetnél, emlékezzél gyakran a derék Regulyra, tanulj tőle lelkesülni a nemes eszméért, küzdeni a való érdemért, s fajod dicsőségeért utolsó leheletedig!

Fábián István.

Jegyzetek:

¹) Maar Bonifácot tanítványai közönségesen Bonfin-nak nevezték. E nevezet a köztisztelőben álló, s tanítványai által is szeretve tisztelt tanárra onnan ragadt, hogy a Bonfinius történetíró által számtalanszor hallván felemlíttetni, ez elnevezésre az ifjak a jeles történettanár neve, s a történetíróé közt némi rokonságot leltek.

²) E című művében: „Demonstratio Idlioma Ungarorum, et Lapponum idem esse. Tyrnaviae, 1770.

¹⁾ I. Lyhy Suomen Historia, ja Maantiede. Helsingissä 1849. (Rövid szuómi történet és földleírás) 88. l.

²⁾ A finnek magukat suomi-knak (suomi-k v. szómiknak suomalaisen) nevezik, nyelvöket szuómi nyelvnek (suomen kieli), országukat szuómi földnek (suomen maa.) A finn nevezet csak külföldi régi s újabb írónál fordul elő. Így a finn és szuómi egy jelentésű szók.

³⁾ Ilyen népénekek és dalok olvashatók a Lönnrot Illés felügyelete alatt Helsingforsban 1840-ben a finn tudós társaság által kiadott „Kanteletar“ című három kötetes gyűjteményben. (Kanteletar, taikka suomen kansan Vanhoja Lauluja, ja Virsiä = Kanteletar, vagy a finu nép régi énekei, és dalai.)

⁴⁾ Rúno. E szó eredetiben runa = runna írás, rovás, aztán a gót és angolszász nyelven am: titok a finn nyelvben eredetileg titkostartalmú éneket jelent, aztán költői kísérleteket, melyek a világ titokteljes eredetét fejtegetik, minők a Kalevala című finn époszban az I. és II. énekek. (I. Kalevala. Toinen painos. Helsingissä = Kalevala. Második kiadás. Helsingforsban 1849.) Végre ma általában költői darabot. A rúno énekes (rungia) tehát am: költő.

⁵⁾ Karjala = Karélia, Finnland keleti tartománya, Hell Miksa véleménye szerint, a magyarok ős hazája. Déli része a Wiiborgi, éjszaki része pedig a kuopioi kormány-megyébe (lääni) esik. Folyóvizei: a Justila, Raja, Imatra, Lâskelâ, Wiina. Tavai: a népdalokban sokszor előforduló Saima Suuvanto, Pyhâjärvi s a Ladogának egy része. Nevezetesebb helyei, (a wiiborgi kormány-megyében: a) Wiiborg (Wiipuri), melynek közelében fekszik Ó-Wiiborg (vanha Wiipuri, máskép: Mou repos), s ez nevezetes teg-

pompásabb kertjéről egész Finnlandban, hol a kantelet (a régi Finnek őthurú hangszere) regés feltalálójának, Wäinämöinen-nek gipszből öntött életnagyságú szobra áll, egyik tenyerében a kanteletet, a másik kéz ujjait annak húrjain tartván. *b)* Kexholm (Käki Salmi) és *c)* Sortavala a Lodegató éjszaki partján. 2) a kuopioi kormánymegyében pedig *a)* Joensuu. *b)* Gustafsfors. *c)* Herajoki *d)* Tohma järvi 1) *Lyhy Suomen Historia ja Maantiede* a 92 l.) Lakosai nagyobb részt Luther hitvallását követik, de vannak köztük (a Suojärvi és Suistamsifärában, s a kideläi fiókegyházban) görög szertartású keresztények is (u. o.) Egyébaránt a kareliának a többi finnek közt leginkább megtarták régi szokásaikat, s Lönnrot szerint a régi finnek dalai is itt őriztetek meg eredetiségükben leghivebben. Náluk ma is láthatni a régi kantelet nevű hangszert (Kanteletar I. k. LI. l.)

*) A többször idézett „*Lyhy Suomen Historia ja Maantiede*“ = Finnland rövid történelme s földleírása az *Avasaksa* bérceit így írja le: *Yksinäisiä vuoria on myös paikka-paikkoin e. m. Avasaksa, Tornion joen varella, jossa matkustavaiset käyvät suvella katsomassa aurinkoa, joka ei laskei Johanneksen yönä, az az: magánosan álló bércek is vannak (az Uleaborgi, és Kajaani megyében) helylyel közel, p. az Avasaksa, a Tornio folyó mellett, hova utazók járnak nézni a napot, mely itt sz. Iván éjjelén le nem nyugszik (71. l.)*

*) Castrén hírneves finn utazó és tudós. Előtte ismertes munkái: *Finnische Mythologie. Vom Einflusse des Accenten in der lappländischen Sprache.* St. Petersburg 1845. *De affixis personalibus lingvarum.* 1851. Leírta továbbá

utazásait, melyeket a Fehér-tengertől az okhocki öbölíig, s Ázsiának legéjszakább vidékeitől a Sínai birodalom határaíig 1845—1849-ig tett. Írt továbbá szürjān, cseremisiz, osztyák, szamojéd nyelvtanokat, a sz. pētervári academia megbízásából tanúlgatván ez ismeretlen népek lakásait, és nyelvéit.

¹⁰⁾ Ezen itt említett, s egyéb ez életrajzban előforduló népek némi ismertetése végett megjegyezzük. hogy a finn, vagy mint az oroszok nevezik, csūd néptörzs jelenleg mintegy 3 millió lélekből áll, mely az európai s ázsiai Orosz-bírodalomban van elszórva. Feloszlik 1) a sajátlag úgynévezett finnekre, vagy szuorníkra (Suomalainen l. a 4-ik jegyzetel), kik a finn nagyhercegségben (suuri ruhtinaan maa) s a petersburgi, olonei s novgorodi kormánymegyékben, számra mintegy másfél millió, laknak. 2) Lappokra, kik Finnland éjszaki részén, s az arkangeli korm. megyében, számra mintegy 38,000-en találtnak. 3) Eszth ekre, Eszth és Livhonban, mintegy 500,000; 4) Liv-ekre, Kurlandban a dondangei, és Livlandban a velmari kerületekben, körülbelül 2800; 5) permiékre (bjarmiakra) a permi korm. megyében, mintegy 35,000. 6) Szürjān-ekre, a vologdai, arkangeli, viátkaí, permi és tobolszki korm. megyékben, mintegy 40,000; 7) vogulokra (máskép: marschi- és marsch-kumokra) kik a permi, tomszki és tobolszki korm. megyékben az Ural nyugati és keleti oldalán, a Káma, Irtis, Kotva, Vischura és Tavda folyók körül terülnek el, számra 100,000-en. 8) Csuvaszokra, kik közöl a kasáni korm. megyében mintegy 235,000, a viátkaiban 90,000, a szimbirszkíben 5,000, s Szibériában mintegy 500. tagyáznak. 9) Cseremiszekre, (saját nyelvükön: Mari-kra) a kasáni és orenburgi kormánymegyékben, a Káma partjain mintegy

200,000. 10) Mordvinokra a nisny-novgorodi, pensai, tamnovi, szaratvoi és szimblriski kormánymegyékben 140,000. 11) Osztyákokra, kik ismét két ágra szakadnak a) jenisei osztyákokra a Jenisel folyó partjain, s Szibéria közepén 19,000. b) óbi osztyákokra, kik mintegy 30—40,000-en több apró törzsekre oszolva Szibériában a tomszki és tobolszki kormánymegyékben, éjszakon a Szinya folyótól a Tym, aztán Irtisig felfelé egész Demianka-ig terülnek el. E népek egy része ma is a halál árnyékában (pogányságban, schamanismusban) ül, mások Mohamed, legtöbben a keresztény (görög, és luther), csak igen kevesen a római kath. hitet vallják; foglalkozásukra földmivelők, vadászok, egy rész ma is vándor. Többire mind az Ázsia éjszaki magaslatain terjedő Altai (kis és nagy Altai, melynek töve az Irtis és Jenisei folyók forrásánál keresendő) hegységtől úgynevezett altai népcsaládhoz tartoznak, mely azonban ennél sokkal messzebb terjed, s magában foglalja lime nép- és nyelvfajokat: 1) a mandsut, és tunguzt 2) mongolt 3) töröktatárt, 4) az urali finnet, 5) a nyugat-éjszaki finnet. Az urali (ugri) finnekhez számíttatik a mordvin, vogul, osztyák, s ehhez legközelebb tartozik a magyar, mely kapcsoló szem gyanánt szolgál a finn és töröktatár között; más felül pedig a permi ág (perini, szürjän, volyák) köti az uralit a nyugat-éjszaki (szuómi, lapp, eszth, liv) finnséghez.

11) Ez utóbb megjelent Pesten Emich Gusztáv bizományában „Reguly-Album“ cím alatt, történeti és szépirodalmi tartalommal, melyet megelőz Reguly utazásainak egy terjedelmes leírása, s a finn-magyar kérdés kimerítő tárgyalása.

Ajánlható e munka mindenkinek, klt Reguly utazásainak feladata s részletei érdekelnek. Ez életrajz összeállításában mi is főleg e forrásból merítettünk.

¹²⁾ A Balugyánszky család Magyarországból 1803-ban költözött Oroszországba. Egész utjában semmi találkozás sem hatott Reguly kedélyére oly elfogó örömmel, mint midőn Pétervárra érkezvén, Balugyánszky államtanácsos magyar Isten hozott-al fogadta. Azonban Reguly a ház gyermeke lön, s nagy részét azon vigasznak, melyre az idők lefolyása alatt oly nagy szüksége volt, e tiszteletre méltó családnak köszönhette.

¹³⁾ E sok gonddal és költséggel összeszerzett népismeij gyűjtemény alkotó részei 1) különféle ruházatok, különösen lapp, szamojed, vogul, osztyák és mordvin férfi és női szőrmz (pelz), vászon, gyapju és csalánvászonból készült felső és alsó öltönyök, fejkendők, kötények, cipők, különféle ékszerek, 2) bábok, nevezetesen szamojéd és csere-misz férfi és nő alakok. 3) minták, u. m. vogul, csere-misz, osztyák és orosz lakok-, szánok-, korcsolyák- íveké. 4) fegyverek, 5) egy valódi vogul lant (sangur), s egy osztyák bálvány. 6) régiségek: cserepek, vogul érckép, pénz, csüd sirokból került darabok, 7) különféle csont, állat és ásványtani tárgyak, kövületek stb. E gyűjtemény, bár nem tetemes, még is a maga nemében egyetlen a mivelt Európában (l. Reguly-Album CXXIII. l.)

¹⁴⁾ Csak az egy, alább megérintendő vogul mondát emlitjük.

¹⁵⁾ l. az 1851—1854-ik évi Új magy. Muzeum füzeteit.

¹⁶⁾ l. a „Magyar Nyelvészet“ című folyóiratot.

17) E gúnynévvel illette Vas Gereben a lappokat és fin-
neket kalendáriumában. Hasonlólag élceskedik Jókai is Űs-
tökösében.

¹⁰⁾ Cime e vogul mondának: „Ma kulyitem majt“ == A föld teremtesének mondája. Magyarra fordítva nyelvtani és szótári kísérlettel megjelent a m. academiái Értesítő 1859-ki 4. füzetében.

Kepler János,

született 1571, meghalt 1630.

Kepler a csillagászat történetében úgy tekinthető, mint Brahe Tychónak kiegészítő része. Brahe az anyagot gyűjtötte, Kepler pedig fölhasználta azt; s csak e kettős munkából keletkezett azon nagyszerű alapmű, melyen a csillagászatban remek épülete nyugszik. Lalande szerint Kepler szintoly nagy nevet szerze magának azáltal, hogy Tycho észleleteit oly páratlan elmeállal földolgozta, mint az éjszak ezen nagynevű csillagásza azáltal, hogy az adatok roppant tömegét összegyűjtötte! Kepler Kopernik Miklósnak helyes nézeteit Tycho vasszorgalmának eredményével kötö össze, s ezáltal az új csillagászatban alkotójává lön.

Amily sokkal tartozik azonban Keplernek a

tudomány, ép oly rosszul fizetett neki a világ! Az ő élete folytonos kellemetlen küzdések foglalata vala; küzdött az élet mostoha körülményei, az emberek rossz akarata és tudákos előítéletei ellen! Meggyőződését sokan üldözték, tudományát kevesen méltányolták, őt magát legtöbbször föl sem vették. Majdnem félszázadnak kelle elzugnia sírja fölött, míg a világ általán elismeré tudományos érdemeit; de ekkor már unokái közül sem élt senki, kiben az ősapa érdemeit meg lehetett volna jutalmazni; másfél század kellett ahhoz, hogy egy hideg márványszobrot állítsanak azon hely közelében, hol a sokat szenvedett tudósnek sírja állhatott; magára a sírra annyi idő lefolyta után többé ráismerni nem lehetett!

Hol élt e szegény ember, kérded már kedves olvasóm, hogy oly háladatlan néppel vala dolga? Erre elég volna azt felelnem „a földön“, hol az igazság vajmi sokszor bekötött szemmel jár, s az erény ritkán leli föl jutalmát! Kepler is osztozkodék azon sorsban, mely e földön számtalan jeles férfiút ére! Az ő jelességek éppen azáltal nyert új fényt, hogy ők nem törődván az emberi hálátlansággal az élet keserű tusái közt sem szüntek meg az emberiség nagy ügyét előmozdítani; őket az ügyszeretet vezette, nem pedig a kegy- vagy haszon-

vadászat, azért nem fáradtak el még akkor sem, mikor a nagyszerű munkásság miatt a nép kegyét veszték, s az élet mulandó javainak kárát vallották.

Kepler balsorsának okát azonban tüzetesen jelelem tán ki, ha azt mondom, hogy ő Németország fia vala s mint ilyen a 16-ik század utolsó, és a 17-ik század első harmadában élt. Ki nem ismeri olvasóim közül e korszakot, a leggyászosb gyűlölködések és verekedések korszakát. A kis Wittenbergából elszórt tűzszikra mindenfelé kész gyúanyagra találván, rövid idő múlva egész Európát lángba borítá. Voltak és vannak, kik e forradalmat magasztalják; mi nem bírjuk helyeselni. A szerencsétlen elv, mely szerint „akié a tartomány, azé volna a hit is“ az egyházat sok helyt a világi hatalom alá vetette, s így az emberiség legdrágább kincsét, a hitet, az emberi szélység és önkény lapdjává tette, melylyel aztán a gyarlóság szintügy mint a rossz akarat a leggyászosb játékot üzé. Mikor Kepler született, Angolországban Erzsébet gyakorlá leirhatlan kegyetlenkedéseit katholicus alattvalóinak kiirtására; Franciaország a pártok tüze által önmagát emészté; Németalföld nyílt lázadásban állá törvényes fejedelme ellen; Svéd- és Dánországban is még tolyvást tartott az egyenetlen

küzdés, mely a katholika egyház teljes elnyomatósával végződött; édes hazánk siralmas állapotát ki nem ismeri e korszakban, midőn a pártszellem a vad pogánynak dobta oda a jó anyát, mely a szomorú tusák közt majdnem elvérzett! Németország sem örvendett jobb sorsnak; itt is egymás ellen harcoltak a honfiak, mi alatt idegen hatalom szedte földükön az érett epret; ekkor szakadozott össze a dicső birodalmi egység, mely után ma a németek oly fájdalmasan sóhajtoznak; ekkor tört meg a római császárság hatalma és a szent birodalom nyomorú darabokra foszlott! „Azonban nemcsak a birodalom ereje tört meg, hanem a népnek nemes és erőteljes érzete, mely a középkor óta föntartotta magát, minden rendbeliek által lábbal tapostatott annyira, hogy a német nemzet e hosszú belharcok után szellemileg egészen megváltozottnak látszék, s majdnem egy századnyi időre szorúlt, míg e szellemi szerencsétlenségéből némileg fölüdülhete.“ (Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände 4 k. 241 l.)

Kepler hazája tulajdonképen a kis Württemberg vala, melynek egyik igénytelen falujában Magstattban Weil mellett született 1571. év december 27-én. Mondanunk sem kell, hogy a közbirodalom sorsában a kis Württemberg is részesült. Ulrich herceg, ki 1530-ban a sváb szövetség által igazságtalan terü-

letfoglalás miatt fejedelmi székéből kiűzetett, a protestantismusra térvén, ezáltal Fülöpnek a hesseni tartománygrófnak barátságát nyerte meg, s ugyan ennek segélyével 1534. visszafoglalván birtokát első teendőjeül tekinté, hogy hercegségében Luther tanát elterjeszsze és megerősítse. Szándoka annyira sikerült, hogy Würtemberg is protestáns területté vált, részt veendő mindazon nyomorokban, melyek későbbben a közbirodalomra törtek.

Kepler már lutheránus szüléktől származott. Atyja würtembergi nemesember vala, ki a család elszegényedése után mint vendéglős élt, későbbben a saját fejére szállt sorscsapások miatt kétségbe esvén nejét s gyermekeit elhagyta s azon osztrák sereghez szegődött, mely a török ellen harcolt. A kis Kepler tehát nem örült fényes családi viszonyoknak, nem is részesült fényes neveltetésben; sőt inkább gyermeksege óta szegénységet és sokszoros elhanyagoltatást kénytelenítették tapasztalni. Hej be sok ifjú nem tudja, hogy mit bír derék szüleiben, kik sorsát mélyen szivükön hordván nemcsak vagyonukat áldozzák oda szívesen érlette, hanem semmi munkát, semmi gondot sem sajnálnak, csakhogy gyermeköknek jó nevelést adhassanak; ki talán mindazért azzal fizet, hogy hanyagsága és rossz magaviselete által jó szüleit idő előtt a sírba

dönti! Kepler nem tartozott ezek közé. Ő a keveset is, mit szülei és jóakarói nyújthattak, nagy gonddal használta, pedig ő testileg nagyon gyenge alkotású vala. Mondják, hogy idő előtt mint hét hónapos gyümölcs szállott a világ küzdterére; mint idétlen, s azért erőtlen gyermek nehezen bírt megküzdeni a testfejlődés bajaival, azért teljes életében kicsi, gyenge és sovány maradt.

Ily körülmények közt első szellemi fejlődése sem lehetett valami kielégítő. Eljárt ugyan az iskolába először Elmendingben későbbben Leonbergben; ezen iskolákban Kristóf herceg rendelete szerint az ifjuság olvasás-, írás-, vallás- és egyházi énekekre taníttatott, s hihetőleg a számvetésre is, mivel a herceg rendelete a tanítótól megkivánta, hogy „a számvetés tanításához jó fölfigással bírjon“! De mindez nagyon kevés oly alapnak, melyen világhírű tudományos épületnek kelle keletkeznie: mondhatná valaki; igaz, s mi még hozzá adjuk, hogy a szegény kis Keplernek semmi sem látszott kedvezni; s ő mégis a halhatatlanság útján vala; s ki merné kérdőre vonni az isteni Végzetet, miért vezette őt e nehéz uton a dicsőség templomába? Mi részünkről épen nem kételkedünk azon, hogy Keplerre nézve épen így volt jó! Más körülmények közt tán eltévedt volna, vagy más irányt nyerne

hajlamai. Tegyük például, hogy ép, erős gyermeknek születik, s kérdezzük: mi sors vár vala reája? A család nagy szükségben tengett, ő vala a legöregebbik a négy testvér között; mi lett volna természetesb, minthogy őt szülei valami mesterségre adják, hogy minél előbb a kenyérkeresésben részt vehessen! Ámde az idétlen gyermeket szülei a testi erős munkára alkalmatlannak itélvén azt határozták felőle, hogy theológiát tanuljon, s esze után éljen. A kis fiú csakugyan könnyen tanult, s szép szellemi tehetségekkel látszott birni. Az ég e részben bőven kipótolta neki mindazt, mit más oldalról megtagadott. Így került a kis Kepler előbb a hirsau, azután a maulbronni zárdaiskolákba. A zárdaszó azonban ne vezessen tévedésbe! Ez iskolák nem voltak katholikus intézetek. Kevés idővel Kepler előtt ugyancsak mind Hirsau mind Maulbronn a kath. egyház tulajdonai valának; Hirsau a sz. Benerend-, Maulbronn pedig a cisterci rendhez tartozék; mindakét zárdának dicső multja vala s fölszámlálhatlan érdemei a tartomány mivelődése és boldogítása körül; a reformatio azonban úgy hozta magával, hogy e zárdák is elvétessenek a kath. egyháztól, s Kristóf 1558-ban mindakettőt protestans iskolává, Maulbronnt különösen protestans seminariummá alakította által; az intézetek megtarták

„a zárdaiskola“ nevét, sőt a régi szerkezetből is legalább valamit; mert az elüljáró apátnak nevezeték; az ingyen oktatott növendékek szigorú fegyelemben tartattak, ritkán mentek a szabadba, fekete szerzetesöltönyt viseltek, naponkint többször vallási gyakorlatokat tartottak. Oktattattak pedig a többi közt a humanisticus tudományokban is, ámbár a remekírókat csak is azon célból olvasták, hogy utánozhassák! (B u m ü l l e r.)

A kis Kepler tehát zárdaféle intézetben növekedett föl, s szorgalmas tanulás által csakhamar sajátjává tette azt, mit neki ezen intézetek nyújtottak; ámde mindez leginkább a theológiára vonatkozék, holott Kepler hajlama a mennyiségtanhoz hajlott. Talán más oka is volt, amely miatt a lelkeszi pályától vonakodott; annyi bizonyos, hogy ő 1587. búcsut vevén Maulbronn-tól a tübingai egyetemhez ment, hol Maestlin alatt a mennyiségtant tanulta. Atyja már ekkor végső szegénységbe jutott, s közel állott az említett lépéshez, tőle tehát semmi segílyt nem várhatott; minthogy mégis élnie kellett, naptárakat szerkeszte és kisebb diákokat taníta; mellette mégis saját tanulmányait is kitünő sikerrel végezte. Életirói bizonyítják, hogy a mennyiségtan terén rendkívüli könnyűséggel dolgozott; ezt Kepler

valódi hivatásának jeléül vette, s méltán; hisz az Isten azért adja a tehetséget, hogy annak hasznát vegyük és bőven kamatoztassuk; azután a lélek is oda hajlik leginkább, ahol könnyűséggel dolgozik, mert ott elemében érzi magát s munkájának van is látszatja! Így volt Kepler a mennyiségtan terén. De habár e tant különösen kedvelte, a többi tudományokban is szép előmenetelt tett. „A görög és latin irodalomban nagy jártasságot szerezvén, nemcsak az öskort ismerte alaposan, hanem a beszédet is annyira hatalmába ejtette, hogy azt kénye kedve szerént kezelheté“ mond Göthe. Pedig vajmi gyönyörű és a művelt emberhez illő dolog, hogyha gondolatait és érzelmeit nemcsak könnyen, hanem ékesen is ki bírja fejezni s ha kell, a szó hatalmával a kedélyek fölött uralkodni is. Ilyen volt Kepler. „Ha valami természeti tüneményt beszél, akkor világos és értelmes, folytatja Göthe; de ha hatni akar, ha erősebb és határozottabb részvétre kíván indítani, akkor soha sem szükölködik sem a jeles hasonlatosságok, sem a talpraesett célzások, sem a valóban remek kifejezések özönével! A legkomolyabb tárgyakat könnyen kezeli, a legbonyolódottabb s fáradságosb ügyeket valódi kényelemmel viszi. Ha saját tevékenységéről ad számot, úgy beszél, mintha csak amugy mellékesen tenné, s mégis min-

dig azon módhoz nyúl, mely kezdettől fogva érdekel.“

Hát a theologia terén mily eredménynyel tanult? kérde már kedves olvasóm! Már erre nehéz a felelet. Talán, ha a katholika egyház kebelén születik, ha a csalhatatlan jegyes ajkairól hallja az élet igéjét, ha a mindig állandó és soha sem habozó egyház elveit öröklí, akkor talán a hittan terén is nagy emberre válik! Hiszen ellenei is megvallják felöle, hogy egyeneslelkű és következetes gondolkozású ember vala, ki a gyarló testben erős szívet hordozza, a tettetést nem ismerte, s meggyőződésének kijelentésétől soha sem rettegett. Ily lelkülettel nem illett azon rendszerbe, mely, mint tudjuk, elvetvén a szent hagyományokat a szentírást vette a hit egyedüli alapjául, azonfölül eltagadván az egyház csalhatatlan tekintélyét, a szentírás értelmezésében az egyéni nézet szabadságát védelmezte! Eszerént mindenki önmagának magyarázhatja a szentírást, s amit aztán kimagyaráz, az reá nézve hit- és életszabály! Ezen elvvel nem fér össze sem a határozott hitágazatokkal bíró egyház eszméje, sem a hitet szabályozó, a szabad kutatást gátoló symbolicus könyvek tekintélye; de mivel ezek nélkül határozott jellemű vallásos társulat nem létezhetik, a protestantismus elég következetlenül korán alkotott

symbolicus könyveket. Kepler nem mindenben hódolt e könyveknek. Ő a szabad kutatás elvét teljes következetességgel használta; és ennyiből valódi protestans volt; mit tehetett ő róla, hogy a szentírásból mást magyarázott ki, mint a protestans világ württembergi tudósai? s lám mivel nézetei nem egyeztek ez utóbbiak nézeteivel, ő nem kapott az egyetemenél alkalmazást. Ez volt az első üldözés, melyet vallásos meggyőződéseért szenvedte. Tycho, mint tudjuk, nem elegyedett bele a hittani vitákba, de Kepler theologusnak képeztetett ki; ő tehát följosítva érezte magát a dologhoz szólni, s egyenes határozott jellemű ember lévén később volt inkább másutt keresni kenyerét, sem hogy következetlenségbe esvén saját meggyőződését elárúlja. De hová menjen? Egész Németország a vallásos mozgalmak színhelyévé vált, hol a vallás ürügye alatt tulajdonképen a legönzőbb politica játszák szerepét! Lelke ráunt e veszélyes játékra, s ő elhatározta magát élete erejét a mennyiségtan terére fordítani.

Az általa szerkesztett naptárok közhelyesléssel fogadtattak, általok ismerkedett meg Németország Kepler nevével, s ő 1593. huszonkét éves korában a stájerországi rendektől a gráci gymnasiumhoz a mennyiségtan tanárául kivatott meg, s Kepler fölmentetvén magát a hazája iránti kötelezettségek alól

1593. Grácba költözött. A mennyiségtan tanszékéhez ez időben általán a csillagásztan is járult, Keplernek tehát ebben is tanórákat kelle adnia, pedig ő akkor még keveset értett hozzá; birta azonban a bűvös kulcsot, mely a csillagászat titkaiba bevezet, birta a hatalmas tárgyakat, melyekkel annak főséges tájaira fölemelkedheték, s mint becsületes ember főkötelességének tartá egész erővel hozzálátni a tanuláshoz, hogy az elvállalt hivatalt becsülettel viselhesse. Lángesze hamar keresztül tört a nehézségeken; mert ím alig három év múlva már a csillagásztan magasain látjuk őt egy önszerkesztette könyvvvel kezében, mely a tudós Európa figyelmét magára vonta. A könyvnek címe „*Prodromus dissertationum cosmographicarum orbium caelestium.*“ Kepler e könyvben Kopernik rendszerére támaszkodván az égi testekről értekezik, s a világ alkotmányát fejtegeti. Sok ugyan e könyvben még az ábrándozás! Az astrologia s a többi titkos tudományok még mindig uralkodának a szellemi világban; Keplernek sem sikerült teljesen lerázni az évezredek meggyőződésének hatalmát. Ő is az égi testeket élő lényeknek lenni állítá, amelyek különös lélekkel bírnak; a föld szerénte lélekzik, mialatt szeleket és gözöket taszít ki kebléből; s i. t. Ámde ezen ábrándok mellett sok jeles nézetre is találunk mun-

kájában. Azután ő még csak kezdő vala e téren, s maga sem bizott egészen nézeteiben; azért nem is védelmezte azokat csökönösen, hanem inkább tanulni akarván, elküldötte könyvét Mangin-, Galilei-de leginkább Brahenek, kit Maestlin, egykori tanítója, a csillagászat terén vezérnek lenni hirdetett, s mindegyiknek véleményét kérte ki könyvét illetőleg. Tycho szívesen vette e könyvet, melyben ő is nagy dicséretekkel halmoztaték s felelvén Keplernek inté őt, hogy „fölhagyván még most az elméleti okoskodásokkal, előbb az égi tűnemények vizsgálására szorítkozzék, mivégre saját észleleteit ajánlotta neki; s csak aztán, úgymond Tycho, ha az égi tűneményekkel kellőleg megismerkedtél, lépj visszafelé az okozatról az okra, s alkoss elméletet.“ Arra is intette, hogy az elmélet alkotásában inkább az ő mint Kopernik nézeteire támaszkodjék, mely utóbbiakat Tycho helyteleneknek tartá, végre magához hitta Keplert, mert már akkor 1597. a tengeren átkelt vala s külön csillagda fölállításáról elmélkedék.

Kepler ezalatt egy stájerországi nemes hölgygel házasságra lépett, ámde életüröme nem vala tiszta s zavartalan. Úgy látszék szomorú csillagzata újra előtérbe lépett. Valamint mindenütt, úgy Stájerországban is nagyon meghasonlottak a testvéri szi-

vek. A legszentebb tárgyakra vonatkozó véleménykülönbség miatt az egész ország izgatott kedélyállapotban vala. Ilyenkor egyik fél a másikat sérti, egyik a másikat elnyomni törekszik, s a kedélyek hullámvázása szerint majd az egyik, majd a másik fél kerekedvén fölül, egyik sem élvezheti biztos élte nyugalma. Kepler Stájerországban egyrésről külföldi, más résről protestans vala; ezért a honfiak nagy száma s a katolikus rész nem jó szemmel nézte, de a szigorú lutheránusok sem elégedtek meg vele, ugymint ki a hit dolgában is különös meggyőződéssel bírt, végre, miután a csak imént kiadott munkájában nyilván Kopernik rendszerét helyeslé, mindazoknak haragját zúdította maga ellen, akik a föld mozgását hirdető tannak esküdt ellenségei valának. Kepler feje fölött tehát némi zivatar keletkezett, mely elől menekülendő rövid időre Magyarországra vonúlt, de a rendektől csakhamar visszahivatott. Vissza is ment Kepler Grácba, tudjuk azonban, hogy ekkor már Tycho is magához édesgette őt. Kepler Tycho első meghívására mit sem felelt, Tycho azonban nem szünt meg őt sürgetni, több rendbeli levelet intézvén hozzá, mindannyiszor megújítván ajánlatát. „Egymásután kezemhez adták a leveleket, így ír Kepler, s én jónak láttam Tychoval élő szóval értekezni. Elszéledvén

tehát tanoncaink azt gondoltam, hogy a rendektől fizetett díjt helyesebb célra nem fordíthatom, mint ha Tychóhoz utazom, mire különösen báró Hoffmann udvari tanácsos ösztönze, ki akkor Grácban vala, s Prágába visszautazandó saját kíséretében helyet ajánla. Elfogadtam ez ajánlatot, s így 1600. év február havában Brahénél termettem.“ Tudjuk, hogy Kepler sokat reménylett Tychótól különösen csillagászi nézeteinek kijavítását illetőleg. Tycho ez időben Longomontán társaságában márs bolygóval vesződéek oly elméleten dolgozván, mely e rejtélyes bolygó mozgási jeleneit kellően megfejtené. Miután ez neki épen hamis alapnézetei miatt nem sikerült, melyek szerént a nap mozogna, a föld pedig állana, Kepler azon gondolatra jöve, hátha épen e bolygó mozgásai szolgálhatnak kiindulási pontul saját elméletének végleges megalapítására. Hozzáfogott tehát ő is a munkához; de csakhamar meggyőződött, hogy a cél elérése sokkal több munkát igényel, semhogy azt Tychónál vendégképen tartózkodván befejezhetné; azért miután úgy is 4 hónapot töltött Csehországban, jövendő teljes ideköltözésének föltételeit megállapítván Grácba visszautazott, hogy ez ügyben a rendekkel is értekezzék. Tudjuk, hogy a rendek nem akarták őt díjazni, ha Grácban nem marad, s hogy ő, miután Tycho részéről a

császár nevében diszes állás- és türhető fizetésről biztosított, végbucsut vőn Stájerországtól s 1600. october havában családotól Csehországba utazott. Ez uton negyednap i lázba esett, mely őt majd nyolc hónapig gyötörte annyira, hogy csak a legnagyobb fájdalmak közt dolgozhatott. A következő év tavaszán még folyton tartó betegsége alatt vissza kelle utaznia Stájerországba nejének örökösödési ügyében, s ime, amit az út okozott, az út el is vitte. 1601. september havában egészszégesen visszaérkezvén Prágába, Tycho által a császárnak bemutatatták. Ez kegyesen fogadta, s udvari mathematicusának kinevezvén őt Tychoval folytatandó munkára lelkesítette. Tudjuk végtére azt is, hogy mindaketten a rudolfi táblákon dolgoztak, midőn Tychót 1601. october 24-én a véletlen halál meglepte.

Kepler ekkor 30 éves vala, s ámbár alig nyolc évig s ekkor is folytonos zavarok és számtalan bajok közt foglalkozék a csillagászattal, mégis annyira vitte dolgát, hogy meghalálozván Tycho úgyszólván páratlanul álla a csillagászi tudományok terén. Ő ugyan keveset észlelt, de annál többet számított; számításai eredetiek és biztosak valának. Lángesze a legszövevényesb ügyben kimutató neki az utat, mely célhoz vezeté. A haldokló Tycho szívére kötötte az ég ügyét, a császár pedig nem habozott,

öt Tycho utódjául kinevezni, rábizván Tycho észleleteinek könyveit, s meghagyván neki, hogy a megkezdett munkát folytassa és befejezze. Kepler átvette a nagy kincset s nem is vált meg tőle, míg élt. „Én úgymond ő maga 1624. évben írt egyik levelében, Tycho halála után huszonhárom évig ezen iratok tanúja és egyedüli őre valék, teljes erővel azon dolgozván, hogy mint a múlt időnek legdrágább kincsei a császár költségein saját magam és más hiteles férfiak fölügyelése és szigorú javítása alatt több példányban kinyomassanak.“

E kincsnek korlátlan birtokában lévén s teljes véleménysszabadsággal mozoghatván elérkezettnek vélte az időt, melyben világnézleti eszméi iránt tisztába jöhetne. Mondottuk már, hogy mars bolygó mozgásainak szorgalmas kutatása által célt érhetni reményle; elővette tehát a két év előtt megszakított munkát s több évi fáradságos munka után két nevezetes törvénynek nyomába jutott, melyek az ő nevére „Kepler törvényeinek“ neveztetnek, s melyeket 1609. „De stellae Martis motibus ex Observationibus Tychonis“ című munkájában a tudós világgal közlött. Az egyik törvény azt mondja, hogy mars, tehát a többi bolygó is, a nap körül nem körben hanem kerülékben, azaz tojásalakú pályán kering; a másik, hogy e futás közben vonó suga-

raik vagyis a napot és a bolygót összekötő vonalak egyenlő időben egyenlő területeket surolnak. E két törvényhez 1619-ben egy harmadik is járult, mely szerént a kerületi idők nézetei úgy aránylnak, mint az illető bolygók középtávolyainak köbei. E három törvény a csillagászatban valódi alapkövét képezi.

E nehéz és eredményteljes munka közt Kepler épen nem örült a jólétnek. Szomorú csillagzata Csehországban is fölkereste őt, s ezuttal bajai épen azon részről jöttek, honnan földi üdvét reménylheté, t. i. a császár részéről. Rudolfról egyik történészünk így ír: „szerette a szép lovakat, és egész napokat töltött mellettük az istállóban; szeretett mindennemű remekműveket, melyekből pompás gyűjteményt állított össze; kedvelte az alchimiát és astrologiát; belőle valószínűleg igen jeles tanár vált volna, de mint császár magát, tartományait veszélybe döntötte.“ (Bumüller II. k. 110.) Úgy van. Rudolf igen rossz kormányzó vala; róla különösen áll, mit a régi író az emberekről általán mondott, hogy életük nagyobb része nem hozzájuk tartozó munka közt vesz el, „maxima aliud agentibus.“ Rudolf is szüntelen mással foglalkozék, egyszerre csak azt vette észre, hogy feje fölött zúg a fürgeteg. A főszerepet itt is a reformatio vitte. „Rudolf a protestansok ter-

jeszkedéseit kezdetben elnézte; midőn azonban Opic prot. hitszónok magában Bécsben rágalmozó szónoklatokat tartott a pápa ellen, minden nem kiváltságos prot. lelkeszséget eltörlött s minden protestans iskolát betiltott.“ Ezt és más efféléket a prot. táborban üldözésnek nevezték el, s rövid idő alatt mindenütt föllázadtak. Németországban az unio nevű prot. szövetség emelte föl fejét, mely leginkább IV. Henrik francia király segélyével Habsburg házáat megrontatni szándékozik. Csehország és Austria forrt; Erdély és Magyarország nyílt tűzben vala. A zavarok a mással foglalkozó császárt készületlenül találták, s nemcsak őt magát, hanem az uralkodó családot is végveszélylyel fenyegették. A császári ház többi tagja a veszély láttára Rudolfot közmegegyezéssel a kormányra alkalmatlannak nyilatkoztatta ki, s Mátyás testvére fegyveres kézzel fordult ellene, sőt miután a protestansoknak kedveze, csakhamar Austria, Magyar- és Morvaország urává lön s 1609-ben Csehországot is hatalmába kerítette. El lehet képzelni, mily állapotra jutottak ezalatt a közügyek! A pénztár teljesen ki volt merítve, a hivatalnoki fegyelem és hűség tönkre téve. Mindennek rossz következményeit Kepler súlyosan érezé. „Már a második és harmadik évben, mint ő maga panaszkodik, irigy szemmel mérték őt a

pénztárnokok ; kisebbben ki sem fizették járandóságát ! Midőn 1609-ben nagyhirű munkáját kiadta, Rudolf keményen megparancsolta, hogy nemcsak a kiadási költségek téríttessenek meg neki, hanem a hátralévő s kétezer ezüst forintra rugó díja, sőt ezenfölül még más kétezer forint is fizettségük ki számára ; ámde két évig senki sem törődött a császári parancscsal. Ezalatt bekövetkezett a trónváltoztatás. Mátyás megerősítette ugyan Keplert hivatalában, sőt meg is újította a díjának kifizettetésére vonatkozó rendeleteket, de mind hasztalan ; az ő parancsára sem hajtott senki s Kepler még 1616. is panaszkodék, hogy a császári parancsnak semmi eredménye sincsen. „Pedig nagy szükségem volna pénzre, úgymond ő maga, már csak azért is, hogy még legalább három embert tarthatnék magam mellett ; egyet, ki Brahe észleleteit számítás alá venné, egyet, ki a csillagászati tudósításokat készítené, (mely célra a szükséges táblák már készen valának), s végre még egyet, ki saját irataimat tisztázná, a nyomtatásokat javítaná sat.“ ; de minderre nem volt pénze ; pénzhiány miatt nem adhatta ki a rudolfi táblákat, sőt mi több, maga sem élhetett meg becsületesen. Némelyek szerint az orvosi tanulmányokat bevégezvén mint gyakorlati orvos is működék ; de bizonyosabb az, hogy 1613. Mátyáshoz folyamo-

dott sorsának biztosítása végett! Mátyás azt határozta, hogy a nagyon zavarodó Prágát elhagyván Lincebe menjen, s ott folytassa munkálatait, mellette még az ottani gymnasiumnál mennyiségtant tanítson, amiért is a felső austriai rendektől veendi az élete föntartására szükséges költségeket, hátra levő díjára pedig várakozzék, míg a zavarok teljesen lecsendesülnek!

Így került Kepler Lincebe! Már ekkor özvegy vala; neje Prágában meghalálozván egy fiút, egy lánykát hagyott hátra, kiket Kepler magával Lincebe vitt, hol egy polgárleánnyal új házasságra lépett. Ebben sem volt szerencsés. A második házasságból született nyolc gyermeke egymásután elhalt; majdnem minden esztendőben egy temetése vala. 1615. Würtembergából azon leverő hírt hallá, hogy édes anyja a boszorkányság gyanuja alá esvén a törvényszék elé hurcoltatik s 1620. maga kénytelenített hazájába utazni, hogy édes anyját a végveszélyből kiszabadítsa! Egy álló évig tanuja vala anyja kinoztatásának, míg végre sikerült neki, nemcsak anyját kiszabadítania, hanem azt is kieszközölnie, hogy ezentúl a boszorkányperek némileg enyhébb folyamat nyertek. De ő maga sem vala ment minden üldözéstől. Mondottuk már, hogy Kepler nem ismerte el mindenben a symbolicus köny-

vek tekintélyét. A Formula Concordia-et sem fogadta el föltétlenül, azért a linci protestans papsággal vitába keveredett, s mivel ennek dacára mégis az Úr asztalához járult, Hitzler Dániel saját földijétől onnan elüzetett. Kepler emiatt panaszt emelt a stuttgardi consistorium előtt, de onnan rendre utasító levelet kapott, s Hitzler megdicsértetett. Ez alatt kitört a harminc éves háború, melynek kezdetén 1619. Mátyás meghalálozott s a kormánypálca a legnagyobb zavarok közt II. Ferdinándra szállott. A protestans és katholikus világ elkeseredett harcot vitt egymás ellen, s Kepler elmondhatá magáról „Foris pugnae, intus timores“, s mégis a mindenfelől zugó harcmorajok közepette sem hagyta föl munkálataival, melyekre erőt csak a rendkívüli tudományszeretetből és a sikeres munka nyújtotta végtelen örömből meríte. 1619-ben kiadta a „Harmonia Mundi“-nek címzett munkáját, melyben harmadik törvényét közlé; ugyanekkor Augsburghban „De Cometis“ című könyvét; 1621. Kopernik tanának elméletét „Epitome Astronomiae Copernicanae“ cím alatt. Ez évben fizette ki neki II. Ferdinánd dacára szorúlt állapotának nemcsak maga részéről, hanem elődei után is fönmaradt díj hátralékát, s elrendelé, hogy a rudolfi táblák kiadásához szükséges költségekkel mihamarább elláttassék. Kepler

tehát komolyan hozzálátott a rudolfi táblák végleges befejezéséhez. Régóta dolgozott már e munkán, s hogy előbb nem kerültek sajtó alá, annak nem ő vala az oka. „A késleltetésnek azonban némi jó oldala is volt, mond Gassendus, mert hova tovább, annál tökélyesb lön a mű.“ Szépen fejezi ezt ki maga Kepler, midőn a táblákhoz adandó előszó elkészése miatt mentegetőzik „Ismered úgymond az asztronómok szokásait! még készülődnek és piperézkednek, egy év telik bele. Már aki a csillagászat természetét ismeri, meg fogja vallani, hogy nálánál lassubb és töprelyesb nő nem találkozik. Bizony ha nem rendelkezhetem a n n n y i idővel, mely alatt nézeteim megérhettek, tán azon veszélybe jutunk, hogy e kényes nöcske ráunván ruházatára rövid idő múlva új költséget s új diszítmények után rimánkodik! Lám tíz év óta majdnem készen valék e táblákkal várván a kiadhatás idejére, de valahányszor kezembe vettem, mindannyiszor valami hibára akadtam, melyet ki kellett javítanom; vagy a nagyon bonyolódott számítás egyszerűsítése, vagy más valami helyes ötletre akadtam, melyet, ha csak az egész művet újra át nem dolgozom, a táblákba helyesen beleszőni nem bírtam volna“!

1626-ban végre sajtó alá kerülhete a nagy mű; ámde éppen ezen évben törtek ki új erővel a har-

minő éves háború zavarai, mikoron a császár vesztére Dán- és Angolország s Németalföld egyesültek, s Mansfeld az Elbánál Wallenstein táborára rottott. A keresztény felekezetek közti kölcsönös gyűlölet ezáltal csak növekedék s Kepler maga részére tanácsosabbnak vélte Lincből Ulmba menni, hol tábláit zavartalanul kinyomathatni reménylé. S így is történt. 1627-ben tehát valahára napvilágot látott e roppant mű, melyről Lalande megvallja, hogy egy századig a csillagászi számítások egyedüli alapjául szolgált.

A táblák nem voltak ugyan egészen hibátlanok, de ezen nem fogunk csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy Tycho csak szabad szemmel észlelt és mért, azért helyhatározatai nem lehettek oly tökéletesek, mint a későbbiek, melyek a távcsövek segélyével történtek.

Kepler csillagászi tevékenységét tekintvén azt hinnők, hogy mással nem is foglalkozott, mint a csillagászáttal; pedig nem úgy van. Kepler a természeti tudomány más ágaiban is jeleskedék. A természettan terén szép fölfödözéseket tőn, a tengerár s apály okát ő helyezé legelőször a hold vonzó erejébe; 1610. föltalálta a csillagászi távcsőt, igen helyesen kimutatván a domboru lencsék hatását. E látcsővel vizsgálta a hold fölületét, jupiter holdjait,

s venus fényváltozatait. A földi távcső szerkesztésére is ő adta az első utasítást. A látás helyes elméletét megalapította; fejtegette a színek és szivárvány keletkezését, a vízforrások eredetét; megfejté a nehézség miben létét s i. t. El nem szabad hallgatnunk, hogy ő is fődözött föl egy új álló csillagot az Ophiuchus lábában, s hogy merkur és venus bolygóknak a nap tányérján leendő átmenetének idejét előre meghatározta! A venusnál valamit hibázott, de merkur csakugyan átvonult 1631. nov. 7-én 10 óra- s 27 első perckor. Kepler már nem élt; azért, midőn azt Gassendi Párisban vizsgálta, Schickard barátja fölsohajtozék mondván „Bár élne most Kepler, ki e tüneményt oly korán megjövendölte s mindnyájunkat annak megvigyázására ösztönze! Ámde ő egy évvel előbb költözködött ki halandó testéből, hogy az égiek közt lakván a látványt közelebből élvezhesse.“ Tagadhatlan tehát, hogy Kepler lángesze sokszoros irányban működék; tudományos kutatásait szorgalmasan följegyezvén, nem csak az irodalmat gazdagította, hanem tudományát megörökítvén azt utódainak hagyományozta, úgy hogy sokáig mint fénylő oszlop világíta kijellevén az irányt, mely célhoz vezetete. Des Cartes őszintén megvallja, hogy láttani tudományát Kepler iratainak köszöni; mások másban tanultak tőle, s

ha nem vallják is meg, legalább nem tagadhatják.

Ám lássuk e derék harcosnak végtusáit. Elkészülvén a „Rudolfi táblák“, ezeket Gassendi szerint maga vitte el 1628. Prágába a császárhoz; némelyek azt állítják, hogy ekkor tőle 6000 forintot kapott; Gassendi hallgat e fizetésről, helyette azt állítja, hogy Ferdinand a meklenburgi hezcegséghez utalta, melynek kötelességévé tétetett, hogy Kepler dijhátralékait kifizesse; s ezzel úgy látszik megszakadt a viszony, mely őt eddig a császári házhoz kötötte. Sorsa ezentúl sem változott. Munkái megalapították ugyan dicsőségét, ezt azonban épen földieik s hitrokonai nem akarták elismerni. A külföldön úgy látszik tisztábban ragyogott az ő neve, talán azért, mert minden földi nagysághoz bizonyos árnyoldalak tapadnak, melyek közletről föltünőbbek s erősebben sértenek? Meglehet! Keplert mi sem isteníjtük; mint katolikusok azt vártuk volna lángeszétől, hogy belátván a protestantismus következetlenségeit a katolika egyház kebelébe térjen vissza; Kepler azonban ezt nem tevő, s mi tán hajlandók volnánk kétségbe vonni e tekintetben az ő mély belátását, ha épen mint katolikusok nem tudnók azt, hogy a hit nem a tudomány és földi bölcsesség eredménye, hanem az Isten ajándéka.

Az Úr maga tudja, miért engedte e különben dicső lelket az egyházon kívül tévelyegni! Mások azt vetik szemére, hogy a társas életben heves, kiméletlen s az előkelők irányában gyengédtelen vala! Mi e tekintetben nagyon tudjuk őt menteni, ki annyi fáradság és eredményteljes munka által keservesen megérdemlett béréhez sem juthatott, hanem annyiszor mennyiszor a szükség égető gondjaival küzdvén nem egyszer veszthetné el türelmét, mely nélkül egy halandó sem bírja megőni lelki nyugalját, s megtartani az illendő mértéket. A protestansok nem egy oknál fogva haragudtak Keplerre; joggal-e? azt lássák ők; de annyit mondhatunk, hogy nem Kepler hibája, ha elvrokoni lelkük keserű érzetében azt sem akarták benne méltányolni, mi valóban az ő érdeme vala, t. i. a tudományt! Annál föltünőbb és Keplerre nézve jellemzőbb, hogy ő nemcsak a gyermekéveiben beszitt hitelvhez, hanem háladatlan nemzetségéhez is hű maradt. Sokszor hitták őt a külföldre, de ő megköszönvén a londoni, strassburgi és bolognai meghívásokat inkább Wallenstein herceg szolgálatába lépett, mert így legalább a birodalomban maradhatta, bár előre tudhatta, hogy a herceg sem fogja kellően méltányolni tudományát. Wallenstein ugyan is Keplerben nem annyira a csillagászt, mint inkább a csillagjóst haj-

hászta; ömaga rég leolvasta már a csillagokról, hogy valami nagyra termett, mi lelkét kimondhatlan gög- és nagyravágyással töltötte el; pályája nem is volt dücstelen; kincset, hírt és hatalmat szerzett, de a nyert eredmény még mindig nem felelt meg lelke nagy szomjának; azért új meg új terveket készít; e tervek kiviteléhez szükséges új csillagjóst velt nyerhetni Keplerben a nagy csillagászban, azért vette őt magához; azonban csalódott. Kepler élte alkonyán tisztábban látta az égi testek természetét s rendeltetését, semhogy a csillagjósolást azon komoly hittel üzhette volna, mint sokan üzték ő előtte. Nem vetette ugyan ő azt el egészen, mint tőle várhatnók, de nem is élt vele vissza. „Ő jó-solt ugyan, mond Buchner, hanemcsak azért, hogy a jóslatok leple alatt oly igazságokat mond-hasson el, melyeket különben el nem mondha-tott volna; vagy hogy a mások jövőndölései ál-tal kétségbe ejtett sziveket megvigasztalja, vagy végre azért, hogy a csillagjóslatok irányában még mindig főnálló vastag fogalmakat megritkítsa s tisztítsa.“ Ily jós azonban nem lehetett kedves Wallen-stein udvarában; hihető, hogy mindaketten hamar ráuntak egymásra, azért Wallenstein Rostockba hi-vatta meg Keplert tanáruul az ottani egyetemhez, Kepler pedig szívesen távozott, folytatandó tudo-

mányos kutatásait. Régi balsorsa azonban ide is el-
kisérte őt. Mint hallottuk, Ferdinánd a meklenburgi
hercegségre ruházta át a Kepler kielégíttetését; de
bizony itt sem akartak fizetni; s ő 1630-ban kény-
telen vala Regensburgba utazni, hogy ott az orszá-
gosan összegyűlt rendek előtt panaszolja el szük-
ségeit, s járandóságainak végleges kifizettetését ki-
eszközölje. Nem egészen 59 éves vala, midőn Re-
gensburgba utazott, nem nagy kor ugyan, de Kep-
lernél az 59 év hihetőleg többet nyomott mint sok
másnál. Az utazást nem bírta meg! „A túleröltetett
lovaglás következtében, mond Eichstadt után
Gassendi, agyvelő-kelevényt kapott, melyből agy-
hurut s ebből halál következett; Benegger szerint
forrólázba esett, mely hosszú szenvedéseinek véget
vetett november 15. 1630. Így halt meg a német
nemzetség egyik legnagyobb fia részént vallási ül-
dözések-, részént élelmi gondokkal küzdve, kinek
halhatatlan érdemeit, míg élt, csak néhány kora-
beli tudós méltányolta, a többi közönség csak más-
félszázad múlva tudta meg, hogy mit bírt Kepler-
ben. A németek szegényül hagyták őt s családját,
s még Olaszország fiai Galilaei munkáinak kiadásá-
ban versengtek, addig ők Kepler munkáit figye-
lemre sem méltatták. 1718. Hansch lipcsei tanár
kiadván Kepler leveleit ,többi munkáit is ki akarta

adni, de még akkor sem találkozott, ki a költségeket magára vállalta volna. A csillagászat azalatt nagyszerű fejlődésnek indult, s miután többé senki sem kételkedett azon, hogy e fölvirágzás Kepler lángeszének köszönhet legtöbbit, csak akkor határozták el magukat a németek arra, hogy emléksobrot állítsanak sirja közelében. E szobor Kepler mellképét mutatja; alatta domborműben Kepler geniusza amint a titokteljes Uraniát leleplezi, ez pedig neki az általa föltalált távcsőt nyújtja. Nem tudom, mennyire tették jóvá ezáltal az unokák apáik hibáját. Kepler azonban nem szorúlt e márványköre; van, mi nevének dicsőségét fényesebben örökíti, s ez az ő szelleme, mely a tudományban él. A tudomány vala éltének egyedüli, de végtelen öröme, ezért dolgozott, türt és szenvedett, teljes életében azon lévén, hogy korán fölismert föladatát megfejt-hesse. Ilyen volt Kepler; utinam noster fuisset!

Kruesz Chrysostom.

Mátyás király^{*)},

született 1443., meghalt 1490.

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?

VÖRÖSMARTY.

Hazám! ha végig tekintek multad zivataros századain, ha meggondolom, hogy annyi vihar, annyi vész vonúlt el fölötted, mely képes volt ugyan egy időre elhomályosítani eged azúrját, de csak azért, hogy annál fényesebben tündököljön napod: látom, fölismerem változékony sorsod végzetében az Isten ujját.

Nemzetem, dicső népem, lángszerelmem tárgya! — ha a tudós vizsgálatok nem is tudják történeteid szárait egész bölcsődig szőni, de látta a félvilág megjelenésedkor napodnak ragyogó fényét,

^{*)} Az életrajz-író gatló körülményei miatt e becses dolgozat későn küldve van be, mint óhajtottuk volna közvetlen az arckép után helyet nem foglalható.

villámló meteor valál, melynek látására a félvilág rendüle meg, — majd később elmúlt ifjú korod szenvedélyes mámore, és befogadván a szent hit üdvözítő malasztját, fogékony kebled annak érintésére nemes érzelmekre hevüle, és a romboló árvész helyett, melyet szomszédaidra árasztál — megszilárdítván hazádban a szabadságot, — öre levél nyugatnak a kelet barbársága és szilárd bástyája romboló árvészei ellen; igen, igen életednek ezer éves változékony folyamán keresztül egész a jelenkor sivár napjaiig fényes csillag valál, — tetteid dicsőségének fénysugaraival betöltvén a világot, örömben és szenvedésben, fénykorodban és gyászos bukásodban egyaránt nagy, életsugárzó képed ama fenséges hitet költi szivemben, hogy sorsod egy jóakaró Istenség kezében van, mely — míg kun-avar és besenyő nemzettestvéreid rég elenyészvén, nemzetiségök már csak a tudós világ vitájának tárgya — téged vész és vihar közt megtartott; te élsz „megfogyva bár de törve nem“ és élni fogsz, hogy — mint Isten a magasban végezheté — még ezután is elrejtett céljainak szolgálj, békítője légy kelet- és nyugatnak, közvetítője és csatornája a nyugatról keletre törő polgárisúltságnak.

I.

Még nem száradtak le a fájdalom könnyüi, melyekkel sirjához kísérék a hőst gyászoló neje, gyermekei és velök az egész nemzet, még sajgott a tompa fájdalom a haza megmentőjének vesztén minden magyar szívben, ingadozó hit- és kétségnek engedve helyt a hon jövő sorsa felett, midőn a Hunyadi-ház régi ellenei annyira szőtték a Szilágyi Erzsébet életéből előtte ismeretes ármányokat, hogy megtiszteltetés örve alatt az ifjú László eleve a királyi udvarba csalatott, a gyászoló özvegy gondjaira visszamaradván az ifjabb fiú Mátyás, kitől minden fényes ígéret dacára sem tudott megválni.

Midőn Mátyás születéséről, gyermek- és ifjúságáról, neveléséről és tanulmányairól akarunk szólni, megvalljuk, a történet biztos szálai elhagynak bennünket; már születése évére nézve a bizonytalanság kételyeivel állunk szemközt. Ama vita vajon 18, 17 vagy 15 éves volt-e Mátyás, midőn királyvá választatott, ha tökéletesen eldöntve nincs

is, de legnevezeteseb történetíróink, s köztök a Hunyadiak korának érdemkoszorús írója az utolsóra szavaznak, — eszerént Mátyásnak születési éve az 1443-ki volna. Már születéshelye bizonyosabb, és a hagyományos közvélemény most is mutatja azon jelenleg is főnálló házat az ó várban Kolozsvárott, melyben Mátyás először látta a napvilágot. E ház sokáig viselte emlékül vas ajtóin és rácsain a hollós cimert, de fájdalom — a mult század végével katonai kórházzá alakíttatván át, most már csak a nemzeti kegyeletes hagyomány emléke őrzi e szent helyet, hova más boldogabb nemzet régen oszlopot állított volna legnagyobb királyának! A sors véletlen szeszélye vagy a végzet utmutatása volt-e, nem tudom, de annyi igaz, hogy egyszerű polgárházban született Magyarország legnépszerűbb királya, igénytelen polgár tartá a szent keresztvíz alá, nem fény- és pompára estek első pillanatai, nem ragyogó öltönyű urak, nem fényes úrnők, hanem egyszerű polgárok állták körül elsőben bölcsejét, tagjai a nemzet azon osztályának, a népnek, melyhez egész életében oly kiválólag vonzotta őt nemes szive, melyet halálaig meg nem szűnt szeretni soha, és amely neki viszont szívében minden oszlopnál maradandóbb emléket állított holta után, midőn nem szűnt és nem szűnik meg napjainkig ismételni amaz jól

ismert mondatot: Meghalt Mátyás király, oda az igazság!

Azt tartják, az embernek mindenre születni kell, és a nevelés minden bölcsesége csak abból áll, az ifjút a természettől nyert eredeti rendeltetése felé lehető legbiztosabban, legsikeresebben kalauzolni. E hitünk Mátyás életében is igazolását találja. A természettől szerencsés véralkattal, fogékony kedélylyel felruházva, az Istentől belé lehelt szellemének éle, rugékonysága nemcsak minden szép, jó és nemesnek gyors felfogására és elsajátítására képessé tévé, hanem egyszersmind jellemének oly szilárdságot kölcsönzött, melyet sem a szerencse mosolya megingatni sem a balsors csapásai megrontani nem tudtak. De ha az alap jó és szilárd vala, melyre a nevelési rendszer épületét fektetni kelle, jók és szilárdak valának az elvek is, — mint a századok vészeivel dacolandó építmény gránitszikkái, — melyek ez alapra fektetve lőnek. Zsenge korának első évei a szülői háznál folytak le. Anyja, a főnemes Szilágyiak ivadéka, a legtisztessé hazánk matrónái közt, egy magyar Cornélia, képes a honnak magyar Gracchusokat nevelni, volt zsenge korának első irányadója. Anyai szeme örködött a gyermek első dadogása, játéka és álma felett, ő irányzá első lépteit, ő tanítá először kimondani az

Isten nevét, megismerni örök hatalmát, mindenhatóságát, tőle tudá meg a gyermek, hogy az isteni parancsok elseje a szeretet, tőle látá annak gyakorlatát. És midőn a nemes anya a szeretet törvényét magyarázá kedves gyermekének, beszéde eljutott a haza szent nevéhez is, magyarázá neki azt is, mi az a haza, mi az a nemzet, hogyan és mit kell áldozni a haza üdveért, a nemzet jólléteért, és nagyságaért! És ha példa kellett, nem érte azokban hiányt, nem kelle sem Róma sem Hellas nagy polgáraihoz folyamodnia — a gyermek még nem érthette volna — előtte valának a magyar történet ragyogó példányképei, előtte nemes atyja, kinek honszerelme oly fényes tetteket írt be a történet könyvébe, melyeknek fénysugarai örök nimbuszt kerítnek halántékaira.

Így nevekedett a gyermek Mátyás; míg anyja ekképen szívét nemesíteni, az Isten, haza és felebarátja iránti szeretetben erősíteni, és lelkét rendeltetése szerint az égiekhez emelni törekedett, atyja azon hitben, hogy erős lélek csak erős testben lakhatik, annak fejlődését különféle edző gyakorlatok által mozdítá elő, úgy, hogy nem találkozott kortársa, ki Mátyást a versenytéren egyben vagy másban legyőzni tudta volna. De ez még nem látszott elégnek, hozzászoktatá fiát eltűrni egyaránt:

hideget és hűséget, éhet és szomjúságot; akaratját, mint tulszigorú apák, nem törte meg keményen, nem veté alá önkényének, hanem míg erkölcsi dolgokban engedelmességre szoktatá, ami tetteiben a törvényekbe nem ütközött, hanem csak élénk, tűzről pattant véralkatának kinyomata vala, abban nem akadályozá. Nem sápadt, szobában örzött úrfi volt Mátyás, a nyár tikkasztó hűsége, a tél zordona egyaránt a vár udvarán találták őt, gyermektársaival játszva, hűség- és hideggel egyaránt dacolva, sőt igen ifjú korában megismerkedett a táborozás sanyarával is. Megedzett katonát, önálló, szilárd jellemű embert akart képezni belőle atyja, és hogy ez sikerült, a történelem lapjai bizonyítják. Majd jobban és jobban serdült a gyermek, lángelméje mind inkább és inkább nyilatkozott, és a gondos szülők kötelességöknek tarták tökéletesb oktatásban részesíteni, mint akkor főurainknál szokásban vala. A kormányzó nem volt eléggé tudós fia szellemének a classica müveltséget megadni, de különben is magas hivatala a hon ügyeiben gyakrabban tarták távol hazulról, mintsem Mátyás rendszeres nevelését folytonosan vezethette volna. Vitéz János előbb házi káplánja és titoknoka volt azon ember, kire fia nevelésével apai jogainak egy részét ruházta. Nem csalódott benne, mind ő mind nevendéke a történet

lapjain diszes és részben dicső helyet birnak. Mátyás szellemi tehetségei hihetetlen gyorsasággal fejlődtek, nem sokára mind a nyelvekben, mind egyéb tudományokban oly haladást tőn, mely a legnagyobb reményekre jogosíta. Igen fiatal korában a diák nyelvben, melyben atyja járatlan volt, annak titkárul szolgált. A hadászat kedvenc tudománya vala, és a római classicusok közül a hadi történetírókat legjobban kedvelte, és olvasásukban gyakran elmerülve találák. A csodás Roland és a rettenthetlen Berni Detre tetteit éneklő versek oly elragadtatással kapták meg lelkét, hogy ekkor az étel- és italról is megfeledkezett. Történetírói megjegyzék róla, hogy még király korában is az asztalánál énekelt hadi énekek oly nagy tetszésben részesültek előtte, miszerént azokat ebéd fölött soha sem nélkülözhetete. — De nem csak szelleme mivelődött a classicusokkal való társalgása által, Hellas és Róma hősei jellemének edzésére is példányul szolgáltak. Midőn 11—12 éves korában, mint apród — vagy inkább atyja hűségeért túsul! az udvarnál vala, a könnyelmű, léha, pazarló udvartartás, ama kicsapongások s dözsölések, melyeknek mindennapi tanúja volt, lelkének tisztaságát el nem homályosíthaták, oly romlatlanul, miként ment, ártatlan kedélye egész szüziességével tért ismét vissza az apai házhoz, hol

mint szüleinek kedvence, és atyjának egy boldogabb honba való költözése óta, sujtott anyjának öröme, vigasztalása, és szerencsétlen hazája jobb sorsának reménye tanulmányait tovább folytatá.

II.

A következő 1457-ki év gyászos vala a Hunyadi családra, szomorú a hazára nézve. A fejvesztett Cillei-párt nem szűnt meg ármányait szöni tovább, most személyes önzéshez még főnökük megöletése miatt forralt boszu is járulván. Így Cillei szelleme, még halála után is baljóslatú maradt honunkban. A fondorlatoknak tág mező nyílt, amint a király Budára visszaérkezett; de részént a Hunyadi-párt ideiglenes tulsúlya a király előtt, részént amiatt, hogy az ország közvéleményével nem tarták tanácsosnak dacolni, a cselszövők napfényre lépni nem mertek. Titkos utakon közeledtek a királyhoz, cselszövényeik szálait a történetíró előtt még most is nagyobb részt homály borítja; vannak, kik állítják, miszerént a gyöngyelelkű király elrémítésére még a meghalt Cillei szellemének felléptetéséhez is folyamod-

tak, mely éjnek idején a királyi hálószobában megjelenvén elégtételt követelt a gyilkosságért! Ürügyet újra Lászlónak egy részt honszerelme, másrészt könnyenhivősege és tulságos bizalma szolgáltatott. Ez saját költségén, míg az országos véderő együtt lesz, a törökök ellen sereget gyűjtven, e lépését a trónra veszélyesnek hirdetik, mintha annak elfoglalására volna valóban gyűjtve. Az ingadozó király gyanuja fel van költve, ezt ismét besugják Lászlónak, ki az ügyben tanácsot kérendő felkeresi Gara Lászlót a nádort, eljegyzett mátkájának apját, nem sejtven, hogy épen ipa feje az ellene szőtt összeküvésnek. A nádor a király megnyugtató szövegének látja, és evégre egyetlen eszköznek, ha László öcsét Mátyást Budára hivatja, hogy míg ő a törökök ellen harcol, legyen ki érdekeit védje és a lankadó bizalmat az udvarnál föntartsa. A meg gondolatlan ifjú beleegyezik, ír anyjának, ki bal sejtelmeit nem titkolhatván elejénte ugyan ellenkezik, de végre fiai és különösen Mátyás kérő sürgetéseinek engedve könyezve bocsátja el őt.

Szomorú sejtelme nem csalta meg, csak azt kívánták ellenségeik, hogy mind a két ifjat hatalmukba kerítsék, reménylven, hogy a további eszközök elvesztésükre majd újra László tapintatlansága adandja. És valóban úgy is történt. Miután — mint

mondám — seregét egyre gyűjté, a törökök ellen táborozandó, és már néhány ezer fegyverese volna együtt, az ellentél ezt a király előtt félelmesnek nyilvánítván szintén berendelé dandárait, s különösen Giskrának, kit a nyájas olvasó már Hunyadi János életrajzából hihetőleg ismer, meghagyatott, hogy seregével Pest alá vonúljon. Most rábeszéli Lászlót, hogy biztossága végett dandárja egy részét szállítsa át a Dunán Budára. Ellenei már ebben a körülményben árulást, megtámadási szándékot nézettek a királylyal. Hozzájárult ehhez, hogy László lovagjátékok rendezvén, némi cselszövény által támasztott rendtelenségben, csatlósai egyike, ki hihetőleg meg volt vesztegetve, megfeszített lándsával az épen akkor érkező királynak rohant. Ez által az összeesküdtek előtt a király élete elleni merény látszatával birt, és elég volt a főbenjáró per megindítására. László a várba a királyhoz hivatván, Mátyás szobáiban fogatik el, ezután üldözőbe vétetvén a Hunyadi-ház barátjai, Vitéz János, Kanizsai, Rozgonyi és mások többen börtönre vettetnek. Az undok terv sikerül, a nagy hős árváinak feje fölött a hóhér pallósa lebegett, csak a véres végrehajtás volt még hátra. Azon tanakodtak a gonoszok, mindkettő haljon-e, vagy csak az idősebb László? A rettegés a Hunyadi-párt erélyességétől, s a nemzet boszujá-

tól megmenté a tanácsban Mátyás életét. Ennek a király megsértett barátnéja Ronov Ágnes menekvést is akart eszközölni; „nem — úgy mond ő — a nagy Hunyadi fiának a börtön rabláncait kell viselni, hogy nem csak pártfeleink, e nemzet fogja pártját, a királyon sarkalatos törvényeinek megsértését megboszulandó. Nekem maradni kell, hogy bár saját szenvedésem árán, hazám boszulva legyen megsértett jogaiért.“ Már ekkor László nem élt vala többé. Rövid, indokolatlan ítélet halált mondott fejére, ellenségei voltak árulói, valamint birái is. Köztök vala saját ipa Garai nádor, kinek kérges szívét sem a szánsalom a nemes ifjú iránt, sem alélt leányának patakzó könyei, sem kétségbeesése meg nem lágyíthaták.

Ifjú olvasóim ismerik a vérfagylaló ítélet végrehajtását, valamint azt is, hogy a király ugyanazon nap évfordulóján, melyen Temesvárott a Hunyadiaknak esküt tön, — vagy női féltékenység, vagy idegen nagyravagyás boszujának tárgya — életétől megvált. „Discite mortates non temerare fidem“!

III.

Amint a király halálának híre az országba megérkezett, mintegy varázsütésre a háborgó tenger hullámai lecsendesültek, megszűnt a polgárháború, melynek lánghullámai László sírja fölött összezsaptak. A király-pártiaknak nem volt kit védeni, az ellenfélnek nem volt ki ellen harcolnia. Az ingerült felekezetek, ha nem is békére, fegyvernyugvásra nyújtottak egymásnak jobbot, és azt Szegeden meg is erősítették. Komoly teendők foglalták el a hazát, a királyválasztás napja a jövő januar elsejére vala kitűzve.

Azonban, ha le is tévék fegyvereiket a harcban álló pártok, azért nem lön a hazában béke. Alattomos fondorlatok, cselszövényes izgatások válták fel a fegyverek zaját, amint egyik vagy másik trónkövetelő föllépett igényeivel; az osztrák és lengyel párt, Ujlaki főnhéjazása, a nádor cselszövényei a kívánt sikerért mindent mozgásba hoztak, csak a Hunyadi-párt volt nyugodt, mivel „eszébe jutott a nemzetnek saját akaratjáról beszélni“ mint

Jókai mondja — és kiről beszélhetett volna jogosabban, méltóbban, mint legnagyobb hősenek érdemes fiáról, a vérpadon elvérzett mártir testvéröccséről?

Nagyszerű jelenet, fölséges látvány nyilik szemeim előtt, ha tekintetem visszaszáll a multba, oh hogy nem birom a „Csehek Magyarországon“ koszorús írójának tollát, lefesteném nektek ifjú olvasóim a dicső képet, melyet Budapest és az ős Rákos ezelőtt négyszáz évvel nyujtott, midőn százezer harshány torok kiáltá ki Mátyást Magyarország királyának! Eltűnt dicső napjai a múlt századoknak, hogyan képzelje fönséges arcotokat a késő unoka, ki soha hasonlót nem láthatott! Nincs tollam, de a kiszabott szűk tér sem engedi, hogy áradozzam; halljátok röviden a történeteket, csak a képzelet képes elérni azoknak magasztos nagyszerűségét!

Szilágyi Mihály, Mátyás anyai nagybátyja, megjelent pártjával Pesten, elhozá szószólólul negyvenezernyi seregét, hogy a nemzet akaratjának tiszteletet szerezzen. Napokig huzódott a választás, ármanyt és cselszövényt koholtak a Hunyadiak ellenségei, Garai, Ujlaki és a velök tartó nagyok többsége ki akarták éheztetni a kisebb nemességet, mely fölösen sereglett össze kedvencének választására, de mely a hosszas tanácskozás alatt nem birva fedezni költségeit kénytelen oszlott volna szét. Ke-

resztül járt eszükön Szilágyi, kényszeríté a nádort a Rákosra tenni át a gyűlést, — künn a szabadban csikorgó hidegben nem lehet soká tanácskozni. De még így sem lett volna oly gyors eredmény, ha az elemek nem vegyülnek bele a pártok tusájába. Január 24-ke vala; a két város közt a Duna jegén állott Szilágyi negyvenezer embere éh-, szomj- és fagytól dermedten, végre az ősz Duna is beleszólt, iszonyút roppant hátán a jég, a sereg mozgásba jő, zászlói szétröppennek, és negyvenezer torok kiáltja: Éljen Mátyás király! A példa a parton ácsorgó néptömegre ragad, ezrek és ezrek kiáltják: Éljen Mátyás király! Utcáról utcára terjed a hang, künn a Rákoson is hangzik már a szó: Éljen Mátyás király! Vége a tanácskozásnak, mit Szilágyi ékesszólása ki nem vihete, arról az urakat százezer kiáltó torok hangja győzte meg, — végre a gyűlés is feláll, s egy hangon kiáltja: Éljen Mátyás király! — — — — —

Míg ezek ide benn a hazában történtek, és a rohanó hír szárnyain tova repülve eljutottak egyaránt a palotáig, meg a szerény kunyhóig, míg városon és falun, palotában és kunyhóban egyaránt hangzott e szó „Éljen Mátyás király“; míg az ország rendeineк homlokára az első lelkesülés ellobbanása

után komoly ború szállt a teendők felett, míg az ország azon tanakodott, hogyan ülteti székébe újonnan választott királyát, Mátyás idegen földön bár tisztességes, de mégis csak keserű fogságban sinylett. A király által egyelőre Bécsbe vitetve, itt élte le néhány havát fogsága szomorú idejének. Hányszor eszmélhete hazája gyönyörű egére, ékes virányaira, melyeket most már nem láthatott, hányszor merenghete a barna felhőkön, melyeket keletről hozott feléje a szél,— hányszor gondolhata a szegény anyára, kinek kérését, intéseit nem hallgatá meg, midőn bátyja hívására Budára indult! Eszébe juthattak sokszor szomorú sejtelmei, melyekkel útnak bocsájtá, és melyek oly iszonyun teljesülének. De mind ez hasztalan volt — a szenvedést férfiassan kelle tünie! Minő bánásmódban részesült Mátyás Bécsben, egyenes adatok hiányában nem tudnók megmondani, de hogy gúnyban és bántalmakban is része lehetett, egy fenmaradt adoma tanusítja. Ugyanis, midőn egy alkalommal a léha udvaroncok mint szokták olykor — kelleténél tovább gunyolták őt „a magyarok királyának“, a türelmet vesztett ifjú e szavakkal némítá el elleneit, „azért is az leszek — ugymond — sőt ha az Isten megsegít, még nektek is fogok parancsolni.“

De mint a szorgos méh a mérges növényből is

mézet tud színi, úgy tudott az ifjú rugékony lelke fogsága szomorú körülményeiből magának hasznót meríteni. Nemcsak szellemét művelé tovább szorgalma által, többek közt a német nyelvbeni ismeretét is tökélyre vivén, hanem jelleme is edződött szilárdságban nyervén, emberismerete fejlődött és tágult, részént különféle állású és jellemű emberekkel társalgása, részént azon észrevételek által, melyeket azok magaviseletéről tehetett, a szerencse és balsors különböző körülményei közt szemlélvén őket.

Midőn László király szomorú végzetét követve Prágába indult, Mátyást magával vivé, hol a fogoly helyzete még inkább súlyosbult. Ebben csak a király halálával állt be változás. Podiebrád cseh kormányzó igen alkalmas tényezőnek vélte őt számítása sikerére nézve. Figyelemmel kísérvén a magyar mozgalmakat gondolá, ha Mátyás nem is leend király, mire azonban szintén alapos remény lehet, legalább gazdag váltságdíj reménye le érte anyjától. Kegyesen kezdte tehát bánni az ifjuval, mint türt vendégnek asztalánál az utolsó helyet jelelvén ki, és olykor nyájasan intézvén hozzá szavait. Így tartott ez egy pár hónapig, Mátyás nem tudá sem a készüléteket, sem a történeteket, teljes tudatlanságban tartatván a viszonyok felől. Végre egy alkalommal a komor

férfiú szokatlanul sugárzó arccal jelent meg a teremben, Mátyás, ki fogsága alatt megtanulá az arc redőiből vizsgálni a veséket, nem vala képes e változást magának megmagyarázni. Nem sokára minden kiderült, Podiebrad gyors futár által értesülve Mátyás választatásáról, ennek fogsága előnyeit már markában hitte tartani. Mosolygva közeledett Mátyáshoz, őt karon fogá és saját helyére az asztal elején ültetvén, maga mellette a második helyet foglalá el. Mátyás nem mutata meglepetést, tréfa vagy szeszély volt-e nem tudva, szótlanul ült le újabb helyére, Podiebrád arcáról lesve a magyarázatot. Ez nem sokáig késett, az első tál étel után poharat emel a kormányzó és Mátyás felé fordúlva, ünnepélyesen meghajol mondván: Üdv neked Mátyás Magyarország királya!

IV.

Az ország rendei még mindig a Rákoson tanácskoztak. A királyválasztást követő napokon első gondjok vala királyukat fogságából kiszabadítani, és a sokat zaklatott hazának a békét megszerezni. Elsőbben Podiebrád tudósíttaték Mátyás

választásáról gyors futár által, és követség nevezeték vele a király kiváltásáról alkudozandó. Majd ezután Szilágyi Mihály kormányzónak választatik az ifjú király mellé öt évre, aki mind az ország jogainak és szabadságának biztosítására, mind a fölbomlott rend és béke helyreállítására nézve királyi öcsese nevében több törvénycikket erősít meg. A küldöttség, melynek élén Vitéz János nagyváradi püspök vala, alkudozásainak kedvező sikeréről tudósítá a hongyülést, mely most már bevégezve teendőit feloszlott, egy az előbbinél sokkal fényesebb küldöttséget nevezve ki a király átvételére és a Podiebráddal megalapított szerződési pontok megerősítésére. Ez Morvaország határvárosában Straznicban történt, hová Mátyás a cseh kormányzó és fia által kísértetve megérkezett. A fényes magyar küldöttség a túlparton várta, melyben az ország több főura közt Szilágyi Mihály is vala nagy katonai kísérettel a fogadás ünnepélyének diszítésére. Dobogó szívvvel leste a haza ama percet, midőn ifjú királya földjére lépend; és az anyai szív öröme határt nem ismert. Ott vala a boldog anya is Hunyadi Erzsébet alig várva szorongó nyugtalanságában, hogy fiát szerető szívére szoríthassa. Végre az alkudozások véget értek, a magyarok leszámlálák Podiebrádnak a hatvanezer aranyból álló vált-

ságpénzt, Mátyás és Podiebrád szövetséget kötven, amaz megígérte, hogy ennek leányát Katalint egy év alatt nőül veendi, ez hogy mindenkor hű szövetséges leend. Februar 9-ke vala, midőn Mátyás a magyar határon átlépett. „Ágyuk durrogása, dobok pergése és trombiták larsogása közt, és leeresztett zászlókkal fogadta a sereg a nagyreményű fedelmet, örömjajgások közt az összegyűlt számos népség“, írja Teleki gróf. Örömkönyük ragyogtak az ősz férfiak szempilláin, hogy megengedé nekik a Mindenható, mielőtt szemeik az örök álmra csukódtak volna le, láthatni annyi vész, annyi vihar után a hon felett felhasadó szebb s boldogabb jövőnek hajnalát, tetterő és oroszlányi bátorság szikrázott az ifjabbak szemében, mert hisz ők valának kivivandók a szebb jövőt a hazának, mely felé ifjú királyuk vezetendi. Az anya szive pedig majdnem ketté hasada örömében, midőn kedves magzatát, ki mint igénytelen ifjú szakadt le arról az elválás percében, — most dicső polcra emelten, mint a nagy Magyarország királyát szoríthatá kebléhez!

Mit mondjak még ehhez ifjú barátaim! diadalmenet volt utja Budáig, százezrek és százezrek örömmosolygó szemei függtek az ifjú boldog arcának vonásain, melyeknek bájai elbűvölék a nézőt, és nem csak reményt, hanem biztos hitet tükröztek

vissza mindenkire, miszerént az ifjú az Isten örök végzéseként csakugyan arra van teremtvé, hogy a hazának azt az óhajtott, a várva várt boldogabb jövőt valóban megszerezhesse. Ily érzelmek közt fogadá utjában a tengernyi nép, ily gondolatok közt Budán az ország nagyjai, — és a két testvérváros mindenrendű lakói, midőn Mátyás a magyar királyok félezredes trónjára üle, hogy mint egy második Salamon ítéletének igaz voltáról és bölcseségéről a rögtönözve elébe adott egyptár esetben fényes tanuságot tegyen.

Mátyás Magyarország királya vala, az Árpádok dicső trónján újra gyermekkirály ült; de a gyermek nem mint elődje V. László az udvar képeiben, a hizelgők és udvaroncok csábító mézszavai s mérges lehellete alatt nevedett, a gyermek testét az évszakok, sőt már dicső atyjával a háboruzás viszontagságai is, lelkét a sors keserű csapásai jókor megedzették. Lángelméje már akkor bekalandozá a tudomány és művészet minden tereit mindenünnen a jónak, szépnek és nemesnek csiráit gyűjtve, melyeket lelkébe átültetvén, idővel terebélyes fákká nőttenek. Csak éveire nézve vala ő még gyermek, erélyben tetterőben, emberismeretben meglett férfiú, tanácsban és bölcsességben ősz! És mindezekre a hazának nagy szüksége vala. Kivülről féltékeny,

irigy szomszédok az összeroskadó haza martalékain gazdagúlni kívánók, és a félhold növekedő hatalma, mely diadaljelét a kereszténység romjain akará fölépíteni, lesték a magyar birodalom összeomlását, belül még mindig pártviszály, Giskra és rabló csehei a felvidéken, a megbékült de még mindig duzzogó felekezete a Hunyadi-ház elleneinek, ezek valának ama vészes elemek, melyek Mátyást trónra léptekor környezék. Nem csoda, ha a remény képletei közé az aggodalom baljóslatú arca is vegyült a hon jövője felett, mert mindenki érzé, hogy itt lángelmére, szilárd, férfias elhatározásra van szükség, mely az állam hajóját az óhajtott biztos révpartra vezérelje.

V.

De az ifjú király a jók kimondhatlan örömére, és a gonoszok bámcsz rémületére a benne helyezett legtúlzóbb bizalomnak is eleget tön. Mindjárt legelső intézkedései mutatók magas szellemét. Áthatva annak igazságáról, hogy addig a haza külellenségei ellen nem léphet föl nyílt sisakkal, nem mutathat nekik bátor, rettenthetlen arcot, míg kebelében a felbomlott rend helyreállítva, a béke

biztosítva nincs, Mátyás első gondja vala az elhatalmasodott cseh rablók garázdaságainak véget vetni. Giskra a híres huszita pártfőnök, mint tudjuk Erzsébet királyné által maga és fiának védelmére az országba hivatván, itt a számos beszállingolt cseh kalandor segélyével az egész felvidéket hatalmába ejté. Vézerei, kiket fékezni nem bírt, rabolva pusztiták a hazát, és az általok felgyújtott falvak lángjai Budára is látszottak. Komorovszky, Axamit, Telefuz nevei, még most is átokszerűleg hangzanak a felvidéken. Mátyástól küldve Rozgonyi Sebestyén, Magyar Balázs és Hédervári egri püspök a felkelt felvidéki nép segélyével egypár hó alatt végeztek velök, és még Giskra Kázmér lengyel királynál segítséget kérni odajárt, ide haza földönfutóvá lön. Végre kegyelmet kért, Mátyás nagylelkűen megadta, és nem volt oka megbánni soha.

A béke a honban külsőleg helyre lön állítva, és midőn Mátyás Giskrát és hadait fékezé meg, egyszersmind Kázmér reményeit is a magyar trónra meghiusítá, miután ez leginkább cseh szövetségeseiben bízott. E gyors és szerencsés eredmény megelépte a hont és még egyrésről a bizalom az ifjú királyban nőttön nőtt, a gonosz cselszövők, házának ellenségei, kik még részökről nem mondtak le minden reményről, annál sürgősebben üzték fon-

dorlataikat, Mátyásnak ellenök is föl kelle lépni, és a megronesolt királyi hatalmat helyreállítandó, az oligarchiai kényuraságnak eme százfejű hydrának fejére taposni. E lépés nemcsak erélyt, szilárd elhatározást, hanem eszélyt és bölcseséget igényelt. Alattomos harc kezdődék most, a párt finomul szötte hálóját, melyben az ifjú királyt megfoghatni reménylé: ennek a titokban szőtt cselszövények láthatatlan szálaít kelle kifürkészni, hogy ellenci álarcát leránthassa. De kevésbe múlt, hogy a gonoszok céljokat el nem érték vala, ügyesen támasztva viszályt közte és nagybátyja az oldala mellé kormányzóul választott Szilágyi Mihály között. Az ifjú királyban pezsgett a tetterő, lelke égett a vágytól megmutatni a nagylelkű nemzetnek, mely benne akarván megjutalmazni dicső atyjának érdemeit, egy jobb jövő nem egészen biztos reményében az Árpádok trónjára emelé: hogy teljesen méltó a haza bizalmára. Nagyratörő lelke megvetve az akadályokat mindig előbbre és előbbre tört; ez talán bánthatá az országlásban megöszült férfiak fontolgatásra, szörszálhasogatásra hajlandó kedélyét, félénk körültekintő tanácsaik egyben másban békót vetettek Mátyás tetterejére, akadályozandók lelkének gyors szárnyalását. A heves ifjú intézkedéseit eszélyteleneknek, terveit hiú ábrándoknak mondák,

szüntelen a komoly nehézségekre utalván, melyekbe azoknak kivitele ütközhetik. A kormányzó részént hivatalánál, részént az ifjú feletti tekintélyénél fogva, melyre mint nagybátyja és jótevője méltán igényt is tarthatott, a leghevesb ellenzéket képezé. És midőn látá, hogy királyi öcsce felett jó szándékában milyen hajthatatlan, midőn észrevevé, hogy elejénte különféle ürügy alatt, később nyíltan melőztetik, eltávolittatik: keserű szavakban tört ki ellene haragja, megfélekezvén sokszor arról is, hogy öcsce ugyan, de egyszersmind felkent királya is az, akihez ekképen szólott. Az ily jelenetek híre kedvező víz volt a Gara-Ujlaki párt malmára, mely most látván Szilágyi elégedetlenségét, őt részére hódítani iparkodott. Úgy látszik ez legalább elejénte elég gyenge vala unszolásainak engedni. De e közeledés amint az ő részéről természetelleni, úgy amazokéról csak roszul palástolt eselszövény vala. Most Mátyást vevék körül, és míg szolgálataik készségét és buzgalmukat hánytorgaták előtte, egyszersmind figyelmessé akarák őt tenni Szilágyi makacs tiszteletlenségére, zsarnok eljárására, pártoskodására és az innét a trónra következhető vesélyekre. Mátyás míg szavaikra szorgosan ügyelni látszék, szívök redőibe pillanta be. Igaz ugyan, hogy midőn Szegeden, hová a törökök elleni készü-

letek miatt rándúlt, amaz alapos panasz hozatott elébe, miszerént Szilágyi, kire Mátyás nem régen a megürrült besztercei grófságot ruházta át, Beszterce városán csekélyebb ok miatt véres boszút állott, lakói egyrészét kardra hányatván, a királyt keményen megdorgálá, s midőn ez minden tiszteletről megfélekezett, melylyel királyának tartozik vala, őt békóba veretni, és Világosvárra foglyul vitetni parancsolá, sőt mint némelyek állítják megöletését is elrendelé. Ezen szigorú fellépése az ifjú fejedelemnek megdöbbené a Gara-pártiakat, kívánták ugyan Szilágyi elmellőztetését, de most már saját biztosságukért is remegni kezdenek. Mátyás mindjárt az ország kormányának átvétele után, követséget küldé Fridrik császárhoz a még mindig nála levő szent korona visszaváltása végett alkudozni. De a császár, felbízattva a Gara-párt által, mely neki reményt nyújta a magyar trónra, oly föltételeket szabott, melyek nem valának elfogadhatók. Mert az elégületlen nagyok elérkezettnek hívék a pillanatot Mátyást trónjától megfoszthatni, ki nagybátyja tanácsát nem birva, legalább úgy látszék előttök elhagyatottan állott. Tanácskozmányt tartának Németujvárbán, és habár köztök a hon első hivatalnokai valának, mégis inkább vakmerően mint jogosan az ország nevében Mátyás választását jogta-

lannak, erőszakoltnak nyilatkoztatják, és a megürült trónra az arra már régen áhító Frigyeset meghívják. 1459-ki februar 17-én irták alá e választási okmányt a pártosok, köztök 24 zászlós úr. De csalatkoztak számításukban, Mátyást még el nem hagyá jó esilaga. Kivül is két hatalmas támaszt nyert, II. Pius pápa, noha nem vala Mátyás barátja, de mivel töle és a magyar nemzet egyesült erejétől reménylé a török hatalom megtörését, roszalólag nyilatkozott e pártszakadásról és a császárnak a magyar koronára való sovárgásáról, másrészt ipa Podiebrád cseh királylyá választatván, hatalmas segélyt nyújthatott Mátyásnak. De a legnagyobb támaszt nyeré ez nemzetének közvéleményében. Amint a történteokről értesült, a hűtelen főurakat rögtön megfosztá hivatalaiktól, országgyűlést hívott egybe, mely által választását újra megerősítetté. Negyvennyolc főpap és zászlós úr irt alá egy ellennyilatkozatot, az egész haza csatlakozott hozzájok és ellenségei elnémulának. A tanácskozást erélyes tett követé. Nagy Simon küldetik a lázadók ellen, kik azalatt Frigyes zsoldosaival egyesültek, — őket megfenyítendő. De a csaták felséges intézőjének ott a magasban másképen tetszett. A királyi sereg megveretik, egy része leváгатik, a másik a Rábába fulad, és egészen tönkre tétetnék, ha Ujlaki Miklós felébredt honfi-

érzete az üldözést meg nem akadályozza. E megvert sereg szégyenpirral arcában megtizedeltetését kéri a királytól, „nem úgy — mond ez kegyesen — távol legyen tőlem, az ellenség vérének kell a jövő csatában a szégyenfoltot arcotokról lemosnia.“ Ujabb csapatokkal erősödve megindul a had a királylyal élén, ki lánghévvvel megy első babérait szedni a csatamezőn. Az egyesült osztrák-pártos had a határszálen tönkretétetik, Mátyás hadai Osztrákhonba rontanak be. De a kegyes fejedelem, még egyik kezében boszuló kard villogott, másikban a béke és kegyelem olajágát tartá. A pártosok nagyobb-része hűségre térvén kegyelmet nyer, sőt még magas hivatalait is visszanyeri. A mindig pénztelen császár osztrák tartományai nyitva állanak a megbántott ellennek. De közbe szól az anyaszentegyház feje és békére inti a feleket, s Mátyás meghajol intő szavának. Hosszas alkudozások kezdődnek, megszakasztva olykor-olykor a háboru fenyegetésével, végre megvan az óhajtott eredmény: az elzálogosított szent korona és a magyar végvárak vissza-kerülnek hatvanezer arany fizetése mellett, s amaz a haza kimondhatatlan örömére 24 évi száműzés után 1463-ban Budára visszahozatik.

VI.

Mint a szives olvasó látja Mátyás választásától a szent korona visszaszerzéseig öt év folyt le, de ezeknek folyama alatt az ifjú fejedelem nem pihent rózsákon. A tűzpróba nehéz évei valának ezek reá nézve, melyekben egyik aggodalom a másikat üzte. Midőn a szent korona birtokába jött már ekkor Mátyás az alig husz éves ifjú özvegy vala, Podiebrád Katalin szende átszellemült tekintetű szeretett neje egy szebb hazába költözött. A boldogság közepette kínos sorvadás fogyasztá el napjait, és midőn meghalt, férjének, ki öt gyermekkorától fogva — még mint fogoly — gyöngéden szereté, kimondhatlan fájdalmat hagyott örökül. —

Podiebrád magaviselete, kinek veje iránti viszonya leánya életében sem volt szivélyes, ennek holta után egészen ellenségesse vált. Annál veszélyesebb vala pedig mint ellenség, mert tetteit mindig tudá a barátság és jóakarat leplébe burkolni. Egy időben őt választá Mátyás békebiróul közte és Frigyes császár közt, és általa rútul megcsalatott,

mivel a békebiró részrehajthatlanság helyett Frigyesnek kedvezett, vele Mátyás ellen szövetséget kötván. Ehhez még személyes bántalmak is járultak, az ország határain elkövetett erőszakoskodások, magvai a később keletkezendett magyar-cseh háborúnak. Ha ezen kedvetlenségek megszorították kedélyét, mély aggodalmat költött lelkében a törökök szüntelen növekedő hatalma. Magában a hazában is a béke újra meg volt zavarva. A cseh kalandorok ismét fölemelték fejüket, Mátyás — miután vezérei nehezen tudtak boldogulni, — maga indult ellenök, először is Patát a Mátra tövében veszi meg, melynek vivását Rozgonyi félbeszakasztani kénytelen vala, azután más várakat, míg végre erejüket egészen megtörte. Majd az oligarcha-párt nyugtalansága okoz zavart, élén Ujlaki állott. E békétlenkedőket még most inkább kegygyel, mint szigorral csendesíti le. Míg eddig egy oldalról a belbéke helyreállításán, és Frigyes császárral folytatott alkudozások és izetlenségek befejezésén fáradozik, figyelme nem szűnik meg örködni a török ügyek felett. Kül segélyt hasztalan sürgetett, hasztalan mondá, hogy „Magyarország az egész kereszténységért harcol, mert ha csak saját érdekeiért harcolna az ozmánnal, régen módjában lett volna a legkedvezőbb föltételek mellett békét kötni vele, s akkor a török fegy-

vereket Európa más tartományai éreznék meg.“ Csak a római pápák fogták fel a véres küzdelem egész horderejét, és II. Pius szintén mint elődje mindent mozgásba hozott, hogy nyugati Európa fejedelmeit a török elleni háborúra bírja. Folytonos intéseinek, az ez ügyben tartott mántuai gyűlekezetnek semmi eredménye sem volt, nyugat gyáva-sága kényelmesbnek látta távolról nézni a harcot, melyben nemzetünk a túlerő ellenében elvérzendő vala, a fejedelmek pedig saját önös érdekeiket elébe tévék a közös szent ügynek. Csak a pápa adott pénzt a harcra, csak a magyar adott vért, hogy a hálátlan Európa bizton aludhassék. Oh ha bűne volt az a nemzetnek, hogy pezsgő ifjusága éveiben mint dúló fergeteg vonúlt át Európán, szívének elpatakzó vérével mosta le azt, midőn három századon át azt a félhold ellen egymaga védelmezé, és pedig talán csak azért, hogy századok multán élő oszlópa legyen a világ égbekiáltó hálátlanságának!

Magyarország tehát egymaga küzdött Mátyás korában is, mint azelőtt dicső atyja alatt az ozmán túlerő ellenében, — magyar szív, magyar mell szolgálván védfalul Európának, Mátyás vezérei is változó szerencsével küzdöttek, többször győztek tizszer annyi pogány ellen, olykor elnyomta a sokaság.

Sok vér folyt el, igen becses vér a haza szent földjét áztatva, több ezer ember hullott, több vezér esett el annak védelmében! Az ősz Szilágyi sem kerülheté el sorsát, mely felöle a végzet könyvében megírva volt. Világosvári fogsága rövid vala. A várnagy Lábatlan, különben is barátja, elszörnyedve a kivégeztetési parancson, rögtön lóra ül, s a királyhoz nyargal Szegedre, meg lévén győződve, hogy csak tévedés vagy hirtelenkedés adhatá ezt. Mátyás felindulása már ekkor nemesb érzelmeknek engede, a parancs már vissza volt vonva, Lábatlan hűségeért megérdemelt dicséretet nyert. Nem-sokára a király a fogságtól is fölmenté Szilágyit, kire nézve a parancs azonban későn jött, mert már szabad volt szakácsa segítségével. Ez a török jövetelének ürügye alatt az örséget a várból kicsalja, és míg Lábatlan a törököt keresi, a várat elfoglalva urát megszabadítja. A király magához szólítja az ősz bajnokot, és Várkonyban könyezve borúl a két rokon egymás keblére. Szilágyi az alvidék kapitányává neveztetve hősileg harcol és csatákat nyer, míg Szendrőnél eléré sorsa. Alibégtől megveretve, fogságba esvén Stambulba vitetik és lefejeztetik. Sorsában osztozó barátja Lábatlan szerencsésebb, őt egy fogoly basáért cserébe vissza adták vala.

A török hatalma naponkint félelmesbbé lön.

Mohammed még 1459-ik évben Szerbországot meghódítván, Szendrőt beveszi, két évvel később Havasalföldet teszi adófizetővé, Radult helyezve oda vajdává. Az áradat kelet felől nőttön nőtt hullámai rövid idő alatt az egész kereszténység felett csaphattak össze. A zultán roppant készüléteket tőn, ki ellen lesz intézendő hadjárata, titokban tartá, de épen a bizonytalanság által hozta egész Európát remülésbe. Végre 150000 főből álló seregével Bosnyákhonra üt, azt egészen feldúlva hatalmába keríti, István királyt a szerződés ellenére lenyakaztatja. Ezen esemény felrázta álmából a kereszténységet, Frigyes császár végre engede a pápa unszolásainak, és Mátyással — mint érintém békére lépett, — kiadván annak a magyar koronát is.

De Mátyás még nem volt azon helyzetben, hogy legfőbb óhaját teljesíthesse. Vannak emberek, kik csak küzdés után bírnak a sorstól nyerni kedvezést, így Mátyásnak is a koronáztatást előbb ki kelle érdemelnie; különben is becsületbeli dolognak tartván, addig fel nem venni a koronát, mely jogaiban az imént is Bosnyákhon elvesztése által csorbulást szenvedett, míg ezt ki nem pótolandja. Most újra felszólítá a pápát, és általa nyugati Európa fejedelmeit a tetteleges segélyre, ő maga válogatott 25000 főnyi seregével Futakra indult

egyrészt a törökök előnyomulását akadályozandó, de egyszersmind hogy a minden oldalról ígért külső segílyt is bevárja. Mind hasztalan, — Magyarország mint más száz esetben egyedül vérzett, a pápa küldött ugyan némi pénzt, de a fejedelmek oly messzi időre ígérték a segílyt, hogy ezt megvárni a haza romlása nélkül alig lehet. Az ifjú bajnok király most is csak saját országának erejére támaszkodva, az isteni bölcsességbe vetett bizalommal kezdé meg a hadjáratot. Előbb a szerénységet pusztító Alibéget tévé tönkre seregével, majd később 1463-ki sept. 28-án újabb csapatokkal erősödvén átkelt a Száván, a fővárosnak Jajcának indul, és a várost mindjárt első rohamra beveszi, a várat ostrommal víja. Ennek ugyan csak három hónap múlva jut birtokába, de a főváros elestével, még más 60 erősség is kezébe esett, — Bosnyákország nagy része meg volt hódítva, és Mátyás a következő év elején diadallal térhete vissza Budára.

VII.

E diadalmas hadjárat forduló pontot képezett Mátyás uralkodásában, a bajnok ifjú királynak nemcsak személyes vitézsége, hanem vezéri tehetsége is

elhíresült Európában. A Hunyadi név újra tiszteltté lett a kereszténység, félelmes a pogányság előtt. A haza szent áhitattal függött bajnok ifjú királyán, örvendezvén, látva benne vetett reményeinek ily gyors valóságát. A következő év március 24-én történt koronázás egyike volt a legfényesebbeknek, hazánk ezred éves történetében. Nemcsak az összes magyar birodalom színe, java, nemcsak az ország főurai, nemesei, és az összetódúlt népnek tengernyi sokasága vala jelen e fényes ünnepélyen, majd minden külhatalom diszes küldöttségei is emelék az ünnepély fényét. Dénes az esztergami érsek és bibernok koronázá őt, — már életében a negyedik királyt — alig bírva az isteni kegyelem eme tanúságaért könnyekbe borúlva hálát rebegni. A nemzet öröme hála könnyükben szállt fel áldozatként a menynek urához, — a boldogság kéjérzetét láthatád minden arcon, zászlós úr és közpolgár, nemes úr és pór egymás karjába omolva, csak egy nagy boldog népcsaládot látszottak képezni, megszűntek a pártok, megszűnt a visszavonás, az ellenséges felekezetűek testvérként ismerték fel egymást, egyetértve, egyesülten, tetterőre buzdúlva mondhatá lángzó honszerelmők: Ha Isten velünk, ki ellenünk!? „Követék ezt lovagjátékok, vadászatok és mindenféle bajnokjátékok s multságok, amazokban a ki-

rály mindig személyesen részt vett, és magát férfias magatartása s ügyessége által tüntette ki. Folytak ezek Bonfin szerint még Budán is, hova a király átment minden vendégével, egész nyáron, közben a király a peres tárgyak elítélésével is foglalatoskodván.

Az életíró bevégzé teendőjét, a folytatást a történetíróra bízva. Ott vannak hazánk történeteinek fényes lapjai, melyeken a szives olvasó, — ha érdekeltséggel hozzájuk fordul, — Mátyás nevét oly dicsfénnyel koszorúzva fogja találni, melynek sugarai, még a késő évezredek bizonytalan éjébe is elhatnak, vezető lángoszlopul szolgálандók nemzetünknek a dicsőség, honszerelem és nemzeti művelődés nemes pályáján. Leteszem gyenge tollamat, mely nem képes tovább festeni Mátyás aranykorának ragyogó nagyságát, s ha ifjuságát, kormánylata küzdelmes éveit sikerült némileg elődbe varázsolnom nyájas olvasó, ha némi pillantást vethetél rajzomból kormányzásának első zivataros éveiben átélt küzdelmeibe, lelkének szenvedéseibe, kell hogy egyszersmind csodálatra gerjeszzen szellemének ama bámulatos gyorsasága, melylyel zilált kö-

rülményeit felfogni, akaratának erélye, szilárdsága, melylyel terveit életbe léptetni képes vala. A küzdelem nehéz évei voltak ezek Mátyásra nézve, örökös harc kicsinybitőség, tekintély, önzés és ármányok ellen. Midőn barátjai, épen úgy mint ellenei kicsinylő lenézéssel tekintettek fiatalságára, midőn legjobb intézkedései, tervei barátjai és ellenségei részéről nemével a gúnynak fogadtattak, mert hisz mindenki bölcsőbbnek, tapasztaltabbnak hívé magát a gyenge ifjunál; ez az övénél csak némileg is kevésbbé erős lelket képes lett volna lesújtani, kevésbbé szilárd akaratot megakasztani. Mátyás mind ezen akadályokon diadallal győzedelmeskedett. Midőn a nagy férfiakat hatalmuk, dicsőségük, befolyásuk tetőpontján csodáljuk, jusson eszünkbe, hogy nem annyira magukat e ponton megtartani, mint inkább oda feljutni, képezi a valódi nehézséget. Sokszor mennyi nélkülözés, hány álmatlan éj, mennyi elmellőzés szülte keserű könny jut osztalékul a tudós-
nak, kinek hirneve jelenleg betölti a hazát, az államférfiúnak, kinek ékesszólását csodáltuk, kinek ezáltal kifejtett hatalma tekintélye, befolyása szivünkön uralgott! Így kell tekintenünk Mátyás uralkodásának első éveit is, — hosszasan és kitartólag kellett fáradnia, napjai munkásságát, éjei nyugalmit áldozatul hoznia, hogy kívül és belül, jóbarát és

ellenség előtt kivíja magának azt a tekintélyt, melyet a világ ifjúságától megtagadott.

Megkoronáztatása eme küzdéstele évek zárkővét képezi. Fényesen ragyogó tehetségei, kormánylatának bölcsesége, hadvezéri képessége el valának ismerve. Már most nemzetét akadály nélkül boldogíthatá, ha szelleme kitűzte a célt, akaratának szilárdsága előtt mi sem volt lehetetlen. Nagygyá, hatalmassá akarta tenni nemzetét, — elérte célját; a magyar név, még Nagy Lajos korában sem volt tiszteltebb, fekete seregét, mely az első állandó sereg volt Európában egyaránt félté kelet és nyugat, pogány és keresztény. A magyar szent korona ősi területét az osztrák örökös tartományok és Csehország meghódított részei növelték, és nagyobb vala 12000 négyszög mérföldnél. Egy maga pusztán Magyarország haderejére támaszkodva, nem csak nem segítettve senkitől, de sőt akadályoztatva kárvágyó nyugati szomszédaitól tartá föl a török hatalom dagadó árhullámain, rettegve hallá nevét Konstantinápoly döllyfös meghódítója, mert a győzelem zászlóihoz láncolva — bár maga vagy vezérei vezették győzelemre szokott seregét, mindig kétségtelen vala; sőt ha egyik terve sikerül, aligha nem Buda parancsol Stambulnak, és magyar miveltség hódítja meg az ozman vad erőt.

Miután ekkép kelet felé ki vala fejtve az ország ereje, s miután fekete seregének felállítása, a honvédelem rendezése által hazáját biztosságba helyezé az ozmánok ellen, megfosztván őket teljesen Magyarország meghódításának reményétől is, ameddig ez az általa életbe léptetett intézményeket fentartandja: tekintetét nyugat felé is fordítá, a nem kevésbé veszélyes német és cseh befolyás megtörésére.

Podiebráddal már rég vége volt a barátságnak, melyet ez anélkül igen számítólag megfizettetett magának. Rokon és baráti kötelemeket megvetve, midőn leginkább vala Mátyásnak reá szüksége, — ennek ellenével Frigyessel szövetségzett Magyarország meghódítására; pedig Mátyás szivességéből, midőn cseh nem akadt, magyar püspök koronázá királylyá, azonkívül a pápánál is gyakrabban közbenjáróul szolgált részére, mit ez hálátlansággal fizetett. Végre II. Pius pápa is megsokalta az eretnek — huszita — király szószegéseit, és Mátyásnak inkább parancsolá a háborút, mint sem arra ösztönzé. Ez igen sokáig vonakodott, végre engedni kelle a ker. politica főnállásakor nagybefolyású pápa szavának. Következése vala a viszontagságos cseh háború, éveken át folytatva, mely által Mátyás a cseh királyi címet, Morvát és Sleziát megnyerte ugyan, de kevésbé múlt, hogy Magyarországot el nem veszté, Vitéz

János érsek versenytársa Kázmér kezére akarván azt játszani.

Frigyes császárral való eddigi vitája halálos ellenségeskedéssé vált. Ez akadályokat gördíte minden tette elé, midőn Mátyás a törökön diadalokat aratott, hazánk nyugati részeit pusztítgatá, a boszantásnak vége hossza nem volt. Midőn Mátyás második nászünnepe ül Béatrixxel, Frigyes a felgyújtott soproni és mosonyi falvak lángjaival világított hozzá, sőt ép ekkor, de nem mondhatom el, a toll borzad leírni ez iszonyúságot — — — soknak is elég volt már; Mátyás türelme véget ért. Két ízben vitte hadait ellene, elfoglalta osztrák tartományai nagyobb részét, a fővárossal Béccsel együtt, Szapolyai Imrében németül nem tudó parancsnokot helyezvén oda, és birta egész haláláig.

De míg Mátyás király hazáját a hatalom és dicsőség egy még eddig el nem ért polcára emelé, míg egy részről a hadak istennője a megérdemelt borostyánt füzé halántékai körül, ő megmutatá egyszersemind azt is, hogy a békében nem kevésbé nagy mint a csatamezőn. A mennyire nevelé a nemzet külhatalmát, fényét, épen azon arányban tudá a honban a béke áldásait is terjeszteni. A tudomány és művészet minden ága egyaránt hő pártolóra talált benne, és míg építészeti és szobrászati műzsléséről

az elhíresült „Mátyás király palotája“ és a budai várban felállított szobrok tanuskodának, a tudományok ápolása, több helyt academiák felállítása, Magyarország- és Erdélyben tudós társaságok szervezése, világhírű könyvtárának összegyűjtése által, mely célra évenként 30000 aranyat áldozott, mint korának legtudománykedvelőbb fejedelme, magának örök soha el nem évülő dicsőséget szerze. De a szépművészetek közül nem legcsekélyebb kedvezésben részesültek nála az ének és zene is, s egykoru történetirői feljegyzék róla, miszerént asztalánál nem tekintve gyakran számos idegenajku vendégeit, sőt azt híven, hogy olasz nejének is alkalmazkodnia kell azon nemzet nyelvéhez és szokásaihoz, melynek dicső tronján üle: zenészek és citarások játéka mellett nemzeti nyelven versek énekeltettek, még pedig többnyire dicső hadi tetteket éneklők, — ritkábban szerelmesek. Magyarország helyzeténél fogva tárgyban nem volt hiány, elég háborúja lévén kelet- és nyugattal.

E körülmény egyszersmind válaszul szolgálhat azoknak, kik Mátyást azzal gyanusíták, mintha ő a nemzeti nyelvet és szokásokat elhanyagolta volna. És ezt Mátyásról mondják, kiben a legkisebb ér is hazájaért dobogott, ki élete minden percét nagysága és dicsőségének áldozta föl!

Főérdemét utoljára hagytuk, ő nemcsak királya, atyja is volt népének, melyet kormányzott. Nemes szive őt ama szenvedő milliók felé vonzá, kik arcuk verejtékével szerzik mindennapi falatjukat, kiknek szerzeményéből csak nem rég is még mások dözsöltek, gyakran munkátlanul érdemetlenül. A népnek sanyaru sorsán könnyíteni, neki méltánylást, jogot igazságot szerezni volt életének legszebb legszentebb feladata. Meg kelle törnie az oligarchia kényuraságát, mely akaratán, szeszélyén kívül más törvényt ismerni nem akart. Nyakokra is ült ezeknek Mátyás, amint kormánya megszilárdult, intéssel, példával, s a hol kelle, büntetéssel tisztelni tanítá őket az emberiség szent jogait saját jobbagyaikban, és e százfejű hydra nem is birta felemelni fejét amíg csak ő élt. — Nincs oszlopa e nagy királynak a széles hazában, de él neve, s élni fog, míg csak egy magyar lakik a négy folyam partján, s áldott marad az ő emléke hű népe szívében, mely maig is vallja:

MEGHALT MÁTYÁS KIRÁLY,

ODA AZ IGAZSÁG!

Ribáry Ferenc.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár